

המסורה

תיקוני סופרים

/89/

89. במסורה, וכן במקורות החלמודיים (מכילתא, ספרי, תנחומא, שמוח רבה), נמסר על מקומות שבהם "כ"נה הכתוב" או תיקוני הסופרים (או עזרא, או אנשי כנסת הגדולה) את לשון הכתוב, על פי רוב כדי למנוע פגיעה בכבוד ה'. שינויים אלו נקראים "תיקוני סופרים" או "כ"נה הכתוב". על פי רוב המדובר בשינוי של אות הכינוי בלבד, כגון: "ועמי המיר כבודו בלוא יועיל" (יר' ב, יא) - כבודי היה, אלא שכינה הכתוב; "ואל אראה ברעתי" (במ' יא, טו) - ברעתי היה, אלא שכינה הכתוב; לעתים רחוקות השינוי גדול יותר, כגון: "וירשעו את איוב" (איוב לב, ג) - וורין (=בודאי) כלפי למעלה, אלא שכינה הכתוב; "ואברהם עודנו עמד לפני ה'" (בר' יח, כב) - וה' עודנו עומד היה, אלא שכינה הכתוב. במסורה נמנו 18 תיקוני סופרים, ואילו במקורות החלמודיים נמנים רק חלק מהם. בכחבי-יד רבים של מקרא מעירה המסורה בכל מקום "מן י"ח תיקון סופרים", ואילו באחרים, כגון א, אין תיקוני הסופרים נזכרים.

היו בין חכמי החלמוד שסברו שיותר לעקור את אחת מן התורה ואל יתחלל שם שמים, והללו ייחסו תיקונים אלו לסופרים; ואילו אחרים, שסברו שאין אדם רשאי לשנות את התורה, סברו ש"כ"נה הכתוב" גופו, כלומר: הטקסט מלכתחילה השתמש בצורה הכינוי, ואין זה שינוי מעשה ידי סופר (כך ליברמן). שתי דעות דומות לאלו מצויות גם בין החוקרים בימינו. מהם סבורים, שהמקרא במקורו כבר השתמש בצורה הכינוי הבלתי פוגע, ורשימת ה"תיקונים" שבמסורה היא עניין למדרש ולא עניין טקסטואלי; חוקרים אחרים סבורים, שאכן נעשו תיקונים אלו בידי הסופרים, וחם מייחסים לסוג זה תיקונים נוספים על אלו הנזכרים ברשימה המקובלת ושהכליחם גם היא מניעה חילול שם ה'. כגון השימוש בפועל "ברך" ביחס לאלהים, הבא במקומות אחדים במקרא, ושהוא כינוי שבא במקום פועל פוגע.

90. כתבי-היד והדפוסים של המקרא, וכן חרגומים, מתאימים על פי רוב לנוסח שלפנינו, ולא לנוסח ש"חוקן". אמנם לפעמים בא בחרגומים נוסח מתאים למה שנמסר ב"תיקוני הסופרים" כנוסח המקורי (כגון בשבעים לשמ"א ג, יג; איוב ז, כ), אך אפשר שגם לפני השבעים היה נוסח דומה למקובל, אך חרגמו באופן חפשי.

המסורה

/90/

בכב"א, יב נמסר על תיקון: "אלהי קדוש לא נמוח" - לא תמות היה, אלא שכינה הכתוב. הפסוק גופו לא נשתמר במגילת פשר חבקוק, אך מן הפסוק לפסוק זה, שנשתמר: "פשר הדבר אשר לוא יכלה אל את עם [ו] ביד הגוים" - מסתבר שנוסחה התאים לנוסח המסורה.

ספרות: ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים חשכ"ג, 170-177.

עיסור סופרים. מקרא סופרים

91. שני מונחים אלו נזכרים בחלמוד (נדר' לז, ב) כ"הלכה למשה מסיני". להסברת "עיסור סופרים" מובאת שם רשימת 5 מקומות במקרא שברובם אין ו החיבור לפני חיבה, שכנראה היתה לפנייה ו וחסופרים הסירה, כגון: "אחר תעברו" (בר' יח, ה). אין ברור מה מיוחד 5 מקומות אלה, שהרי מספר המקומות במקרא שבהם אפשר לטעות ולהוסיף ו החיבור לחיבה, אך שבהם הנוסחאות חולקים בדבר מציאותה או העדרה של ו החיבור, הוא מרובה ביותר. כמו כן, אם הסירו הסופרים ו שהיתה כתובה בטקסט, מדוע לא ציינו פעולה זו ככתיב וקרי. אמנם אפשר להסביר, שבכתיב וקרי ציינו בעלי המסורה מקומות שבהם לא שינו את הנוסח שלפניהם, ורק העירו על הצורך לקראם אחרת, ואילו במקומות של "עיסור הסופרים" (וכך גם ב"תיקוני הסופרים" שנזכרו למעלה), אכן שינו הסופרים את הנוסח המקורי, ועשו מה שלא הרשו לעצמם לעשות בדרך כלל.

92. להסברת "מקרא סופרים" מובאות בחלמוד, שם, התיבות "ארץ", "שמים", "מצרים", ללא פירוש. הגאונים הסבירו שהמונח מתכוון לשינוי מבטא החיבה בהפסק: ארץ-ארץ, וכיו"ב. אך אפשר שהמונח מתכוון להבחנה בין ארץ-ארץ. וכל העניין אינו ברור.

כתיב וקרי

93. הערות כתיב וקרי מורות שיש לקרוא תיבה מסוימת בדרך אחרת משהיא כתובה, היינו: התיבה נקראת לא כפי שהיא נכתבה.

המסורה

/93/

שיטת סימון הערות. בכתבי-היד העתיקים מסומנות התיבות שבטקסט, שקריאתן שונה מכתבתן, בסימן בלבד, בלא לכתוב במפורש את הצורה שיש לקרוא. יש כתבי-יד, בעיקר בניקוד ארץ-ישראלי, שבהם רשומה נקודה מעל לתיבה שבטקסט שביחס אליה הקרי שונה מן הכתיב, בלא כל סימן נוסף.

בכתבי-יד מרובים יותר כחוב בגליון השורה שיש בה כתיב וקרי סימן כעין נו"ן סופית גדולה, בלא כל הערה נוספת. סימן זה מצוי בכתבי-יד ארץ-ישראליים, בבליים וטברניים כאחד, ומשמש בכתבי-יד מרובים עד המאה הי"ב בקירוב. אלה פירשו כקיצור תיבת "קרי", אבל קשה לשער שדווקא הנו"ן הסופית חשמש קיצור לתיבה זו. ברשימת מונחי המסורה שבמבוא לב"ה הסימן מתפרש: "נסחא", אך גם זה אינו מניח את הדעת. בהערות-מסורה, המונה תיבות שמעליהן נקודות במסורה הקבלית, נאמר: "אליין מליא באורייתא דכתיבין לבר מן דפא" ומנקדין מירום מילתא או מירום אתא ואינון זיטימא ומחלוקת ופליגיין עליהון" (כ"ד גי' צב"ג, המסורה, ג, עמ' 278). ואפשר שסימן א"י אינו אלא האות ז, והכוונה: זיטימא (גנאי, טעות). כמו כן אפשר שאין זה אלא סימן גי' ידה, שבמקרה צורתו כצורת אות.

בכתבי-יד אחדים בא הסימן ולידו רק האות שהקרי מתקן אותה, כגון: שיחה (יר' יח, כב), כלומר: שיחה כתיב, שוחה קרי. בכתבי-יד מאוחרים יותר בא הסימן ונוספת לו תיבת הקרי בשלמותה, כגון: שיחה, שוחה ק, ובכתבי-יד בבליים: גורו (Ec 2, תה' כב, כד), וגורו קרן. במקום שהסימן אינו משמש, דרך הכתיבה הרגילה בכתבי-יד בבליים היא: שאל (Ec 1, מש' כד), ושאל ק. בכתבי-יד טברניים מסומן עיגול (סימנית המסורה) מעל לתיבת הכתיב, ובגליון נרשם הקרי בצירוף: ק, קל, או: קרי, כגון: ארצם (יר' ג, מד), ארצם ק. בכתבי-יד מאוחרים חוזר הקרי על כל התיבה, אך בעתיקים נמסרות לפעמים רק האות או האותיות המשתנות, כגון: שיחה (יר' יח, כב), ש; ו ק; ל; שוחה ק; ויכבישום (יר' לד, יא), ש; יתי; ל; ויכבשום ק.

94. דוגמות למונחים המשמשים בהערות כתיב וקרי: קרי, כגון: הוצא (בר' ח, יז); היצא ק; קרי ולא כתיב, כתיב ולא קרי (עיין להלן, 102); אשדח (דב' לג, ב), כח מלה חדה וקרי תרת' מלין (א), אש דת ק (ל); מירכתי (מלי"א ו, טז), ל; מירכתי ק, א; יחיר ו; קטע מסורה: ל ק ו (היינו: לא קרי ו);

המסורה

/94/

ברתיקות (מלי"א ו, כא), ל; ברתקות ק, א; ו קרי; וקבת (מלי"א ז, כג), אל; וקו ק, קטע מסורה: ל ק ה (היינו: לא קרי ה) - כל המונחים הללו מורים על כתיב וקרי.

בכתבי-היד המשוכללים אין הערות הכתיב והקרי מובלטות במיוחד משאר הערות המסורה, אבל בכתבי-יד לא משוכללים, וכן בדפוסים, שבהם ניתן רק מבחר מהערות המסורה, נבחרו בעיקר הערות הכתיב וקרי, שהן חשובות לנוסח המקרא, ובכך הודגשו ביחס לשאר הערות המסורה.

הערות הקרי, כשאר העניינים הנדונים בפרק זה, נהוגות רק במצחפים ובספרי חול, ולא בספרי תורה, כדברי "גזע מצרים, הלכות ספר תורה", מהדורת א"צ אדלר, אוקספורד 1897, 35. "ולעניין כתיב וקרי דכת" במצחפאות, אין כותבין בספר תורה אלא הכתוב בלבד אבל הקרי אין כותבין אותו, דעל פה הוא ולא ניתן ליכתב".

95. לא כל כתבי-היד מחאימים במקומות שבהם נמסרו הערות כתיב וקרי. במקום שבו תיבות הכתיב והקרי שונות הרבה זו מזו, רוב כתבי-היד מחאימים בסימון הערת כתיב וקרי; אך במקומות שבהם ההבדל קטן, כתבי-יד אחד מסמן הערת כתיב וקרי וחברו אינו מסמן. כך, למשל, יש כתבי-יד, כגון ש, המסמנים כתיב וקרי בכל מקום שמצויה צורת כינוי כגון: אחלה, והם מעירים: אהלו ק; אך רוב כתבי-היד אינם מעירים על צורות כאלו. יש אפילו כתבי-יד המעירים הערת כתיב וקרי בצורות כגון: קו, קיו ק; הסתו (שה"ש ב, יא), הסתו ק; אחרים מעירים: תעשינה, יתיר ל, וכיו"ב, אך רוב כתבי-היד אינם מעירים על תיבות כאלו. צורות לא-רגילות של כתיבה מלאה או חסרה (להלן, 99), כגון: צפו (יש' גו, י), ל; צפיו ק, א; ל וחט), יצתי (איוב א, כא), החטי (יר' לב, לה); ל; החטיא ק, א; ב חט א), מבס (יר' טו, טז; לט, טז), יעבור- (יש' כו, כ), ל; יעבר ק, יתיר ו, א; ו מל), יפול- (מש' כב, יד), יראו (תה' לד, י) - מסומנות בכתבי-יד אחדים ככתיב וקרי, ואילו אחרים רק מעירים: מלא, חטר, או שאינם מעירים דבר.

בגלל הבדלים אלה שונים כל כך מספרי הערות כתיב וקרי בכתבי-היד השונים ולפי החוקרים השונים. הממעיט מונה 800 הערות במקרא, ובכתבי-יד כגון ל מצויות בוודאי אף פחות מכך, ואילו המרבה מגיע עד 1300 ואף 1500 הערות.

המסורה

/96/

96. רוב המחלוקות שנמסרו בשם מדנחאי ומערבאי (עין להלן, 153) עניינן כתיב וקרי. עתים קובעים מערבאי הערה כתיב וקרי במקום מסוים ולמדנחאי אין הקרי שונה שם מן הכתיב, ועתים להפך. בסך הכל חולקים מדנחאי ומערבאי על יותר מן 10% מהערות כתיב וקרי בנביאים וכתובים, אך מספר אי-ההתאמות בין כתיב-יד בבליים לטברניים בענייני כתיב וקרי גדול יותר.

97. ניקודו. בדפוסים נהוג בדרך כלל שהכתיב שבטקסט מנוקד בניקוד המחאים לקרי, ואילו הקרי שבגליון אינו מנוקד. כך נהוג בדרך כלל גם בכתיב-היד, הקדומים והמאוחרים. במקצת כתיב-יד גם הקרי מנוקד, וכך על פי רוב בכתיב-יד שבניקוד בבלי. יש הבדלים קטנים בשיטת ניקוד הכתיב שבטקסט בכתיב-יד מאסכולות שונות, אלו מחאימים את הניקוד לאות שהיא מנוקדת בו, ואלו מקפידים שיהא סדר הניקוד של הכתיב כסדר הניקוד של הקרי בדיוק. כך, למשל, כתיב כגון: ותראנה (שמ"א יד, כז; ותארנה קרי) יש מנקדים: ותראנה, יש: ותראנה, ויש: ותראנה.

השיטה הנהוגה בדפוסים אחדים, לא לנקד את הכתיב כלל ולנקד רק את הקרי - אינה מצויה בכתיב-יד.

סוגים

הערות כתיב וקרי אפשר לחלק לסוגים אלו:

98. א. לשון נקיה. ב-16 מקומות במקרא יש לקרוא תיבה אחרת במקום הכתיב שנאמר בלשון לא נקיה, כגון: חשגלנה כתיב, חשכבנה קרי (יש' יג, טז), עפלים כתיב, טחורים קרי (שמ"א ה, ט; ועוד). סוג זה כבר נזכר בתלמוד: "כל המקראות הכתובים בחורה לגנאי קורין אותן לשבח" (בבלי, מגילה כח, א).

99. ב. צורות לא-רגילות של כתיבה מלאה או חסרה, עד כדי שיבוש בהבנת המלה, נקראות גם הן כתיב, והקרי מוסר את הצורה המקובלת, כגון: קקסום - (יה' כא, כח), כקסם ק. וכיוצא בדוגמות שנמנו למעלה, 95. כנזכר שם, בכתיב-יד מרובים מקומות כאלו אינם מכונים "כתיב וקרי" כל עיקר. השווה, למשל, או"א, רשימה 103: "מח מלין נסבין א' במצעא תיבות' ולא קריין", כגון: תאספון

המסורה

/99/

(שמ"ה ז, ז); או"א, רשימה 104: "י"ב מלין דכתבין א' בסוף תיבות' ולא קריין", כגון: אבוא (יש' כח, יב); רשימה 128: "נ"ו מלין חסר ל' במצע' תיבות' וקריין וכל חד ליה דכו' חסר וסימניחון", כגון: צארו (בר' לג, ד).

100. ג. תיקון צורות עתיקות או דיאלקטיות. שאינן משמשות בדרך כלל בלשון המקרא, כגון: אחי (מל"ב ד, טז; ויעוד), את קרי; לכי (מל"ב ד, טז), לך קרי, וצורות דומות (או"א, רשימה 127: "מ"ג מלין כתבין י' בסוף תיבות' ולא קריין"), נשברה (מל"א כב, מט), נשברו קרי (לנחירות); או"א, רשימה 113: "י"ד מלין כתיב ה' בסוף תיבות' וקריין ו"; צרופה (תה" כו, ב), צרפה קרי; דו"ג (שמ"א כב, יח; ועוד), דואג קרי; ודומיהם רבים.

101. ד. סוגים אחרים. בשאר סוגי הערות כתיב וקרי אפשר לראות תיקונים טעויות מסוגים שונים:

סירוסים אותיות, כגון: ויקלה (שמ"ב כ, יד), ויקהלו ק (או"א, רשימה 91: "ס"ב מלין דכתבין מוקדם מאוחר"), שינויים בחלוקת תיבות, כגון: ומתחתה לשכות (יה' מב, ט), ומתחת הלשכות קרי (או"א,

רשימה 101: "ג' מלין תיבות' קמיתא נסבא מן תנינא"; רשימה 102: "וחלופ: ב' מלין תנינא נסבא מן קמיתא"; רשימה 99: "ט"ו דכתבין תיב' חדא וקריין תריין מלין"; רשימה 100: "וחלופ: ח' כתבין תריין מלין וקריין מל' חדא"; הוספת אותיות, כגון: וארב (יהו' כד, ג), וארבה ק (או"א, רשימה 111:

"כ"ט מלין חסר ה' בסוף תיבות' וקריין"), אינם (איכה ה, ז), ואינם ק (או"א, 117: "י"ב מלין חסר ו' בריש תיבות' וקריין"), השמטת אותיות, כגון: וירה (יר' ה, כד), יורה ק (או"א, 118: "י"א כתב' ו' בריש תיבות' ולא קריין"), וקה (מל"א ז, כג), וקו ק (או"א, 112: "כ' מלין כתב' ה' בסוף תיבות' ולא קריין"; 120: "י"א מלין כתב' ו' בסוף תיבות' ולא קריין"); החלפת אותיות, כגון: פפצח (יש' מט, יג), ופצחו ק (או"א, 134: "כ"ב מלין כתיבין י' בריש תיבות' וקריין ו"; או"א, 135: "וחלופ: י' כתבין ו' בריש תיבות' וקריין"), החלפת ו-י בסוף תיבה (או"א, 136-137), ובאמצע תיבה (או"א,

80-81, 138-148), וכך החלפת אותיות אחרות; שינויים בנטיית שמות ופעלים, ואף החלפת תיבות שלמות, שהיא נדירה ביותר, כגון: ברכב (מל"ב יט, כג), ברב קרי; העיר (מל"ב כ, ד), חצר קרי.

הערות רבות בסוג זה אפשר לפרשן כשינויים דיאלקטולוגיים או כשינויים מסורתיים. כגון: שביח

(יח' טז, נג; ועוד), שבות קרי; יעואל (דה"א ט, לה; ועוד), יעואל קרי; היהודיים (אס' ח, א; ועוד), היהודים קרי; נער (בר' כד, יד; ועוד), נערה קרי.

102. ה. קרי ולא כתיב, כתיב ולא קרי. המסורה מונה 10 מקומות שבהם יש לקרוא תיבה שאינה כתובה כלל, ו-8 מקומות אחרים, שבהם תיבה כתובה, אך אין לקרוא (או"א, 97-98). סוגים אלו כבר נזכרו בתלמוד (בבלי, נדרים לז, ב): "וקריין ולא כתיבין וכתיבין ולא קריין הלכה למשה מסיני", אך בו נמנו רק 7 ו-5 מקומות.

103. ו. קרי תמיד. מצויות תיבות אחדות הנקראות חמיד באופן שונה משהן נכתבות, ומבחינה זו הן שייכות לסוג כתיב וקרי, אם כי לא נקרא שם כתיב וקרי עליהן. בראש וראשונה שם הוי"ה, הנכתב: יהוה (מבטא לא ידוע) ומתקד: יהוה או: יהוה (קרי: אֱדְנִי), וכן: יהוה או: יהוה או: יהוה (קרי: אֱלֹהִים). עניין זה כבר נזכר בתלמוד (בבלי, פסחים נ, א): "לא כשם שאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד ה"א ונקרא אני באל"ף דל"ת". שם ירושלם נקרא: ירושלם. הוא (לנסתרה) נקרא: היא. ייתכן שלסוג זה שייך גם: יששכר (לקריאת ב"א), הנקרא: יששכר.

זמן התקנתו

104. הערות כתיב וקרי מן הסוגים א, ה, וכן הקרי התמיד. בשם הוי"ה, נזכרים בתלמוד, והם אפוא עתיקים ביותר. לעומת זה, רבות מן ההערות בסוג ב הן בעיקר חוצאה של התקנת סימני הניקוד ונוצרו מתוך שהכתיב היה מלא מדי לגבי טקסט מנוקד; הן אפוא מאוחרות להתקנת הניקוד ונקבעו, כנראה, לא לפני המאה הח'. מכאן גם אי-ההתאמה בין כתיב-היד בייחוד ביחס להערות מסוג זה. אך אף על פי שהערות מרובות של כתיב וקרי לא נקבעו לפני התקנת הניקוד, לא קבעו בעלי המסורה הערות כאלו אלא במקום שיש סתירה בין הטקסט והניקוד, אך לא (כפי שמעיר יפה אליהו בחור) ביחס לניקוד ולטעמים גופם, כגון ביחס לכתיבת פתח במקום קמץ או טעם זה במקום טעם זה, לא ביחס למלעיל ומלרע, דגש ורפה, שיי"ן וסי"ן, וכדומה.

שאר סוגי כתיב וקרי נתקנו בוודאי אחרי התקנת הסוגים העתיקים ולפני התקנת המאוחרים. יסודה של מערכת הכתיב וקרי היה קיים אפוא כבר בתקופת התלמוד, ובו נזכרות גם הערות בודדות אחרות של כתיב וקרי מלבד אלו מן הסוגים שנמנו למעלה, אך אין להניח שכל מערכת הכתיב וקרי כבר היתה קיימת בתקופה זו. מערכת זו לא הושלמה עד ימי אחרוני בעלי המסורה.

105. דוגמות להערות כתיב וקרי הנזכרות בתלמוד (בכולן קרי וכתיב גם בספרינו):

"ויהי ישעיהו לא יצא (אל) חצר התיכונה" (מל"ב כד, ד), כתיב העיר וקרינן חצר (בבלי, עירובין כו, א); "ויהי ישעיהו לא יצא חצר התיכונה", העי' כתיב (ירושלמי, סנה' י, ב).

מאי דכתיב "וארצה בו ואכבד" (חגי' א, ח), וקרינן ואכבדה (יומא כא, ב).

ח"ל "ונסכו יין רביעית ההין" (וי' כג, יג) ... אמר רבי אלעזר. כתיב ונסכה וקרינן ונסכו (מנח' פט, ב).

"רגלי חסידו ישמור" (שמ"א ב, ט), חסידיו טובא משמע. אמר רב נחמן בר יצחק. חסידו כתיב (יומא לח, ב).

מאי דכתיב "וידי אדם מתחת כנפיהם" (יח' א, ח), ידיו כתיב (פסח' קיט, א).

הדא היא דכתיב "ועצת אחיחופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל" וגו' (שמ"ב טז, כג), איש קרי ולא כתיב. לא יכלו הכתובים לקרותו איש (ירושלמי, סנהדרין י, ב).

את מוצא בשעה שבא נעמן שר צבא מלך ארם אצל אלישע בא אליו בסוסו וברכבו (מל"ב ה, ט).

אמר יוחנן. בסוסו כתיב (ירושלמי, שם).

הדא הוא דכתיב "אין לנו כסף וזהב" (שמ"ב כא, ד), אין לי כתיב (ירוש', סנה' ו, ט; דף כג, ד).

[106]. השבעים מתרגמים עתיים לפי נוסח הכתיב ועתיים לפי נוסח הקרי, ללא הכרעה. אין הכרעה גם בבדיקת התאמת נוסח מגילות המקרא שנמצאו במדבר יהודה לכתיב או לקרי. שלושת המקומות שבהם בא בישיעה כתיב וקרי בגלל לשון נקיה, בא במגילת ישעיה א פעם כנוסח הקרי [ח"א] בנה (יש' יג, טז), אך פעמיים כנוסח הכתיב: חריהמה, שיניהמה (יש' לו, יב).

המסורה

/107/

מקורו

[107] הוצעו שיטות שונות להסברת מקורן של הערות כתיב וקרי, אך כולן אינן מניחות את הדעת ואינן מסבירות את כל הדוגמות. שיטה אחת מניחה שהקרי אינו אלא הצעת תיקון שרירותית של בעלי המסורה, שרשמו את הצעותיהם בגליון, כקרי. נגד השערה זו נאמר בעיקר הנימוק, שיש מקומות (אמנם נדירים ביותר), שבהם הקרי אינו עדיף על הכתיב, ואף גרוע ממנו, כגון: הוצא (בר' ח, יז) - היצא קרי; מגדיל (שמ"ב כב, נא) - מגדול קרי. אחרים סבורים שהיה מעין כתב-יד מופתי, ארכיטיפוס, והרשום בו נקבע ככתיב, ואילו הקרי הוא שינויי נוסחאות מכתב-יד אחרים. אחרים סבורים שהיו שניים או שלושה כתב-יד מופתיים והערות כתיב וקרי נוצרו על ידי השוואת נוסחאותיהם; נוסח הטופס הנבחר או נוסח הרוב הוכנס לפנים, ונוסח הטופס השני, או המיעוט, נרשם בגליון, כקרי. הצעה אקלקסית רואה בהערות אלו הצעות תיקון של בעלי המסורה על יסוד כתב-יד; ואין להכריע.

[108] "אל תקרי"

דרשות "אל תקרי" שבתלמוד, אף על פי שבצורתן הן דומות להערות כתיב וקרי, אין כוונתן לקבוע קריאה אחרת במקום הקריאה המקובלת אלא לדרש בלבד, המכניס פירוש אחר או כוונה חדשה לדברי הכתוב.

ספרות:

R. Gordis, The Biblical Text in the Making, Philadelphia 1937

סבירין

109. במקומות מרובים מביאה המסורה נוסח שונה לתיבה הכתובה בטקסט, אך לא בצורה של כתיב וקרי אלא בהערה "סביר" או "סבירין ומטעין", "מטעל". כתב-יד ורשימות המסורה אינם מתאימים במספר המקומות הללו. בל, למשל, נמנו 71 סבירין, בשעה שבמ יס כ-200, ובאיסוף מכתב-יד ודפוסים שונים המספר עולה על זה הרבה. התחום בין הסבירין ובין הערות כתיב וקרי, מצד אחד, ובין שינויי נוסח גרידה, כגון בין מערבאי ומדנחאי, אינו תמיד קבוע, ולעתים הערה המובאת בכתב-יד אחד כסביר מובאת בחברו ככתיב וקרי, וכדומה. במסורה הבבלית המונחים המתאימים הם "דחזי" ו"משחבשין" (מש').

המסורה

/109/

הסביר מציין נוסח הנראה יותר מנוסח הטקסט, כגון: אש יצא מחשבון (יר' מח, מה), מלק ל; "ג סבר יצאה"; ויטעו מפלי החירות (במ' לג, ח), "ג מטעל" (הרמז לנוסח: מפל); גבור חיל (דה"ב יב, ג), "ג טברין גבורי"; "ה" סבירין כאשר וקרינן אשר", ולהפך: "כאשר י' סבירין אשר"; "ויבוא ח" טברין לשון רבים"; "ד" סבירין ובני וקרינן ובן וד" סבירין ובן וקרינן ובני"; "ובכל ה" דמטעין בחון דסבירין בכל"; "אלהיכם ב' דמטעין בענין וסבירין אלהיהם" (פרנסדורף, המסורה הגדולה, 369-373). ובמסורה הבבלית: פלגש כלב מעכה ילד (דה"א ב, מח), ילד דחזי לה ילדה; לאובד (מש' לא, ו); בנוסח הטברני: לאובד).

הערות סביר שונות מהערות כתיב וקרי בכך, שאינן מורה שיש לקרוא את הטקסט שלא ככתבו ואינן מטילה ספק בנכונות הנוסח שבפנים. היא מביאה נוסח שהוא מחקבל על הדעת יותר מנוסח הפנים, אבל היא מזהירה מפניו וקובעת שהוא מוטעה. הערת הסביר אינה באה אפוא אלא לאשש את נוסח המסורה. השקפתם של כמה חוקרים, שהסביר בא ממש לתקן את נוסח המסורה ולציין שינוי בקריאה, אין לה על מה שתמוך.

[110] מה מקור האפשרות לקרוא נוסח שונה מן הכתוב בטקסט, שהסביר מזהיר מפניו, וכך מדוע מזכירה המסורה נוסחאות מסתברות אך מוטעים כאלה רק במקצת מקומות ולא באחרים - דבר זה שנוי במחלוקת. אמרו שהסביר הוא אזהרה מפני השערות קוראים, או שראו בעלי המסורה את העם טועה בקריאת תיבות מטוימות ומצאו לנכון להזהירו, או שהסביר מזהיר מפני נוסח שהיה מצוי בכתב-יד מסוימים. אחרים רואים בסביר נוסח עתיק, שכן מקצת מגרסות הסבירין יש להן טיוע בחרגומים עתיקים; וקשה להכריע.

ספרות:

J. Reuch, Die Sebirin der Masoreten von Tiberias, Breslau 1895.

המסורה

שמירת נוסח המקרא: הנוסח בכללו

המסורה הקטנה

111. עניינם של בעלי המסורה היה לא רק שמירה על העניינים המיוחדים שבנוסח, שנזכרו למעלה, אלא שמירה על נוסח המקרא בכללו, תחילה על כל תיבה וכל אות, ואחר שזמנו הניקוד והטעמים במקרא - גם על כל סימן ניקוד וטעם. לתכלית זו פיתחו בעלי המסורה מערכת של שיטות ומונחים. הערות המסורה מנוסחות בקיצור מופלג וכתובות על פי רוב בראשי תיבות בגליון הימני או השמאלי של הכתוב. זוהי המסורה הקטנה. על התיבה שבטקסט שהערה המסורה מכוונת אליה בא עיגול קטן לסימן, זוהי סימנית המסורה. אם הערה המסורה מכוונת לתיבות אחדות, בא עיגול ביניהן. אם בהערה-המסורה תיבות אחדות, נרשמות הן זו מתחת לזו כשהן מיושרות לאמצע, כגון:

והביאותם אל-ה' קדשי	ד	י
ושמחתם בבית חפלי	ב	ו
עולתיהם וזבחייהם לרצון	כ	כ

סדר ההערות מימין לשמאל כסדר הטקסט, היינו: ההערה "ד" מכוונת לתיבת "והביאותים"; ההערה "י" וכל אל הר הכרמל" לצירוף "אל הר"; ההערה "ב" לתיבת "ושמחתים"; ההערה "ל" לצירוף "בבית חפלי"; ההערה "כ" כח כן" לתיבת "עולתיהם".

112. הערה הרשומה בגליון שבין שני טורים עשויה להתכוון לטור שבימין וכן לטור שבשמאל. כדי לדעת לאיזו תיבה היא מכוונת צריך להתאים כל הערה בשורה אחת בכל הטורים לסימנית שלה לפי הסדר, דרך משל:

1 טור	2 טור
ב-המהומה ואת-המגעת	לבב והיית ממש בצהרים

ההערה "ב רבת" מכוונת לתיבת "המהומה"; ההערה "ל" הראשונה מכוונת לתיבת "המגעת" שבטור שלימין, וההערה "ל" השנייה לתיבת "ממש" שבטור שלשמאל.

המסורה

/113/

113. אין המסורה מעירה על כל תיבות המקרא, אלא על אותן בלבד שעלולים לטעות בהן, והן אלו הנכתבות מלא או חסר, בצירוף ו החיבור או בלעדיה, שם או פועל הבא עם מלח-יחס זו או זו, וכיו"ב. בעלי המסורה עמדו על התיבות שאפשר לטעות בהן לא על פי שיקולים תיאורטיים דקדוקיים, היינו: אילו תיבות אפשר לכתוב מלא או חסר, מתו משחמשים ב"ו החיבור, וכיוצא בזה, אלא על פי השוואות, היינו: הם נחזו דעתם על כך, שבמקום אחד תיבה מסוימת נכתבה מלא ובמקום אחר - חסר, כאן באה היא ב"ו החיבור, וכאן בלעדיה, וכדומה. משום כך רק לעתים רחוקות המסורה מסתפקת בתיאור התיבה, אם היא, למשל, מלאה או חסרה, אלא מוסיפה מיד את המניין המתקבל מהשוואת כל המקומות הדומים: תיבה זו באה כך וכך פעמים חסר או מלא, כגון: פול (עמ"ט, ט), "ז מל". אם התיבה בצורתה המסוימת אינה מצויה עוד במקרא, מעירה המסורה: ל (ליה, היינו: יחידאית), כגון: ולמשל (בר' א, יח), "ל"; תיבת "ולמשל" יחידה היא במקרא, אף על פי שתיבת "למשל" (בלי ו החיבור) מצויה. ל הוא הסימן המצוי ביותר במסורה. אם, להפך, התיבה מצויה ותמיד היא כתובה בצורה דומה, מעירה המסורה: כול, היינו: תמיד הכתיב כך, כגון: פקדים (שמ" לו, ח), "כל אוריים".

114. אופיין ההשוואתי של הערות המסורה משתקף גם בכך, שלעתים קרובות, לאחר שהעירה המסורה את הערה לגבי תיבה מסוימת או צירוף מסוים, היא מוסיפה הערה לצורה דומה, כגון בהקדמת המונח "וחד" (דב' לב, לט), "ל וחד אני אחיה" - התיבה יחידאית, ופעם בא "אחיה", בלי ו החיבור; יוסר (וי' ד, לה), "ל וחד ביום ההוא יושר" - התיבה יחידאית, ופעם באה תיבה דומה לה: יושר (יש' כו, א); בהקדמת המונח "ושאר", כגון: ולמעלה (דה"ב לא, יז), "ב ושאר ומעלה" - התיבה מצויה פעמים, וחזן מזה "ומעלה", בלי ל; אחד (דה"א ח, ו), "ל ושאר קרי" אהוד" - יחידאית, ובשאר המקרא: אהוד; וכן בהקדמת המונח וכל, כגון: משפט צדק (דב' טז, יח), "ל וכל קרייה צדק ומש" - הצירוף יחידאית, וכל שאר המקרא "צדק ומשפט"; צן (במ" לד, ג), "כל צין חסר וכל סין מ"ל" - צן נכתב תמיד בלי י, סין בי'; וכבשה (וי' יד, י), "כל קרי" כבשה וכל שמואל כבשה" - בכל המקרא כ פתוחה, ורק בספר שמואל כ חרוקה.

המסורה

/115/

115. בקשר למניין, אם מחוץ סך כל הפעמים שתיבה מסוימת או צירוף מסוים באים בהם יש קבוצה אחת מבובשת, הרי המסורה, במקום למנות את כל הפעמים, מונה אותה קבוצה כקבוצה (ואפילו אם יש בה יוצאי-כלל אחדים) ומלבדה את שאר המקומות. הקבוצה מובאת בהקדמת המונה "וכל". דרך משל, כשהקבוצה היא ספר מסוים, כגון: ממלכות (הו' א, ד), "ב וכל יהושע" - התיבה מצויה בספר יהושע, קבוצה, ומלבד זה עוד פעמים במקרא; חצות (במ' כב, לט), "ב חט וכל ירמ' ב מ' ד" - התיבה מצויה פעמים בכתב חסר בכל המקרא חוץ מס' ירמיהו, ועוד, קבוצה, בס' ירמיהו, מצויה שם תמיד בכתב זה, פרט ל-4 מקומות (בירמיהו, שבהם היא בכתב אחר); ראשי האבות (במ' לו, א), "ב וכל כתיב דכות' ב מ' ד" - הצירוף מצוי פעמים בתורה ונביאים, ומלבד זה בכתובים תמיד בא כך (ולא: ראשי אבות), פרט ל-7 מקומות; עתים הקבוצה היא צירוף, כגון: שפת (במ' כח, י), "ד וכל שבת שבחון דכות" - התיבה מצויה 4 פעמים בב' פתוחה בכל הצירופים, ונוסף עליהם, בקבוצה, ב פתוחה תמיד בצירוף "שבת שבחון"; יחיה (במ' כד, כג), "יח וכל חיו יחיה דכות" - התיבה מצויה 18 פעם במקרא, ונוסף על כך בצירוף "חיה יחיה"; עתים הקבוצה היא משמעות, כגון: דב' (א, כא), "ב וכל מסכינות דכות" - התיבה מצויה פעמים (במשמעות "ירושע"), ומלבד זה, בקבוצה, התיבה משמשת במשמעות "עוני"; יציב (יהו' ו, כו), "ל וכל לשון ארמית" - התיבה יחידאית, מלבד הקבוצה של הלשון הארמית שבדנ' ובעז', שבה מצויה תיבה זו עוד פעמים אחדות; עתים הקבוצה היא הטעם שהתיבה מוטעמת בו, כגון: אלהי (במ' כב, יח), "ק וכל אתנח וסוף פסוק דכות' ב מ' ב" - התיבה מנוקדת בקמץ 8 פעמים כשהיא מוטעמת בטעמים שונים, ומלבד זה כך הניקוד בכל מקום שהתיבה מוטעמת באתנח ובטילוק, פרט ל-2 מקומות יוצאים מן הכלל (שבהם התיבה מוטעמת באתנח או בטילוק ומנוקדת בפחח); הקבוצה היא המקום בפסוק, כגון: ובני ישראל (דב' ד, מו), "הי וכל ראש פסו דכות" - הצירוף מצוי 15 פעם באמצע הפסוק, ומלבד זה כך הצירוף (ולא: "בני ישראל") כל פעם שהצירוף בא בראש הפסוק.

116. לפעמים הערה-המסורה מכוונת לכל המקרא, ואז היא באה בסתם או בתוספת: בק' (בקריה, כלומר: במקרא), ולפעמים אינה מכוונת אלא לחלק ממנו, כגון: בחו, באור' (בתורה, באורייתא), בנב' (בנביאים) בכחו' (בכתובים), בסיפ' (בסיפרא), או: בעינ' (בעניינא, כלומר: בפרשה שמדובר בה, שגודלה אינו קבוע) כגון: יונתן (שמ"א יט, א), "ל בעינ'", היינו: בשאר סיפור דוד ויונתן נכתב "יהונתן" בה'.

המסורה

/116/

המסורה פיתחה מערכת ענפה של מונחים: לאותיות, סימני ניקוד וטעמים, מלעיל ומלרע, דגש ורפה, שמות ספרי המקרא, מושגים, ועוד הרבה. מונחים אחדים לעניינים מיוחדים, שמקורם כנראה עוד בחקופת המשנה, כגון: פתוחה, סתומה, נקוד, הם עבריים, אך לשון המסורה רובה ככולה ארמית (מונחי המסורה, בסדר א"ב ובליויס דוגמות - להלן, 132).

עיקרי העניינים שעליהם עומדת המסורה הקטנה הם אלו:

117. א. אותיות התיבה. רוב הערות המסורה דנות בכתובה מלאה או חסרה. היא מעירה הן ביחס לתיבה יחידה בצורתה, כגון: המצאים (במ' טו, לג), "ל זחט" (יחידאי וכתוב חסר ו), והן ביחס לתיבות המצויות פעמים אחדות, כגון: הגדול (בר' י, כא), "ח מל בחו" (8 פעמים בכתב מלא ו בחזרה), בבאן (בר' ל, לח), "ב חר חט וחד מל" (מצויה פעמים, פעם בכתב מלא ו ופעם בכתב חסר), שלשם (בר' ה, טז), "כל קר' חט ב מ' ד" (בכל המקרא כתובה חסר ו, חוץ מן 4 פעמים). עתים המסורה מעירה על הכתיבה הנכונה של אותיות אחרות, כגון: מלה (מל"א כב, ח), "ל ב כתב הי' וב' כתב א" (מצויה 4 פעמים, פעמים נכתבה בה' ופעמים בא'); מעון (תה"ע א, ג), "ד בנוך" (4 פעמים כתובה ב'), להבחנה מן "מעוז".

118. ב. צירופי תיבות. הערות על צירופי תיבות שעלולים לטעות בהם, כגון: ורוח אלהים (בר' א, ב), "ב", כלומר: צירוף זה מצוי פעמים במקרא. הערה זו באה להוציא, למשל, את הצירוף "רוח אלהים" (בלי' ו החיבור) או צירוף כגון "רוח ה'"; לכליון ומחלוך (רות ד, ט), "ל וכל קר' חלוך", כלומר: רק כאן שני השמות באים בסדר זה, ובשאר המקרא מחלוך קודם לכליון; וידבר ה' אל משה (במ' א, א), "ל בחור", היינו: צירוף זה מצוי 10 פעמים בתורה; את כל הדברים (יר' כו, יב), "לג חס האלה", כלומר: 13 פעם בא צירוף זה בלא תיבת "האלה".

הערות אחרות דנות בסדר התיבות בבפסוקים חוזרים, כגון: וחקתיו ומשפטיו ומצותיו (דב' יא, א), "קפץ", סימן לסדר התיבות; בדב' ה, יא, הסדר: מצותיו ומשפטיו וחקתיו, וסימן המסורה: "צפץ", וכדומה. מחלה חרצה וחבלה ומלכה ונעה (במ' לו, יא), "סימן מתוון", זהו סימן לסדר השמות ואילו מהם בו' החיבור; בבמ' כז, א, באים השמות בסדר אחר ובצירוף אחר של ו' וי'ם, והמסורה מעירה:

"סִימָן מְזוּזוֹ" ביהו"י, ג, הסימן: "מִזְחָמוֹ", וכדומה; וכך ברשימת שבעת העממים, כגון: האמרי והחתי והפרזי והכנעני והחני והיבוס (שם' כג, כג), הערת-המסורה: "מִזְחָמוֹס"; האמרי החתי הפרזי החני והיבוס (מל"א ט, כ), "מִזְחָמוֹס"; הכנעני האמרי והחתי והפרזי החני והיבוס (שם' לג, ב), "מִזְחָמוֹס"; וכיו"ב.

119. ג. מלות יחס. מלות יחס שונות באות בצירוף לשמות שווים ולפעלים שווים, פעמים הן באות בצירוף ו החיבור ופעמים בלעדיה. משום כך המסורה מקפידה עליהן במיוחד, והיא מעירה, למשל: וכל אלה (יח' יז, יח), "ל ושאר (=והשאר) כל אלה"; ועל המזבח (במ' ד, כו), "ב" (להבדיל מן "ואל המזבח", המצוי שלוש פעמים); אל האשה (בר' ג, טז), "ל ראש פסוק", כלומר: צירוף זה אינו בא עוד בראש פסוק במקרא (אבל בא הרבה באמצע פסוק).
על הפסוק "על הכפרת ופניהם איש אל אחיו אל הכפרת יהיו פני הכרבים" (שם' כה, כ) המסורה מעירה: "ל פסוק על אל אל"; על הפסוק "ויולד את אברם את נחור ואת הרן" (בר' יא, כו), מעירה: "ל את את ואת"; "כל מלכים כל גוים" (תה' עב, יא), מעירה: "ל פסוקין בקריה אית בהון כל כל וחד מלה ביניה".

120. ד. ניקוד. המסורה מסמנת תיבות דומות המנוקדות בסימני ניקוד שונים במקומות שונים, כגון: במשמר (בר' מ, ז), "ז" (שלוש פעמים בפתח, להבדיל מן: במשמר), אט (איוב כג, יא), "ל", כלומר: חובה זו מנוקדת רק כאן בקמץ (בשאר המקומות - בפתח); למנחה (במ' ז, טא), "כול רפי ב מ ב דגש", כלומר: תמיד רפה. (מ רפה, כלומר ל שוואה), חוץ מפעמים דגש (מ דגושה, היינו: למנחה); והמם (דב' ז, כג), "ב חד קמץ וחד פתח"; לה (במ' לב, מב), "ז לא מפק ה"; שמרני (תה' טז, א), "ל גע" (בגעייה). היא רושמת ניקוד הפסק לתיבה הבאה בהקשר, ולהפך; כגון: עם (מש' יד, כח), "ל וכל זקף ואתג וסוף פסוק דכות"; פִּרְץ (רות ד, יח), "ל זקף קמץ", כלומר: הפעם היחידה שבה החיבה מנוקדת בקמץ כשהיא מוטעמת בזקף בלבד.

121. ה. טעמים. המסורה מציינת תיבות שעתים טעמן מלעיל ועתים מלרע, כגון: אֶלֶי (איוב י, טו), "ל בטע' וחד אלֶי"; שובה (תה' צ, יג), "ה בטע' (מלרע; התיבה מצויה גם 4 פעמים מוטעמת מלעיל). היא מציינת תיבות או צירופי תיבות המוטעמים במקומות שונים בטעמים שונים, כגון: וַיֹּאמְרוּ (יר' מב, ב), "ז בטע'", כִּי-כֹה (יר' ד, ג), "ז בטע' בספ". נרשמים טעמים או צירופי טעמים נדירים, כגון: וַתֹּאמְרָה-לָהּ (רות א, י), "ה בטע' (מאסילא לאתנח; להלן, 216); וַיִּשְׁחָט (וי' ח, כג), "ז בטע' מרע" (מרעמיץ, שלשלת, להלן, 229); עַד שֶׁחֲחֶפֶז (שה"ש ג, ה), "א בטע'", כלומר: ב-11 מקומות תיבת "עד, ועד" מוטעמת במשרת, ולא במקף, לפני הסילוק.

122. ו. לשונות מיוחדים. המסורה מציינת לשונות מיוחדים מבחינת התחביר, המשמעות, וכדומה, כגון: אמרת לה (תה' טז, ב), "ל לש (=לשון) זכר"; מִן יִנְצְרוּהוּ (תה' טא, ח), "ל לשון קדש" (אך התיבה מצויה בארמית שבדניאל ועזרא); לֶךְ (שו' יט, יג), "ג חט בהליכה"; שְׁבַע (בר' כו, לג), "ל שם באר"; הָאֵל (בר' כו, ד), "ח לשון חל"; אָפַד (במ' לד, כג), "ל שם אנש"; וַעֲשֵׂן (יהו' טו, מב), "ה שם קריה", עלה (בר' ח, יא), "ז באטרופי" (במשמעות "עלים").

123. ז. תילופי קריאה. תיבות או צירופים הבאים בצורות שונות או מוטעמים בטעמים שונים במקומות שונים במקרא המסורה מציינת אותם, כגון: ואבדתם מהרה (יהו' כג, טז), "א זוגיך". צירוף זה בדב' יא, יז, מוטעם ברכיע, ושני מקומות אלו הם מחוץ רשימה של 11 זוגות, שאחד מהם מוטעם בִּזְקָף וחברו בִּרְבִיעַ. בייחוד באות הערות כאלו למקומות המקבילים במקרא, כגון מל"ב-י"ש; שמ"ב כב-תה"י; רשימות העולים בעז' ונחמ', ועוד. כגון: סחיש (מל"ב יט, כט), "ל ישעיה שחיש"; על תרהקה (יש' לז, ט), "ל דמלכים אל תרהקה"; ויקראהו (יש' לז, יד), "מלכים ויקראם".

124. ח. דעות אחרות. בקשר לתיבה, ניקוד או הטעמה של תיבות מסוימות מביאה המסורה דעות של אסכולות שונות. כגון: מדנחאי-מערבאי, טבריה; ספרים שונים: מחזורא רובא, מוגה, הללי, זנבוקי, וכדומה; או בעלי מסורה שונים, כגון פינחס, מוחא, ב"א, ב"ב וכיו"ב, וכן בלשון: מחלפ (מחלפין), פלוג (פלוגתא) סחם.

המסורה

/125/

125. ט. ספירה. בעלי המסורה השתמשו במנייה לא בלבד בציון הערותיהם על התכונות השונות של התיבות, אלא גם מנו את המקרא ופסוקיו מבחינות שונות. המסורה מוסרת לנו את מספרי הסדרים, הפסוקים, התיבות והאותיות שבמקרא כולו, בספרים השונים, בפרשיות התורה, וכדומה. היא מוסרת לנו את מקום מחצית הספרים השונים, החורה או המקרא כולו בפסוקים ובהיבות. פעילות זו נזכרת כבר בחלמוד, ועסקו בה הסופרים, שנקראו כך משום "שהיו סופרים כל האותיות שבתורה. שהיו אומרים וא"ו ד' גחון" חציון של אותיות של ט"ו, "דרש דרש" חציון של תיבות, "והתגלה" של פסוקים, "כרסמנה חזיר מיער" עי"ן ד' יער" חציון של תהלים, "והוא רחום יכפר עון" חציו בפסוקים. וכן נמסרו שם מספרי הפסוקים בתורה, בתה"י ובה"י (קיד"ל, א). רוב הנחונים שנמסרו שם שונים מנתוני המסורה, ורבות עמלו החוקרים ליישב ביניהם ולא עלה בידם.

שיר שתחילתו "אהל מכון בניני", המיוחס לרס"ג ונחבר על יסוד חומר מסורתי קדום, מוסר מספרי כל אות ואות, כולל האותיות הסופיות, במקרא.

המסורה מונה פסוקים מבחינות שונות, כגון פסוקים שיש בהם רק 3 תיבות (הפסוק הקצר ביותר), וכנגדו הפסוק הארוך ביותר; ב' פסוק בתורה כל סוף מליהון מ' (במ"כ, כט, לג); "א-פס" רישיון נון" וסופיהון נון" (וי"ג, ט); פסוקים שכל תיבותיהם יש בהן ש (במ"כ, כו, כד; שח"ש, א, א); "כו פסוק אית בהון אלף בית" (מל"ב ו, לב). 3 תיבות במקרא מורכבות מ-11 אותיות (אס"ט, ג, ג' מלין בקר דמיין").

המסורה הגדולה

126. מסורה גדולה מפרטת. המסורה הקטנה דרכה לקצר, שכן המקום העומד לרשותה מצומצם. אמנם לפעמים, בייחוד כשתיבה בצורה מסוימת מצויה רק בשני מקומות במקרא, מביאה המסורה הקטנה גם רמז ("סימן") למקום השני, כגון: יעשן (דב"כ, כט, יט), "ז אפך" - התיבה מצויה פעמיים במקרא, ונמסר הסימן למקום השני (תה"ע, א). לעתים מביאה המסורה הקטנה רמז ("סימן") לתיבה דומה, אך לא זהה, כגון: מהעצר השמים (דה"ב ו, כו), "ל וחד בהעצר שמים" - הצירוף יחידאי, ופעם בא צירוף דומה בלי ה ידיעה (מל"א ח, לה). אבל אם פירוט המסורה הקטנה אינו אפשר אלא ברשימות ארוכות, לא הספיק המקום בגליון ונהגו לכתוב רשימות אלו בשוליים העליונים או התחתונים של הדף, ולעתים

המסורה

/126/

רחוקות גם בשוליים הצדדיים (אם היו רחבים די הצורך). רשימות אלו נקראות "מסורה גדולה". בכתבי-יד עתיקים מרובים אין המסורה הגדולה מחזיקה יותר מן 2-3 שורות למעלה ולמטה, באחרים מספר השורות גדול יותר, ועשוי לעלות אף על עשר. עיקר תפקידה של המסורה הגדולה לפרט את המסורה הקטנה. בעוד שבמס"ק נמסר רק מספר המקומות שתיבה בצורה מסוימת באה בהם במקרא, מפרטת מס"ג מקומות אלו; ולפי שסימן פרקים ופסוקים הוא מנהג מאוחר, נעשה ציון המקום בעזרת מלות-היכר, המאפשרות לזהות את הפסוק ומקומו. מלות-היכר אלו נקראות "סימן". בכתבי-יד עתיקים ה"סימנים" קצרים ועל פי רוב בני תיבה אחת, ושימשו כנראה לשינוי על פה, ואילו במאוחרים הסימן ארוך יותר וקלי יותר למצוא את הפסוק בעזרתו. כך, למשל, על: אלישה (יח"ז, ז) נמסר במס"ג ק: "אלישה ג' וסימנהון: מבני יון. ובני יון. מאי"; מס"ג ל: "אלישה ג' ובני יון אלישה ותרשישה. וחבילו. מאי אלישה חיה"; מס"ג מ: "אלישה ג' בקריאה וסי": ובני יון אלישה ותרשישה. וחברו דד"ה. מאי אלישה היה מכסך". על: גבה (יח"כ, ב) נמסר במס"ג ק: "גבה ה וסימנהון: ביפין. לנגיד. כגמול. שיר. וכחזקו. וחד: ירום ונשא וגבה"; מס"ג ל: "גבה ה: לבך ביפין. אמר לנגיד צר. ולא כגמל עליו. וכחזקו. שיר המעלות יהוה לא גבה"; מס"ג מ: "גבה ה" בקריאה וסימ": אמר לנגיד צר. גבה לבך ביפין. וכחזקו גבה לבו דדברי הימים. ולא כגמול עליו חשיב דחזקיהו דדברי הימים. ולא גבה לבי ולא רמו עיני. וחד וגבה: ירו" ונשא וגבה".

127. לפעמים בא במסורה דיבור המשמש לזכירת כל המקומות שמס"ג מפרטת אותם; גם דיבור זה נקרא "סימן". לשונו על פי רוב ארמית והוא בעל משמעות, כגון על חיתת: הבין (מל"א ג, יא) נמסר במס"ג מ: "הבין ה" וקמציין וסימ": יען אשר שאלת. והכלבים עזי נפש. מדי עברו יקח [והיה רק זועה]. חכמת ערום הבין. אל תהיו כסוס כפרד. וסי" בלשון תרגום: הוון כלביא שאלין חכמתא לסוסיא". הסימן מצרף את תיבות-ההיכר (ה"סימנים") של 5 הפסוקים לדיבור ארמי בעל משמעות, ולפיכך נוח לזכירה. בכתבי-יד קדומים נמסר לפעמים רק הסימן הארמי (כך, למשל, במס"ג ק, שם).

סימנים לזכירה מסוגים שונים מרובים במסורה, בייחוד לזכירת שינויים במקראות מקבילים, ולעתים הם מעידים על חריפות מחבריהם. דרך משל: ביר"י, כה: ועל משפחות אשר בשמך לא קראו; בפסוק המקביל בתה"ע, טו, נאמר: ממלכות, ועל זה מעירה מס"ג ל: "ירמיה ועל משפחות תהלים ועל

המסורה

/127/

ממלכות וסימנהו כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות (יר"א, טו) "מס"ג ל יר"ב, טו: "מלכים (מל"ב כה, יב) מדלת ירמיהו ומדלות וסימנה מלכיא מסכינותא ירמיה מסכינותא סגיא"ה. על: זמ"י טהרה (וי"ב, ד, ה), בה"נחה, לעומת: ימ"י טהרה (שם, פס"ד, ו), בה"מפיק, נמסר סימן במס"ג מ: "דמים מכוסים ימים מגולים", היינו: לגבי "דמים" ה נעלמת, נחה; לגבי "ימים" ה נראית, מופקת. ב"מנחת שי" מובא סימן חריף יותר: "וסימנך יהודה, פי' הה"א שאחר יו"ד של יהודה היא נעה, והה"א שאחר הדל"ת נחה, כן ה"א של טהרה הסמוכה אצל ימ"י נעה והסמוכה אצל דמ"י היא נחה".

המסורה הגדולה מפרטת את כל סוגי הערות המסורה הקטנה: אלו הדנות באותיות, ניקוד וטעמים. היא מוסרת רשימות של חילופי קריאה בין מקומות מקבילים, רשימות פסוקים דומים בתכונה כלשהי, וכדומה.

128. לפעמים המסורה הגדולה לא רק מפרטת את הקטנה, אלא דנה גם בצורות שונות של חיבה או בחיבות דומות. כך, למשל, מס"ג ג י"ש נה, ח: "מחשבותי ל מל. מחשבותיכם ב מל כי לא מחשבותי הן ידעתי. ממחשבותיכם ל וחט ו". המסורה קוראת קבוצה כזו של חיבות דומות: "בלישנא". כך, למשל, מס"ק ג י"ש יא, י (מנחתו) מעירה: "ב חט"; ואילו מס"ג, שם: "ד חט בליש", והיא מביאה, נוסף ל-2 הפעם "מנחתו", גם: מנחה, למנחה. דיונים כאלו באים גם בענייני ניקוד וטעמים, כגון מס"ג ש בר"ג, כג: "כל לשון ברכי ברפי הברכים דג בר מן ב רפי"; מס"ג ש וי"כ, יד: "כל חיבותה דסמיכה להיא או להוא איח בה טעם אריך כגון נדה היא זמה היא טמא הוא... כלם לעולם". מובאים, למשל, כללים למלות-יחס המצטרפות לשם או לפועל מסוים, כגון מס"ג יר"ג נ: "כל לשון חרב חרבו אל קרי בר מן ה על" - מלה-יחס בקשר ל"חרב, חרבו" היא בדרך כלל "אל", חוץ מ-5 מקומות שבהם היא "על"; ועוד שם: "כל לשון סוסים סוסי סוסי על בר מן ב אל".

מסורה גדולה מצרפת

129. בכתבי-יד מרובים מצויה גם מסורה גדולה מסוג אחר, שאינה באה לפקט את הערות המסורה הקטנה. מסורה זו מקבצת את החיבות היחידאיות, בעיקר אלו שהמסורה הקטנה העירה עליהן "ל", ומצרפת אותן לרשימות המסודרות לפי עקרונות שונים.

המסורה

/129/

פעמים החיבות מסודרות אחת אחת, והרשימה מצרפת חיבות יחידאיות בעלות צורה דומה מאיזו בחינה שהיא. סיום דומה, כגון: "אלה ל אישו ל בזה ל בחירו ל... אלפ בית כל חד וחד ל כות" (ב שם" לח); "ומר"ק ל ושר"ק ל ופר"ק ל" (ב וי"ד); "יאנה ל כות יבלה ל כות יגעה ל כות...". (ב וי"א); ניקוד דומה, כגון: "אס ל בל ל גב ל... אלין אלפבית כל חד וחד מן ב אות" (ב וי"ט); משקל דומה, כגון: "נחרפת נחרבח נאמנת הנאכלת לית כות" (ש וי"ט, כ); הטעמה דומה, כגון: "אלוף-קרח ויקחו-אבן וישלח-שמה חרשתם-רשע דמיין בטעמ" (ש בר" לו, טז); וכן צירופים דומים, כגון: "הכבש אחד ל ונשיא אחד ל ועד אחד ל" (ב במ" כח). ברשימות אחרות מסודרות חיבות שלשונ דומה (אם כי אינן משורש אחד דווקא), כגון: "והוצא ל ונצא ל כמוצא ל החציא ל...". (ב שם" ג); "באספכם ל והאספטף ל אספה ל אספה ל יספה ל כסופות ל...". (ב וי"כ, ג).

פעמים החיבות מסודרות זוגות זוגות, והחיבות כל זוג שונות רק בפרט אחד זו מזו. שינוי באות, כגון: "כהן ל וכהן ל כפר ל וכפר ל...". (ב שם" מ); "והפלא ל כתב ה" והפלא ל כתב א" יתרה ל כתב ה" יתרה ל כתב א...". (ב שם" ח); "גרש ל גרש ל השביעני ל השביעני ל" (ב וי"ב); שינוי בניקוד, כגון: "וייכסו ל וייכסו ל ויצאו ל ויצאו ל...". (ב שם" ט); "לרבעה ל מפק ה" לרבעה ל לא מפק ה" ושערה ל מפק ה" ושערה ל לא מפק ה...". (ב וי"י); וכן זוגות של צירופי חיבות, כגון "על קצות ל אל קצות ל על קולך ל אל קולך ל" (ב שם" ט); "פיה-כבשן ל פיה הכבשן ל פרי בטן ל פרי הבטן ל...". (ב שם" ט). לעתים רחוקות מסורה זו מצרפת לא חיבות יחידאיות, אלא חיבות המצויות פעמיים ויותר במקרא.

מסורה בראשי ספרים ובסופם

130. בכתבי-יד מרובים באות רשימות מסורה שונות גם בתחילת ספרים או בסופם. בכתבי-יד עתיקים מצויות בעיקר רשימות של מחברי הספרים, מטפר השנים שבהקדמה הנידונה בכל ספר, רשימות של חילופי מדנחאי-מערבאי, חילופי ב"א-ב"נ, חילופים בין מקומות מקבילים, חלקים מ"דקדוקי הטעמים" וכיו"ב.

המסורה

/130/

בכתבי-יד מחימן באה ה"מחברת" ("הורית הקורא", להלן, 175) העברית או הערבית. בכתבי-יד מאוחרים כתבו לפעמים לא רק רשימות מסורה אלא גם ספרי דקדוק, כגון "מכלול" לר"ק, "דרכי הניקוד והנגינות" לר" משה הנקדן, וכדומה.

המסורה הסופית ("המערכת"), המחזיקה רשימות מסורה מסודרות בסדר א"ב, אינה מצויה בכתבי-יד והיא חידושו של יעקב בן חיים אבן אדוניה, מהדיר פ (עין להלן, 139). הוא קיבץ בה רשימות ארוכות של מסורה גדולה, שלא הספיק להן המקום בגליון. הערות אלו הן על פי רוב מסוג המסורה הגדולה המפרטה, אך מצויות הערות גם מסוג המסורה המצרפת.

מונחי המסורה ודרכי שימושם

131. בכתבי-יד הקדומים המונחים המשמשים במסורה עדיין אחידים והם פרי אסכולה אחת וחקופה אחת. בכתבי-יד המאוחרים ובדפוסים (מ) משמשים מונחים בני חקופות שונות ואסכולות שונות זה בצד זה, קדומים ומאוחרים. פה נקרא הצירי: "צירי", פה "קמץ קטן" ופה "שתי נקודות"; פה כתוב "בתו" ופה "באור"; פה משמש לשון "פלוג" ופה "מחלף", וכיו"ב.

רשימת מונחי מסורה מצויה במבוא לב"ה:

Index siglorum et abbreviationum masorae parvae

ושם בעיקר פענוח הקיצורים ותרגומם ללטינית.

רשימה מקיפה של מונחים ופירושים בליווי דוגמות במבואו של פרנסדורף ל"מחברת המסורה הגדולה",

ליפסיה 1876, ניו יורק 1968².

רשימה מקוצרת של מונחים ותרגומם לגרמנית במבואו של פרנסדורף למהדורת או"א.

מבין חוקרי ימי-הביניים מצויה רשימת מונחי מסורה ופירושים בספרו של אליהו הלוי האשכנזי

(הבחור), "מסורת המסורת".

להלן רשימת המונחים והקיצורים המצויים ביותר במסורה, בליווי הדגמות. הרשימה עשויה

בעיקר לפי פרנסדורף. היא מסודרת בסדר א"ב, בהשמטת אותיות השימוש, היינו מונח כגון "בטע"

מסודר באות ט: "טעם", וכיו"ב.

המסורה

/132/

132. א' - אחד, כגון: חשם (בר' מז, יט), "ב' א' וא'" - התיבה מצויה פעמיים במקרא, פעם מנוקדת בקמץ, ופעם בפתח.

א', ב', ג', ד' וכו' - מספר הפעמים שתיבה מצויה במקרא, כגון: ומאלה (יש' מא, כח), "ג" - התיבה מצויה 3 פעמים; ונשא (יש' יא, יב), "ו" - התיבה מצויה 16 פעם.

א"ב - (1) כל אותיות האלף-בית, כגון: "כ"ו פסוקין אית בהון א"ב" (יר' כב, ג), "אית ביה

אלף ב" (שמ' טז, טז) - בפסוקים אלו מצויות כל אותיות הא"ב; (2) רשימת מסורה מסודרת בסדר

אלפביתי, כגון: יום הכפרים (וי' כג, כז), "ל' ומשמש א"ב חד נסיב ה"א וחד לא נסיב ה"א" - הצירוף

יחידאי, והוא רשום ברשימת צירופים יחידאיים דומים, המסודרים בסדר אלפביתי, בזה יש ה ובה אין

ה (יום כפורים); לחם (שו' ה, ח), "ל' מלרע ומשמש א"ב" - התיבה, בהטעמת מלרע, יחידאית, ורשומה

ברשימה אלפביתית של שמות דומים, אחד מלעיל ואחד מלרע; על מלאכי (שמ"א יט, כ), "ל' וא" אל מלאכי

ומשמש א"ב" - הצירוף יחידאי, ומצוי פעם אחת גם הצירוף "אל מלאכי", והם מנויים ברשימה אלפביתית

של זוגות כאלו; (3) אלפא ביתא - כינוי לתה" פרק קיט (נקרא גם: אלפא ביתא רבא, תמניא אפי'),

כגון ותורתך (דב' לג, י), "ב' וכל אלף בית דכות" - התיבה מצויה פעמיים, מלבד קבוצת הפעמים שבה

היא מצויה בתה" פרק קיט.

אדכל, אדכרא - הזכרה, היינו: שם הוי"ה, כגון: "ג' פסו ראש וסוף אדכל" (דב' לא, ג) - 3

פסוקים פותחים ומסיימים בשם הוי"ה; ומלאך (יש' סג, ט), "ב' פה ומלאך פניו ומלאך הברית וכל

דסמיך לאדכרה כות" - התיבה מצויה פעמיים בא' פתוחה, וכן א' פתוחה בכל פעם שהיא סמוכה לשם ה'.

או, אור, אורי, באו, באור - אורייתא, באורייתא; היינו: בתורה, כגון: עבדת

(במ' ד, לג), "כל אורי חט" - בכל התורה כתוב חסר ו; מצוי גם המונח "בתור".

אינון - הם, כגון: דודי (דה"א כז, ד), "ב' ואינון ב' ליש" - מצוי פעמיים, והן בשתי

משמעויות; ויניחם (דה"ב א, יד), "ב' ואינון בחד סיפ" - מצוי פעמיים, והן בספר אחד.

אית - יש, כגון: "ג' פסוק אית בהון ואין ואין" (דב' לב, לט) - 13 פסוקים יש בהם התיבות

"ואין", "ואין".

אמצע, באמ, מציעתא, מצ, במצ - אמצע הפסוק, בניגוד אל: ראש פסוק, סוף פסוק; הכוונה לתיבה כלשהי שאינה הראשונה ואינה האחרונה בפסוק, אך לא דווקא זו שבאמצעו, כגון: וְרַחֲמוּ (יש"מ טז), "ג" תג ה' וְרַחֲמוּ פ"ס וְרַחֲמוּ פסוק" - התיבה מצויה 3 פעמים במקרא, פעם בראש הפסוק, פעם בסופו ופעם באמצעו; "וכל ערי המישור וכל ממלכות סיוחן" (יהו"ג, כא), "י" פסוק ראש וכל ואמצ' וכל" - 10 פסוקים בראשם תיבת "וכל" ובאמצעם אותה תיבה. ואם לא (בר' ד, ז), "לז' מצ' פסוק" - הצירוף מצוי 16 פעם באמצע פסוק.

משמש לעתים גם לאמצע תיבה, כגון: פֶּאֶרֶר (יואל ב, ו), "ג" והוא מן מלין דנסבין א' במצעו תיבותא ולא קריין" - התיבה מצויה 3 פעמים במקרא, והיא מן התיבות שיש בהן א באמצע תיבה ואינה נקראת.

אמ"ת - ספרי איוב, משלי, תהלים.

אנ"ך - אוריחא, נביי, כתיבי, היינו: תורה, נביאים, כתובים. נאמר כאשר תיבה מצויה 3 פעמים במקרא, פעם בתורה, פעם בנביאים ופעם בכתובים, כגון: לְקַחְי (דב' לב, ב), "ג' וסימן יערך כמט"ו. ונאמר זך לקחי (איוב יא, ד). לי פת לחם (מל"א יז, יא). אנ"ך" - התיבה מצויה 3 פעמים במקרא, נמסרים סימני המקומות, ונאמר שהם פעם בתורה, פעם בנביאים ופעם בכתובים.

אנש, בר נש, שום בר נש, שום גברא - שם אדם. נאמר בעיקר כאשר שם המשמש בדרך כלל כשם עצם כללי בא כשם פרטי, כגון: מְחִיר (דה"א ד, יא), "ל שום אנש" - יחידאי כשם אדם; חָלַש (בר' כב, כד), "ל שם אנש".

אנח, אנתחא, אתחא - שם אשה. משמש כנ"ל, כגון: חָלַש (דה"א ה, ט), "ל שום אתח" - יחידאי כשם אשה; מִיכַל (שמ"ב יז, כ), "ל וכל שם אנח דכוח" - יחידאי (כשם-עצם כללי), פרט לקבוצת המקומות שבה התיבה משמשת כשם אשה.

אס"ף, אתנ וסוף פסוק - הטעמים המפסיקים הגדולים אתנח וסילוק, שבהם בא בדרך כלל ניקוד ההפסק, כגון: עֵד (בר' מט, ז), "ב קמצ' וכל אתנ וסוף פסוק כוח" - התיבה מנוקדת פעמיים במקץ, מלבד בקבוצת המקומות שבה היא מוטעמת באתנח ובסילוק; לְעֵבֶדְךָ (במ"א יא, יא), "ז וכל אתנ וסוף פסוק דכוח ב' מ' א" - התיבה מצויה 7 פעמים בניקוד כזה, פרט לקבוצת המקומות שבה היא מוטעמת באתנח

ובסילוק (וממנה יוצא אחד מן הכלל, שבו התיבה מוטעמת באתנח או בסילוק, ואף על פי כן ניקודה ניקוד ההקשר).

אפ"ס - אחד פסוק סימן. לאחר השוואת דיבורים דומים בלשונות שונות מובא פסוק אחד שיש בו כדי לשמש לזכירת הדיבורים הנזכרים וההבדל שביניהם, כגון: את שער איביו (בר' כב, יז), "קדמה שער איביו תני" שער שנאיו (בר' כד, ט) ואפ"ס על איביו ועל שנאיו אשר רדפו (דב' ל, ז) - בפעם הראשונה "איביו", בשנייה "שנאיו", ופסוק אחד סימן: על איביו ועל שנאיו. "קדמ" ללין תנינ' ללין (בר' כד, כג, כה) ואפ"ס הלילג" - בפעם הראשונה כתוב "ללין", בשנייה "ללונ", ופסוק אחד סימן: הלילג.

ארמ - לשון ארמית שבספרי דנ' ועז', כגון: אִתִּי (דה"א יא, לא), "ל וכל לשון ארמית כוח" - התיבה יחידאית, פרט לקבוצת המקומות שבה היא מצויה בארמית; ומן כל (ש"ו ז, כג), "ג וכל ארמ דכוח" - הצירוף מצוי פעמיים, פרט לקבוצת המקומות שבהם הוא בא בארמית המקרא.

אחא, אחין - אותיות, כגון: על כן לא בא אל שלחן (שמ"א כ, כט), "ה' פסוק דאית בהון חמש מלין מן ב' אחין" - 5 פסוקים במקרא שיש בהם 5 תיבות בנות שתי אותיות. אחנ, אתנחא - שם הטעם, עיין למעלה: אס"ף.

ב' מ' א', במ"א, בר מן א' - חוץ מן 1 (3, 2 וכו'), כגון: שבו (בר' מד, כה), "כל אוריח חס' ב' מ' ג' מל" - התיבה כתובה בכל התורה חסר ו, חוץ מן 3 פעמים שבהן היא כתובה מלא; יִדְיִכֶם (דב' לא, כט), "ל בחו' וכל קרי דכוח ב' מ' א" - התיבה יחידאית בתורה (מלבד רק: ידכם), וכל שאר המקרא כך (ידיכם), חוץ מפעם אחת (ידכם).

בהון - בהם.

ביה - בו.

ביניה - ביניהם.

ברא - ספר בראשית.

בחל, דבחל, דבתריה - אחריו, האחרון. כגון: שְׁקֵרֹתָ (וי' יד, לז), "ל' וחסר ו' בחרא" - יחידאי וחסר ו האחרונה; וגם בעיני עבדי שְׁאוֹל (שמ"א יח, ה), "כא פסוק וגם ובחל חלת מלין" - 21 פסוקים שבסופם תיבת "וגם" ואחריה 3 תיבות עד לסיום הפסוק.

גבר, גברא - שם אדם (השווה למעלה: אנש), כגון: להוֹתִיר (דה"א כה, כח), "ל שום גבר" -

יחידאי כשם פרטי.

געי, געיא, גיעיה, בגע - געיה (מחב), בגעיה, כגון: השחית (יש"ס, ח), "ל וגעיא" -

יחידאי ויש בו געיה; חכמה (זכ"ט, ב), "ל געיא"; וינחצו (דה"ב לד, ד), "לא געי" - בלי געיה.

ועיין: חטף.

דב הי, דב יק, ד"ה - ספר דברי הימים.

דגש, דיג - (1) דגש כמשמעו, כגון: לצבא (יש"ס לא, ד), "ל דגש" - יחידאי בדגש; מצוץ

(דב"ו, ב), "ב" חד רפי וחד דגש" - מצויה פעמיים, בפעם אחת ק' דגושה ובאחרת רפה; שלחו באש

(שו"א, ח), "ד' דגשין בקריאה וסי"י... וכל דסמיכי לאש דכו' דגשים במ"א רפי וסי"י שלחו באש

מקדשך (תה"ע, ז) ומטעים ביה" - ב-4 מקומות במקרא ל דגושה, וכך בכל קבוצת המקומות שבהם

התיבה באה בסמיכות עניין ל"אש", חוץ ממקום אחד שבו ל רפה, וטועים בו; (2) דגש מכונה ניקוד

אותיות ב, כ, ל, כמקובל בידוע, וכן ניקוד ו בפתח, בניגוד לניקודן בשוא, הנקרא "רפה" (עיין שם),

כגון: בגורל (דה"א ו, מח), "ו' דגש" - 6 פעמים בדגש, היינו ב פתוחה, ג דגושה; במשפט (וי"י

ט, טו), "ח דגש וכל איוב דכו' ב' מ' א" - 8 פעמים בדגש, וכך בכל קבוצת המקומות בספר איוב,

פרט למקום אחד באותו ספר; במספרים (תה"י, ח), "ג" דגשים וסי"י אם יסתר איש... במספרים יהרג נק"י.

לירות במספרים תט. וסי"י בלשון חרגום גברא קטיל שלימא" - 3 פעמים בדגש. נמסרים סימני המקומות

וסימן בלשון ארמית לזכירת מקומות אלו; (3) ניקוד גרונית בשוא, במקום חטף, מכונה לעתים "דגש",

כגון: ומעלו (דה"ב לג, יט), "ל ומעלו מחלפין בדגש" - יחידאי ומחלפיים בעניין הדגש, כלומר, יש

מנקדים רפה ומעלו.

דין - זה, כגון: סבלת (שמ"ו, ו), "ב" חד חסר וחד מל' דין חסר" - מצויה פעמיים, פעם

חסר ו פעם מלא. במקום זה חסר; ההגראים (דה"א ה, י), "ג' מל' ודין חס" - מצויה 3 פעמים, 2

פעמים מלא י (אחר ר) ובפעם הזאת חסר.

דכ, דכו, דכות, דכותיה - כמותו. דרך משל: בזרוע (שמ"ו, ו), "ג' מל' בת וכל נבל וכתוב

דכות ב' מ' ג" - התיבה מצויה 3 פעמים בתורה בכתיב מלא (חוץ מאלו בכתיב חסר) וכך (בכתיב מלא)

בכל קבוצת המקומות כנביאים וכתובים, חוץ מן 3 (שבהם כנביאים וכתובים הכתיב חסר).

דלוג (משמש בעיקר ברשימות שבאו"א), כגון: "א"ב מן חד וחד חד ד' וחד ר' דלוג ולית דכו"י

- רשימה אלפביתית לא מלאה של תיבות יחידאיות דומות, באחת ד ובחברתה ר.

דלת - שם האות ד, כגון: להעביר (דה"ב ב, יז), "ל דלת והשאר להעביר ריש" - התיבה יחידאית

בד', וחוז' מזה יש "להעביר" בר'.

דמיין - דומים, תיבות או פסוקים דומים אלו לאלו, כגון: וְשָׁנִי (דה"א ו, יג), "ג' מילין

דמיין ושני וניה ויזחא" - שלוש תיבות דומות (שהן יחידאיות, שמות פרטיים הפותחים בו'); אלה

אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי אביהם (בר" לא, ג), "ג' פסוק דמיין" - שלוש פסוקים

דומים (בכולם שלוש תיבות דומות, הראשונה והשלישית בלי ו החיבור, ובשנייה יש ו החיבור);

"ד' פסוק דמיין דאית בהון כל כל וכל כל" (בר" ח, יט) - 4 פסוקים דומים בכך שכולם תיבת "כל"

מצויה 4 פעמים, שתי הראשונות והרביעית בלי ו החיבור, והשלישית בו' החיבור.

הלין - אלה.

הללי - שמו של כתב-יד מוסמך של המקרא הנזכר הרבה בהערות שבגליונות כתב-יד, אך אין

דוע דבר. על מקומו וזמנו (להלן, 152).

וא - האות ו.

וידבר - ספר במדבר, הפותח בתיבת "וידבר". דרך משל: במדבר סיני (וי"ד, ז, לח), "ל וכל וידבר

דכות ב' מ' ב" - הצירוף יחידאי במקרא פרט לספר במדבר, שבו בא תמיד צירוף זה חוץ משני מקומות

(שבהם בא: ממדבר סיני - במ"י, יב; לג, טז).

זוגין - זוגות תיבות שהן מתאימות זו לזו או שונות זו מזו בפרט מטרים, כגון: נזבחה לה

(שמ"ה, יז), "חד מן ה" זוגין מתחלפין. קדמא אלהים חנף ה". וסי"י ויאמר אלהים אל נח. ויאמר

ה' לנח... - אחד מ-5 זוגות של צירופים, שבאחד מהם תיבה+אלהים, ובשני אותה תיבה+ה'; פרחח

(איוב ל, יב), "ל' וחד פרחח (במ"ח, ד) ואינון חד מן ט"ו זוגין חד ח' וחד ה' ולית להון זוגא" -

יחידאי, ופעם בא "פרחח", והם מנויים ברשימה של 15 זוגות תיבות דומות, באחת ח ובאחת ה, והן

יחידאיות.

זכר - לשון זכר, כגון: את עשה (במ"י, טו), "ג' בלש זכר" - תיבת "את" משמשת 3 פעמים

לנוכח.

המסורה

/132/

זעיר, זעירא - אות קטנה (למעלה, 85). דרך משל: ולביחה (בר' כג, ב), "כף זעיר" - האות כ קטנה.
 זק, זקף, זקף - הטעם זקף. נזכר בעיקר בקשר לניקוד ההפסק, הרגיל בחיבור מוטעמות באחנה או בסילוק, אך נדיר בחיבור מוטעמות בזקף. דרך משל: תפחד (דב' כח, טז), "ל זקף קמ" - ניקוד הקמץ כשהתיבה מוטעמת בזקף הוא יחידאי; עבד (בר' מד, יז), "ב זק קמ" - פעמים התיבה מנוקדת בקמץ כשהיא מוטעמת בזקף.
 זרק - הטעם זרקא. ואמץ (דב' לא, ז), "זט קמ סמיר לזרק" - 19 פעם בא קמץ (ניקוד ההפסק) בחיבור המוטעמות בטעם הסמוך לזרקא, היינו: בסגול.
 חב, חבי, וחב - וחבירו, הכוונה: והפסוק הדומה לו. משמש ברשימת סימנים לפסוקים, כאשר המדובר בפסוקים דומים או בפסוקים שבדיבורים מקבילים. זכרו (דה"א ט, מד), "ב דין וחב" - מצוי פעמים במקרא, כאן ובמקום הדומה (דה"א ח, לח); שמשו (דה"א יג, ט), "ב וחבירי דש" - מצוי פעמים: כאן, ובפסוק הדומה בשמואל (שמ"ב ו, ו); הוצאתיך (שמ"ב כ, ב), "ג מלאים וסי" מאור כשרים (בר' טו, ז). אנכי ה' אלהיך וחבירו דמ"ת" (דמשנה-תורה, דב' ה, ו) - 3 פעמים במקרא בכתב מלא, ובאים סימני המקומות למינו (בר' א, יא), "ד באורי" וסימן חדשא הארץ ואת כל עורב למינו וחבירו דמשנה תורה. את הארבה למינו" - 4 פעמים בתורה, ובין המקומות שניים בדיבורים דומים (וי' יא, טו, דב' יד, יד).
 חד - אחד. וישאם (וי' י, ה), "ב חד חס וחד מל" - מצוי פעמים במקרא, פעם אחת בכתב מלא; ובהר (דב' ח, ז), "ב חד ראש פסוק וחד סוף פסוק" - מצוי פעמים במקרא, פעם אחת בראש הפסוק ופעם אחת בסוף הפסוק; את משא (במ"ב יא, יא), "ל וחד ואת משא נפשם" - הצירוף "את משא" יחידאי, ופעם מצוי הצירוף "ואת משא"; "א"ב מן חד וחד ו" בריש תיב" וקמ" ולית" (או"א, רשימה 71) - רשימה אלפביתית של תיבות, כל אחת ואחת ו קמוצה בראשה, והיא יחידאית.
 חול - לשון חול, ולא קודש, כגון: הערים האל (בר' יט, כה), "ח בליש חול" - התיבה מצויה 8 פעמים במשמעות חול, היינו: במשמעות "אלה", ולא במשמעות "אלהים".

המסורה

/132/

חטף - בלי געיה; מורה על פי רוב שהתנועה קצרה, כגון: זכרה (דה"ב ו, מב), "ל חטף בספ" - הצורה שבה אחר הקמץ הראשון אין געיה (כלומר: קמץ קצר) היא יחידאית; רבבות (דב' לג, יז), "חטף" - אין געיה אחר החירק שתחת ר; שמרה-זאת (דה"א כט, יח), "ל חטף וכל תלים דכות ב מ ב" - הצורה שבה אין געיה אחר הקמץ שתחת ש (כלומר: הוא קצר) היא יחידאית, וגם בכל קבוצת המקומות שהתיבה מצויה בהם בספר תהלים אין געיה אחר ש, חוץ מ-2 מקומות. "חטף" אין משמעותו החטף שתחת ש, אלא רק שקריאת הקמץ חטופה, בלי העמדה, געיה.
 חילוף, חילוף - צורה שונה או סדר הפוך. שנים שלוש (דנ"א א, ה), "ל וכל קרל חלוף" - הצירוף "שנים שלוש" יחידאי, ובכל שאר המקומות במקרא הסדר הפוך: שלוש שנים.
 חס, חסר, חסיר - כתיב חסר של אמות קריאה, בעיקר ו, י. באגנת (שמ"ב כד, ו), "ל וחס" - יחידאי וכתוב חסר ו; ואשם (בר' כד, מז), "ה חס" - 5 פעמים כחוב חסר י; נאמר גם לגבי א, ה, כגון: הוצאת (דב' כח, נז), "ל חס א" - הצורה הכתובה בלי א היא יחידאית; ונתח (שמ"ב מ, ח), "כט חס" - 29 פעמים בכתב חסר (לא: ונתחה); לך (במ"ב כג, יג), "ג חס בליש" - 3 פעמים תיבות בלשון "הליכה" כתובות בלי ה.
 חס דחס - כתוב בחסרון שתי אמות קריאה. יצאת (בר' כד, יג), "ל חס דחס" - התיבה יחידאית בכתב חסר שתי וי"וים; בפללים (שמ"ב כא, כג), "ג בליש ב חסר י קדמא וא חס דחס" - התיבות בלשון זו מצויות 3 פעמים במקרא, ב-2 מהן חסרה י הראשונה, ובאחת חסרות שתי היו"דים.
 טע, טעם, בטע, בטעמא - בטעם. (1) הטעמה מלעיל או מלרע. קמה (דב' לב, כז), "ג בטע בריש" - 3 פעמים בהטעמה על ר, כלומר מלעיל; שנה לו (שמ"ב כ, י), "ל בטע" - התיבה בהטעמה זו (מלעיל) היא יחידאית; והעליך (שמ"ב מד, ד), "ל וטעם בתיו" - התיבה בהטעמה בת" (מלרע) היא יחידאית; שובה (במ"ב י, לו), "ה בטע" - התיבה מצויה 5 פעמים בהטעמה זו (מלרע); (2) הטעמה בטעם מסוים מטעמי המקרא. ויהי (שמ"ב יט, כו), "כ בטע ראש פסו" - 20 פעם התיבה באה בטעם זה (תביר) בראש הפסוק; לך (יח"ל לו, ז), "כ בטע בספ" - תיבה זו מוטעמת 22 פעם בטעם זה (רביע) בספר (יחזקאל); ויאמר ה' (שמ"ב ח, א), "ה בטע בספ" - הצירוף מוטעם בטעם זה (מונח וזרקא) 5 פעמים בספר (שמות); רבבות (במ"ב י, לו), "ל בטע" - יחידאי בטעם זה (הכוונה לגעיה); עד שלחך

המסורה

/132/

(בר' לח, יז), "ז'א בטע" - 11 פעם התיבה מוטעמת בטעם (אינה מוקפת); פל חרד' (עז' ט, ד), "ז'א בטע דסמיכ" - 11 פעם בצירוף טעמים זה (יחייב לפני פשטא, עיין להלן, 249).

יחיד, יחידאית, מיוחד, מיוחד - תיבות או צירופי תיבות מיוחדים, לא רגילים. דרך משל: גם אהבתם גם שנאתם גם קנאתם כבר אבדה (קה' ט, ו), "ז'א יחיד דרא פסו אית בהון מן ג' מלין קרתי" - 12 פסוקים מיוחדים, שבהם שלוש תיבות שוות בלי ו החיבור, והראשונה בראש הפסוק; לאהל על המשכן (שמ' כו, ז), "ה' מיוחדין" - 5 פעמים באה תיבת "לאהל" בלי תיבת "מועד" אחריה; עד היום (בר' יט, לז), "ט' מיוחדין" - 9 פעמים בא צירוף זה בלי תיבת "הזה".

יחי - יחיר, מיותר, ממונחי הערות כתיב-קרי (למעלה, 94).

כה - כאן. "ז' פסוקין שבעה מכה ושבעה מכה ומציעל כה" (שמ"א יג, יט) - 7 פסוקים, שבהם 7

תיבות מכאן ו-7 תיבות מכאן ובאמצע תיבה שלגביה יש הערת כתיב-קרי.

כ"כ, כה כן - כתוב כך. תלדוח (בר' לו, ט), "ג' כה כן" - 3 פעמים כתוב כך, כלומר: חסרה ו אחר ת, יש ו אחר ד; נשיאט (בר' כה, טז), "ד' כ"כ בתו" - 4 פעמים כתוב כך (יש ו אחר ש, אין ו אחר א) בתורה; משיטהו (שמ"ב י, י), "ל' וכ"כ" - יחידאי וכך כתוב (יש ו אחר ש, אין ו אחר ת).

כל, כ"ל, כול - כולם, כל המקומות. ויפריבו (בר' כו, כ), "כ"ל מ"ל" - תמיד, בכל המקומות, כתוב מלא; ושמנה (בר' ה, ז), "כל אוריית חסר" - בכל התורה התיבה כתובה חסר ו; מגח (מל"א ב, מ), "כל ליש" פתחין" - בכל הצורות בלשון זו (צורה זו והקרובות לה) ג פתוחה; לעשות זע (דה"ב לג, ט), "כל עשייה רע פתח ב' מ' ז" - בכל הצירופים של הפועל "עשה+רע" ו פתוחה, חוץ מן 7 מקומות שבהם היא קמוצה; התיבה משמשה גם בתוספת של קבוצה למניין מקומות נמנים (למעלה, 115), כגון: חטאת (במ' כט, יא), "ז' וכל תרי עש דכוח ב' מ' א" - התיבה מצויה 7 פעמים במקרא, וכך תמיד בקבוצת

המקומות שבספר תרי-עשר, חוץ מפעם אחת (בתי-עשר); ריח ניהח (במ' כט, ח), "ה' וכל אשה ריח ניהח דכותהון" - הצירוף מצוי 8 פעמים, מלבד זה, כקבוצה, בצירוף "אשה ריח ניהח"; בשעירם (דב' לב, ב), "ל' וכול ליש כן כה בר מן ב' מ' - תיבה זו יחידאית בכתיב זה, אבל כל קבוצת התיבות הדומות לה בלשונן כתובות כך, חוץ מ-2 מקומות שבהן הן כתובות מלא (י אחר ר); יחי (דב' לג, ו), "ב' וכל יחי המלך דכוח" - התיבה מצויה פעמיים, ומלבדן, כקבוצה, בצירוף "יחי המלך".

המסורה

/132/

כה - כתוב. מדוה (דב' כח, ט), "ב' חד כה ה' וחד כה י" - התיבה מצויה פעמיים, פעם אחת כתובה ה בסופה, ופעם אחת כתובה י; מחטו (בר' כו, ו), "ג' חד כת טא וחד כת טו וחד כת טוא" - התיבה מצויה 3 פעמים במקרא, אחת כתובה: "מחטו", אחת "מחטא" ואחת "מחטוא"; עלה (בר' ג, ז), "ג' כה ה" - פעמיים התיבה מצויה בכתיב ה בסופה; נשוג (שמ"ב א, כב), "ל' כה ש" - יחידאית בכתיב סי"ן; ויורדמ (מל"א יח, מ), "ל' וכת כן" - התיבה יחידאית, וכך היא כתובה (יש ו אחר י, אין ו אחר ר); נשא (שמ"ב כב, ב), "ג' וחס וכת א" - התיבה מצויה 3 פעמים וכתובה חסר (בלי ו) וא' בסופה. המונח משמש גם להערת כתיב-קרי: סחרי (שמ"א ו, יז), "ב' כת וק" - פעמיים התיבה כתובה כך ונקראת כך (בדרך כלל כתיב: עפלי, וקרי: סחרי).

כתל, כתיבא; כתו, כתובים - ספרי הכתובים. לרחק (קה' ג, ה), "ז' חט בכתיב" - 4 פעמים

התיבה כתובה חסר ו בספרי הכתובים.

ל, ל' - לית, יחידאי. עתים ההערה באה בלי שום תוספת, לגבי תיבה: הקרה (בר' כז, כ), "ל'" - יחידאי; לגבי צירוף: ואת הילד (בר' כא, יד), "ל'" - הצירוף יחידאי; עתים בצירוף הערה על הכתיב: נפשותינו (יר' כו, יט), "ל' מל" - יחידאי בכתיב מלא (יש עוד בכתיב חסר); ויבאם (יר' כד, א), "ל' חט" - יחידאי בכתיב חסר (יש עוד בכתיב מלא); מועדים (יר' כד, א), "ל' ומל" - יחידאי וכתוב כתיב מלא; יתגדר (יר' טז, ו), "ל' וחט" - יחידאי וכתוב כתיב חסר. אכן, לא תמיד יש הקפדה בהערות המסורה בין הנוסח "ל' מל" (אז: חט) ובין הנוסח: "ל' ומל" (אז: וחט). "ל'" בצירוף הערה נוספת: גא (יש' טז, ו), "ל' כת א" - יחידאי בכתיב א; לאחיק (בר' כ, טז), "ל' בסופ" - יחידאי בספר זה (בראשית); צבאות (דב' כ, ט), "ל' בחור" - יחידאי בתורה; האיש (דב' כה, נד), "ל' ראש פסו" - יחידאי בראש פסוק; השבע (במ' לג, ג), "ל' בשע" - יחידאי בטעם (מלעיל); עתים בצירוף הערה על ניקוד: ויצאנו (בר' לד, כו), "ל'" - יחידאי בפסח (תחת ו); מצנה (בר' כז, ח), "ל'" - יחידאי בקמץ (תחת ו); הנה (במ' ח, ז), "ל'" - יחידאי בצירי; נחם (שמ"ב יג, יז), "ל'" - יחידאי בניקוד זה (שני קמצים); עתים נוספת השוואה, כגון: זכרתיני (בר' מ, יד), "ל' וחד וזכרתיני" - הצורה "זכרתיני" יחידאית, ומצויה (פעם אחת) גם צורת "זכרתיני"; לפרכת (שמ"ב כז, כא), "ל' וחד לפרכת" - הצורה, כל פתוחה, יחידאית, ומצויה (פעם אחת) גם צורה כל שוואה.

המסורה

/132/

לג, לגר - הטעם לגרמיה (להלן, 277). ההערה באה בקביעות בכתבי-יד בניקוד טברני מורחב, להבחנה בין לגרמיה ובין פסק, הדומים בצורתם (להלן, 280). בכתבי-יד טברניים רגילים היא באה לעתים רחוקות, כגון: למכנש' (דנ"ג, ב), "לגר".

ליש, בליש, בלישנא, לשון - (1) קבוצת התיבות הדומות בצורתן, היינו: לא התיבה כצורתה בלבד, אלא היא וכל הצורות הקרובות לה. בשני עשר (יח"ל, א), "ו בלישנא" - 6 פעמים בצורה זו והדומות לה, היינו: לא רק "בשני עשר", אלא גם "לשני עשר" וכיו"ב; ויריעות (יש"נ, ד, ב), "ה" מ"ל בלישנא" - 5 פעמים מלא בלשון זו, היינו לא בלבד "ויריעות", אלא גם "יריעות", "כיריעות", "היריעות"; "ב חס" ה בלשני והיה כי תמצאן ומצאן מנוחה" (דב"ל, א, כא) - שתי תיבות חסרות ה בצורות הדומות "תמצאן", "ומצאן" (רות א, ט). (2) משמעות, נאמר בעיקר כשתיבה באה במשמעות שאינה רגילה. לנו (יש"נ, י, כט) "ל" לשון לינה" - יחידאי במשמעות "לינה"; יוסף (דה"א כא, ג), "ל מל בלש תוסף" - יחידאי ובכתיב מלא במשמעות הפועליות מלש "יסף" (אבל מצוי כשם פרטי); ערך (שמ"א כח, טז), "ה לשון שנה" - מצוי 8 פעמים במשמעות "שנה" (ולא במשמעות הרגילה "עיר"); כנענים (איוב ט, ל), "ג לשון תגריא" - 3 פעמים במשמעות "סוחרים" (ולא כשם העם); צר (שמ"ד כה, ג), "ב חס" בטינר" - פעמיים חסר ו במשמעות "סלע" (ולא במשמעות שם העיר); ויגר (שמ"א יח, טו), "ב לשון דחיל" ויגר מואב" - מצוי פעמיים במשמעות "יראה", ונמסר סימן המקום השני (במ"ל, ב, ג); ספר (שמ"ב כד, י), "ל בלש קדש" - יחידאי בעברית, אך מצוי בארמית שבדג' ועז'.

עתים נאמר על תיבה שהיא מצויה בלשונות אחדים, היינו במשמעויות אחדות, כגון: וראש (בר"מ, כא), "ב בתו ליש" - מצוי פעמיים, ובשתי משמעויות: כשם-עצם כללי ופשם פרטי; שפחה (שמ"א א, טו), "ב בתו לישני" - מצוי פעמיים, ובשתי משמעויות: כשם אשה ופצורה שמניח? (איוב פו, יג); חלה (דב"ל, כט, כא), "ג בתו לשני" אשר חלה ח" בה ופחצר לו חלה" - פעמיים, ובשתי משמעויות: "חולי" ו"תחיבה".

מארב, מארבא, מאריכין - הטעם מרבא. משמש גם במשמעות טעם מחבר כלשהו, בניגוד להקפה. בן ברכיה (נחמ"ו, יח), "ו מארב בטע" - מצוי 6 פעמים בטעם (להלן, 305); פי לקחו (במ"ל, לד, יד), "ה" מאריכין בריש פסוקי" - 5 פעמים בטעם בראש הפסוק.

המסורה

/132/

מגל, מגלה - מגילת אסתר.

מדנ, מדנה, למד, למדנ, למדנחאי - במסורת בני בבל, בניגוד למסורת שלנו, המערבית. לאדני (דנ"ט, ט), "למד ליהוה כח"; פיום (דנ"ט, טז), "למדנ כהיום"; מבאם (דח"ב כ, י), "למדנ חס"; בשנת (מל"ב כה, א), "בשנה כתיב למדנחאי"; ופנחס (שמ"א א, ג), "למערבאי חס" למדנחאי מל".

מוג, מוגה, ספר מוגה - ספר מדויק (להלן, 152). לא (יר"ג, ז), "כן בספר מוגה" - כך (ולא "ולא") בספר מדויק; מסכן חכם (קה"ט, טו), "ל ובסיפ מוגה" - הצירוף יחידאי, וכך (ולא "וחכם") הוא בספר מדויק; קעילה (שמ"א כג, ד), "בקצת ספרי ח" ובספ' מוג' מ"ל" - בספרים אחדים הכתיב חסר, ובספר מדויק הכתיב מלא.

מחל, מחלפ, מחלפין - נוסח אחר. זמן (דנ"ז, יב), "זמן מחלפ"; ושבע (דה"ב יב, יג), "ושבע-מחלפ" - יש מקיפים (ולא מטעימים באזלא; להלן, 282); וקנמן- (שמ"ל, כב), "ל מחלפ" - התיבה יחידאית, ויש לגביה שינוי נוסח (ב"נ: וקנמן-).

מטע, מטעין, דמטע - טועים. (1) נאמר לגבי דיבורים דומים שאפשר לטעות בהם ולהחליף אחד בחרו. "ב פסוק מטע כי נפש הבשר בדם הוא. כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא" (וי"ז, יא, יד); ועשיתם (וי"ג, כג, יב), "י"א זוגין מטע" - בפס' יט, שם; ועשיתם, וזוג זה הוא אחד מרשימה של 11 זוגות כאלו של תיבות דומות המוטעמות בטעמים שונים וטועים בהן; (2) נאמר לגבי הערות מסוג "סבירין" (למעלה, 109), היינו: סוברים שמוטב נוסח אחר, אך הם טועים. וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים (שמ"ו יז, ב), "מטעים בה תנה" - סוברים שמוטב "תנה", אך טועים; ויבאו ארץ כנען (בר"מ, כה), "ה דמט" - ב-5 מקומות סבורים שמוטב "ארצה כנען", אך טועים; כמצות (דה"ב כט, טו), "כף- ומטע" - נכתב באות כ ("כמצות"), ויש טועים בכך.

מיחד, מיוחד - עיין למעלה: יחידאין.

מל, מ"ל - כתיב מלא. נאמר בעיקר לגבי אמות-הקריאה ו, י. יושב (בר"ל, כד, ג), "ג מל בסיפ" - 3 פעמים בכתיב מלא ו בספר זה (בראשית); אליהם (בר"מ, ו), "ל מל בתור" - 17 פעם בכתיב מלא ו בחורה; גם לגבי ה: ואברכה (בר"ל, כז, ז), "ל מל וחד חס" - יחידאי בכתיב מלא ה בסוף התיבה, ומצוי פעם נוספת בכתיב חסר (בלי ה); ותאמרנה (בר"ל, לא, יד), "ל מל בתו" - יחידאי בכתיב מלא (ה בסוף התיבה) בחורה; יוחר (שמ"ט, טז, יט), "ז בליש מ"ל" - 7 פעמים בכתיב מלא ו בצורה זו

המסורה

/132/

ובדומות לה; והובא (שמ"כז, ז), "כול" מ"ל" - תמיד בכתיב מלא ו; במלואתם (שמ"כח, כ), "ב" חד מ"ל וחד חסר דין מ"ל" - מצוי פעמיים, פעם בכתיב מלא ו (אחר ל) ופעם בכתיב חסר. במקום זה הכתיב מלא.

מל"דמל", מ"ל דמ"ל - מלא דמלא, היינו: מלא בשתי אמות-קריאה. בינינו (בר"כ, כח), "כ"ל מ"ל דמ"ל במ"א" - בכל המקומות התיבה כתובה בשתי אמות-קריאה, חוץ ממקום אחד, שבו התיבה כתובה בצורה אחרת.

מלה, מלין - תיבה. משמש בהערות שונות: ואחישחר (דה"א ז, י), "ל" ומלה חדא" - יחידאי, והוא תיבה אחת (לא שתיים); כל תפלה כל תחנה (מל"א ח, לח), "ל פסוק כל כל ומלה ביניה" - 10 פסוקים שבהם פעמיים תיבה "כל" וביניהן תיבה אחת; ופתחמרה (שמ"ב, ג), "חד מן י"ח מלין דלא מפקי ה' בסוף תיבותא ופסעים" - אחת מ-18 תיבות שבסופן ה לא מופקת וסועים בהן (סבורים שצריכה להיות מופקת).

מלע, מלעיל; מלרע, מלרע - משמשים בשלוש משמעויות:

(1) הטעמה בהברה האחרונה או לפני האחרונה שתיבה, כשימוש המונחים בימינו. אתה (שמ"א יז, לג), "כז מלעל" - התיבה מצויה 26 פעם כשהיא מוטעמת מלעיל; הוֹצִיָאִי (יהו"ב, ג), "ל לשון נקבה ומלע" - התיבה יחידאית כשימושה בלשון נקבה (ציווי לנזכחת), וטעמה מלעיל; סָרָה (מל"א כא, ה), "ל מלרע" - התיבה יחידאית בהטעמת מלרע; אַמְלָטָה (בר"י ט, כ), "חד מן י"ב זוגין חד מלרע וחד מלעיל" - אחד מתוך 12 זוגות תיבות, אחת מוטעמת מלרע וחדתה מלעיל (או"א, רשימה 51).

(2) ניקוד אותיות ובכ"ל בראש תיבה בשוא (מלרע) או בתנועה (מלעיל); באותה משמעות משמשים גם המונחים "דגש" ו"רפה" (עיין ערכם). בַּשָּׂאָה (וי"ג, י), "חד מן י"א זוגין חד מלרע וחד מלעיל נסבין ב' ברי' תיבותא" - אחד מרשימת 11 זוגות של תיבות שבראשן ב, באחד היא שווא ובחברו מנוקדת בתנועה. או"א, רשימה 26: "א"ב מן חד וחד לא" בריש תיבות" ולית מלעיל דלוג וסימ': לאנשים (בר"י ט, ח), לַפְתִּים (יהו"ז, יד) - רשימה אלפביתית של תיבות יחידאיות שבראשן ל והיא מנוקדת בתנועה. הרשימה אינה מלאה ("דלוג"). שם, רשימה 27: "וחלופם. א"ב מן חד וחד מלרע

המסורה

/132/

לא" בריש תיב' וסימ' לאפוד (שו"ח, כז), לְבָקְרִים (איוב ז, יח) - ורשימה אלפביתית הפוכה, של תיבות יחידאיות שבראשן ל והיא מנוקדת בשוא (או בחירק לפני שוא).

(3) הבחנה בין תיבות דומות השונות זו מזו בתנועה אחת, בעיקר תנועה גבוהה (מלעיל) כנגד נמוכה (מלרע). יְדִלָּךְ (בר"כ, כב), "ב חד מלרע וחד מלעיל וסי' ואת פלדש ואת ידלף מלרע ובשפלות ידים ידלף מלעיל" - התיבה מצויה פעמיים, אחת בתנועה נמוכה ואחת בתנועה גבוהה (יְדִלָּךְ, קה"י, יח); אֶרְחָח (בר"כ, לז, כה), "ל חד מלעיל דנשים" - התיבה יחידאית (בתנועה נמוכה זו), ופעם היא מצויה בתנועה גבוהה (אֶרְחָח, יש"כא, יג). או"א, רשימה 5: "א"ב מן חד וחד חד מלעיל וחד מלרע דלוג ולית דכות' וסי'... בַּמַּעַל (נחמ"ח, ו), בַּמַּעַל (יהו"כ, כב) - רשימה אלפביתית של תיבות יחידאיות דומות, אחת בתנועה גבוהה ואחת בתנועה נמוכה. האלפבית אינו מלא ("דלוג").

על משמעויות 2-3 עיין ש" מורג, אנציקלופדיה מקראית, ה, 837-840.

מנה, מנהון - מהם. דָּבָרוּ (שמ"ב, ג), "ד" ג מנהון ר"פ" - מצויה 4 פעמים, 3 מהן בראש פסוק; וּמַעֲלִם (יש"נ, יא), "ג חד מנה חס" - מצויה 3 פעמים, באחת מהן חסרה ו; וַיָּבֵא (בר"י, ל, יד), "נא יח מנה בחור" - מצויה 51 פעם, 18 מהן בחורה.

מס' רבא - רשימות המסורה שבסוף מהדורת מ (להלן, 139).

מע, מער, למע, מערבאי - האסכולה של בני מערב, בני ארץ-ישראל, בניגוד אל: מדנחאי, אסכולת בני בבל. קוֹדֵשׁ (דנ"י, ל), "ל מל למע" - יחידאי בכתיב מלא למערבאי; אַחֲשֹׁרֶשׁ (אס"ח, ז), "ד חס למע" - 4 פעמים כתובה התיבה חסר למערבאי; אֵילִים (דה"א כט, כא), "למער חס י קדמ" - לפי אסכולת מערבאי חסרה י הראשונה.

מפ, מפיק, מפקין - הוגים, נְהָגָה. נאמר על פי רוב לגבי ה בסוף תיבה. לָהּ (במ"ב, לב, מב), "ג לא מפל ה" - התיבה מצויה 3 פעמים בה" לא הגויה; גם לגבי א: וַאֲבִיאָסָף (שמ"ו, כד), "י"ז מלין מן חד וחד מפקין אלף" - אחד מתוך רשימה של 17 תיבות יחידאיות שבהן א הגויה (חוץ מזה מצויה רק: אַבִּיסָף, בלי א באמצע התיבה). לגבי ו: עֲדוּתָיו (מל"ב יז, טו), "ה" מפקין וי"ו" - התיבה מצויה 5 פעמים בו" הגויה (בניגוד אל: עֲדוּתָיו).

המסורה

/132/

מצ', מציעא - עיין למעלה: אמצע. משמש גם להורות על האמצעית בין הדוגמות המובאות, כגון: שתי (שמ"י, א), "ג" ב" חס" וא" מ"ל וסי" ... מציעת" מל". וקדמא טעמא מלרע וב' בתראי מלעיל" - התיבה מצויה 3 פעמים, 2 מהן בכתיב חסר ואחת מלא; האמצעית מבין שלוש הדוגמות היא הכתובה בכתיב מלא. הן חלוקות גם בהסעמחן: הראשונה מוטעמת מלרע ושתי האחרונות מלעיל.

מ"ח, משנה חורח - ספר דברים.

מחא, מחאמין - דומות. ענה ענה ענה (יח"כ, לב), "ב מן חלת מלין מתאמין" - בשני פסוקים יש תיבות דומות רצופות; יעקב יעקב (בר"מ, ב), "ד שמוא מחא" - אחד מן 4 שמות דומים רצופים. מתח, מתחל, מחלפין - עיין למעלה: חילוף.

נ"א - נוסחא אחרינא, נוסח אחר.

נב, נביא, נביי, ננב, ננב - בספרי הנביאים. לזרע (יש"כ, כד), "ג חס ננב" - התיבה מצויה 3 פעמים בכתיב חסר ו בספרי הנביאים; בזרוע (שמ"ו, ו), "ג מל בל וכל נב" וכתיב דכות ב מ ג" - 3 פעמים כתובה בכתיב מלא ו בתורה, וכך בכל ספרי הנביאים והכתובים (בכתיב מלא ו) חוץ מאשר ב-3 מקומות.

נה, נהר, נהרדעי, לנ, לנה, לנה - לנהר - לנהרדעי, לפי נוסח נהרדעי, האסכולה של נהרדעא שבבבל. נסיב - בעל, יש בו. ושניר (דה"א, ה, כג), "ל נסיב וא" - יחידאי כתוב בו; תאספון (שמ"ה, ז), "חד מן מ"ח מלין נסבין אלף באמצע תיבותא ולא קריין" - אחת מחוץ רשימת 48 תיבות שבהן כתובה א באמצע התיבה ואין קוראים אותה; לזהב לכסף ולנחשת ולברזל (דה"א, כב, טז), "ד יחיד איח בהון ד מילין ב קדמ לא נסבין ווי וב בחל נסב ווי" - אחד מן 4 פסוקים מיוחדים, שיש בהם 4 תיבות, ב-2 הראשונות אין ו החיבור ובשתי האחרונות יש ו.

נקי, נקיבה, נקיבות - לשון נקבה. בעיניהם (במ"ל, לו, ו); המדובר בבנות צלפחד, "ל בנקיבות" יחידאי בשימוש לנקבות; אביה (דה"ב, כט, א), "ל ב מנהון בנק" - התיבה מצויה 18 פעם, 2 מהן כשם אשה; אמן (בר"כ, כד, מ), "ה וכל יחזק ונקי כות" - התיבה מצויה 5 פעמים, וכן בכל קבוצת המקומות שבספר יחזקאל והמקומות שבהן התיבה משמשת לנוכחת.

המסורה

/132/

נקד, מנקדין - נקודות. (1) הנקודות שמעל לתיבות (למעלה, 79): וביניך (בר"ט, טז, ה), "ו נקד בתורי" - אחת מ-10 התיבות הנקודות שבתורה; (2) שתי נקודות - צירי; שלוש נקודות - סגול, אלו מונחים עתיקים לסימני הנקוד. ויט- (דה"א, טו, א), "ב מנקדין בחלת" - פעמיים התיבה מנוקדת בסגול.

ס - סימן הסדר (למעלה, 72).

ס"א - ספרים אחרים. פי-בו (שמ"כ, כג, טו), "ס"א" - ספרים אחרים; פי בו.

סב, סיב, סבר, סבי - סבירין (למעלה, 109). בכל דרך אסא אביו לא סר ממנו (מל"א, כב, מג), "ה סברי ממנה" - אחד מ-5 מקומות שכתוב "ממנו" וסוברים שראוי יותר "ממנה", אך אין לקרוא כך; היתה לו אשה (דה"ב, כא, ו), "ג סיב לאשה" - אחד מ-3 מקומות שכתוב "אשה" וסוברים "לאשה"; יצא קרן אחת (דנ"ח, ט), "ג סיב יצאה"; הייתי שחק לכל עמי (איכה, ג, יד), "ג סבר עמי וקר עמי"; יהושפט מלך ישראל (דה"ב, כא, ב), "ג סברי יהודה וקר ישראל"; ויעלו בנגב ויבא (במ"ג, כב), "ח סבר לשון רבים" - אחד מ-8 מקומות שבהם כתובה צורה ביחיד ומסתברת יותר צורה ברבים (אך אין לקרוא כך).

ספ, ס"פ, סופ פט, סופ פסוק - סוף הפסוק. שמה (בר"ט, א), "ל סופ פסוק" - התיבה מצויה 18 פעם בסוף הפסוק; ולרבקה (בר"כ, כד, כט), "ב חד רא פט וחד סופ פסוק" - התיבה מצויה פעמיים, פעם בראש פסוק ופעם בסוף פסוק.

סו, סור, סוראי, לס, לסור - לפי נוסח סוראי, האסכולה של סורא שבבבל.

סי, סימ, וסי, וסימ, וסימניהון - (1) חלקי הפסוקים הבאים לציין את מקומן של התיבות הנדונות (למעלה, 126), כגון: ויטע (בר"ט, כ), "ג" וסי" גן בעדן מקדם (בר"ב, ח). ויחל נח. ויטע אשל (בר"כ, כא, לג); (2) משפט ארמי, המשמש סימן זכירה ל"סימנים" המציינים את מקומן של התיבות הנדונות (למעלה, 127), כגון: "מאכל ומאכל ד" פתחין וסי" ובטל העליון (בר"מ, יז). ומאכל שלחנו ומושב עבדיו (מל"א, י, ה) וחברו (דה"ב, ט, ד). ונפשו מאכל חאוה (איוב, לג, כ). וסי" בלשון ארמית: סלא דנפשיה פחורא דחבריה" - הסימן הוא תרגומן של התיבות שתחתיהן קו ומהווה משפט ארמי בעל משמעות כלשהי; וטוב (בר"י, ח, ז) - "ה" קמ" וסי" והנער שמואל (שמ"א, ב, כו). ולו היה

בז ושמו שאול (שמ"א ט, ב). ואל הבקר רץ. וימצאו מרעה שמן וטוב (דה"א ד, מ). הוספת חכמה וטוב (מל"א י, ז). וסי' שמואל סליא-בחירא רהט ואשכח חוכמא.

(3) סימן להבחנה בין דיבורים דומים, כגון: כל-המשכב (וי' טו, כו), "קדמא דזב ברביע (וי' טו, ד; כל-המשכב) דזבה בשני גרשין וסימן אשה גרושה" - הצירוף "כל-המשכב" הראשון, שנאמר לגבי זב, מוטעם ברביע, השני, לגבי זבת, מוטעם בגרשיים, והסימן: אשה גרושה; כי נפש הבשר בדם הוא, כי חדם הוא בנפש יכפר, כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא, כי נפש כל בשר דמו הוא (וי' יז, יא, יד), "קדמ' ובחרא' היא וב' מצי' הוא וסי' נקבה חסובב גבר" - הראשון והאחרון "היא", שני האמצעיים "הוא", והסימן: נקבה חסובב גבר; וכן סימנים לרשימות שונות של שמות, כגון: לחרפה ולמשל לשנינה ולקללה (יר' כד, ט), "חמש"ק סימן"; לאלה לשמה ולקללה ולחרפה (יר' מד, יב), "אשקף סימן". ועיין למעלה, 118, הסימנים: מתכפול"ס וכו', מנוו"ו וכו', צפ"ק.

סיפ, בט, בסיפ, בסיפ, בסיפ, בספר זה. החר סיני (במ' כו, ו), "ב בט" - הצירוף מצוי פעמיים בספר זה; עלה (יר' יד, יב), "ל חט בסיפ" - התיבה יחידאית בכתיב חסר ו בספר זה (ירמיהו); ויהי (בר' מג, כא), "ה בטע בסיפ" - התיבה מצויה 5 פעמים מוטעמת בטעם זה (גרשיים) בספר זה (בראשית).

טמ, סמי, סמין, דסמי, דסמיכי - משמש על פי רוב לציון צירופים, כגון: בגדי קדש (שמ' כה, ב), "ג דסמין" - הצירוף מצוי 3 פעמים; חנה נבהו (בר' א, ב), "ב דסמיכי" - הצירוף מצוי פעמיים; וכן במשמעות חסבות סמוכות: כי גם זה לך בן (בר' לה, יז), "ו פס דאית בהון ה" מלין דסמ' מן ב' ב' אותיות" - אחד מ-5 פסוקים שיש בהם 5 חסבות רצופות בנות שתי אותיות; עבד אדום (דה"ב כה, כד), "ל מל דסמי לעבד" - חסבת "אדום" הסמוכה ל"עבד" יחידאית בכתיב מלא ו; מה היה (שמ' לב, כג), "כל וכל דסמין לע ולח' ב מ ה" - חסבת "מה" מצויה 24 פעם, וכך היא מנוקדת חמיד כשאחריה ע או ח, חוץ מ-5 פעמים.

עין, ענינא, בעינ - עניין, פרשה העוסקת בעניין אחד. שבר (נחמ' ב, טו), "ב ובהד עניין" - התיבה מצויה פעמיים במקרא, ושתייהן באותו עניין; בגפו (שמ' כא, ג), "ג ובעניין" - התיבה

מצויה 3 פעמים במקרא, וכולן באותו עניין; ואם (וי' יג, נו), "ב בטע בעינ" - 2 פעמים מוטעמת חסבה זו בטעם זרקא בפרשה נגעים (הפעם השנייה - בפס' נג, שם); אבתם (במ' א, לח), "כל עינינ חסי" - בכל פרשת המפקד בבמ' פרק ב חסבה זו כתובה חסר ו.

פלג, פלג, פיל, פולג, פלוג, פלוגתא - מחלוקת. ויהי כשמע (בר' לט, יט), "פלוגתא דגש" - יש חולקים ומנקדים: פשמע, כ דגושה; אברה (עז' ד, ח), "כת כן ופולג" - כתוב כך, אך יש חולקים על כך (כותבים: אגרא, א בסוף התיבה); הלוא (בר' מ, ח), "י"ג מ"ל באור" וא' פלוגתא" - התיבה כתובה 13 פעם בחזרה בכתיב מלא ו, ועל אחת מהן מחלוקת; בלא-צדק (יר' כב, יג), "בלא-צדק פלוג" - יש חולקים ומטעימים געית-שוא בתיבה זו (להלן, 329); ובהנשא (יה' א, יט), "פלג ובהנשא" - יש חולקים ואין מטעימים געיה בהברה סגורה בתיבה זו (להלן, 320).

פלוגי - ויאמר ירבעם בלבו (מל"א יב, כו), "ג ויאמר פלוגי בלבו" - יש 3 פסוקים שבהם בא "ויאמר" +שם אדם+ בלבו.

פט, פטו, פטוק, בפט, בפטו, בפטוק - בפסוק. עתים הכוונה לפסוק אחד, כגון: והגישו (שמ' כא, ו), "ב בפטוק" - התיבה מצויה פעמיים במקרא, ושתייהן בפסוק אחד; מויה (שמ' כא, כה), "ב בפט" - כנ"ל. עתים ספירה של פסוקים מבחינות שונות, כגון: לשועתך קויתי ה' (בר' מט, יח), "יד פטוק" - 14 פסוקים בני 3 חסבות בלבד; מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן (וי' א, ב), "ב פטוק מן מן ומן" - שני פסוקים שבהם החסבות "מן", "מן" ו"מן"; "יד פטו לך לך" (בר' יח, כה) - ב-14 פסוקים מצויות החסבות "לך" ו"לך" כאחד; "י פטוק" שם שמה" (מל"ב ד, י) - ב-10 פסוקים מצויות החסבות "שם", "שמה" כאחת; "בכ פטו דלי בהון לא ו ולא יוד" (במ' ז, כ) - ב-22 פסוקים אין כלל האותיות ו, י; "ז פטוק" מן ז' מלין כל מלה אית בהון יוד" (מל"ב יד, יב) - 7 פסוקים בני 7 חסבות שכל אחת מהן י.

פט, פסק - הסימן פסק (להלן, 283). ההערה באה בקביעות בכתיב-יד בניקוד טברני "מורחב" וגם בכתיב-יד טברנייס רגילים, להבחנה בין פסק ללגרמיה, הדומים בצורתם. האל"ה (יש' מב, ה), "פסק"; ישראל' לך (דה"א יז, כב), "פסל"; אברהם אברהם (בר' כב, יא), "ג שמו מוכפ' ופס" - 3 שמות

המסורה

/132/

דומים רצופים וביניהם פסק; ומקנה (דה"א כה, א), "ח' חלש פסק" - ב-8 מקומות בא פסק אחר הטעם תלישא קטנה.

פסקא באמצע פסוק, פסקא בא"פ - עיין למעלה, 75.

פרש, בפרש - בפרשה. וטהרו (וי' יג, כה), "ד' בפרש" - התיבה מצויה 4 פעמים בפרשה זו.

פתח, פתחין - מנוקד בפתח. הבה (שמ"א א, כב), "ד' פתח" - 4 פעמים התיבה מנוקדת בפתח;

ורחצו (בר' יט, ב), "ב" - התיבה מנוקדת פעמיים בפתח; דל (שמ"ב יג, ד), "ב" - התיבה מנוקדת

12 פעם בפתח; והמם (דב' ז, כג), "ב' חד קמץ וחד פתח" - התיבה מצויה פעמיים, פעם אחת מנוקדת

בקמץ וחת מ, ופעם אחת בפתח; יברך (שמ"ב ז, כט), "ד' ב' ו" - התיבה מצויה 4 פעמים, פעמיים מנוקדת

בקמץ ופעמיים בפתח; חמונה משמש גם במשמעות סגול ("פתח קטן"); מכסה (שמ"א לו, יט), "ב' פתחין" -

התיבה מנוקדת פעמיים בפתח (סגול); ועד (שמ"א טו, יח), "ל' פתח" - התיבה מנוקדת פעם אחת יחידאית

(אך יש "ועד", בצירי, "קמץ קטן"); בטח (בר' לד, כה), "חד מן פתחי" באחנא דספר" - אחת מתוך

רשימות התיבות בספר זה (בראשית) המנוקדות בפתח (וסגול) באחנא (היינו: אלו שאינן מנוקדות

בניקוד ההפסק).

קד, קדמ, קדמא - הראשון. או נפש (וי' ה, ב), "קדמא רביע תנין פזר" - הצירוף מצוי

פעמיים ברציפות, בפעם הראשונה הוא מוטעם ברביע, בפעם השנייה (וי' ה, ד) - בפזר; תהמלו בשר

(בר' יז, כד), "ג' זוגין קדמא" לא נסב את תנין נסב את - אחד מתוך רשימה של 3 זוגות

צירופים, בראשון שבכל זוג אין "אח", בשני יש "אח" (בפסוק הבא: תהמלו את בשר); הסרסים (יר'

לד, יט), "ב' חסר ו' קדמא" - התיבה כתובה פעמיים בחסרון ו הראשונה.

קמ, קמץ - מנוקד בקמץ. שפך (וי' יז, ד), "ב' קמץ" - התיבה מנוקדת פעמיים בקמץ; תחפדו

(במ' ב, לג), "ד' - 4 פעמים בקמץ; תזק (מל"ב ג, כו), "ה" - 5 פעמים מנוקדת בקמץ ופתח; תח

(במ' ג, מז), "ב' זק קמ" - התיבה מנוקדת פעמיים בקמץ כשהיא מוטעמת בזקף. לעתים גם הצירי נקרא

קמץ ("קמץ קטן"). הערב (וי' יג, נח), "כו"ל קמץ וכל רמשא פתחין" - מנוקד חמיד בקמץ (צירי),

ואילו במשמעות "חלק היממה" מנוקד בפתח (סגול); בן (וי' א, ה), "כל בן המנוגן בקמץ במ"ז פתחין"

- תיבת "בן" כשהיא מוטעמת (ולא מוקפת) היא מנוקדת בצירי ("קמץ קטן"), חוץ מ-7 מקומות שבהם

המסורה

/132/

היא מנוקדת בסגול ("פתח קטן"; לחל, 305); מעלה (דב' יד, ז), "כלהון קמץ במ"ח פתחין" -

מנוקד חמיד בקמץ (צירי), חוץ מ-8 מקומות בפתח (סגול).

קרחי - צורה גרודה, בלי ו החיבור. למנחה (דה"א כג, כט), "קרחא בפסוק" - כתובה בלי ו בפסוק

זה; שרי אלפים שרי מאנת שרי חמשים ושרי עשרות (שמ"א יח, כא), "ד' פסוקים אית בהון ד'

מלין דמיין קדמא ו תניינא ותליחא קרחי ורביע' נסיב וי"ו" - ב-4 פסוקים במקרא יש 4 תיבות

דומות, בשלוש הראשונות אין ו החיבור וברביעית יש ו החיבור.

ק, קר, קרי - קרי (למעלה, 94).

קד, בק, בקר, בקריה, בקריאה - במקרא כולו (בניגוד אל: בתורה, בנביאים,

בכתובים, בסיפרא, וכיו"ב). ומתגי (יש' לז, כט), "ב' בקריה" - התיבה מצויה פעמיים במקרא;

תכן (יש' מ, יג), "ג' בק" - התיבה מצויה 3 פעמים במקרא; אסיר (שמ"א ו, כד), "כל קריה מל ב' מ' א"

- התיבה נכתבת בכל המקרא מלאה י, חוץ מאשר במקום אחד; המחלל (יח' לו, כג), "ל' וכל קרי"

המהולל" - תיבת "חמחלל" יחידאית, ובכל שאר המקרא מצויה התיבה הדומה לה "המהלל"; אשה לה' הוא

(שמ"א כט, יח), "ל' וכל קריה אשה הוא לז" - הצירוף יחידאי, ובכל שאר המקרא בא הצירוף בסדר אחר:

"אשה הוא לה"; יריחו (יהו' יב, ט), "כל קריי יריחו כת ב' מ' א" - בכל המקרא הכתיב הוא "יריחו"

(בו' בסוף), חוץ מאשר במקום אחד (מל"א טז, לד; יריחה); והאחשדרפנים (אס"ט ג), "ג' מלין בקר"

דמיין" - 3 תיבות דומות במקרא (בנות 11 אותיות).

ר פ, רא פס, ראש פסוק - ראש הפסוק. עשו (בר' לו, ב), "ל' ראש פסוק"; האיש (דב' כח, נד),

"ל' ר פ" - יחידאי בראש פסוק; והוא (בר' לג, ג), "ל' ראש פסוק ג' מנה בחור" - התיבה באה 33 פעם

בראש פסוק, 3 מהן בתורה; זרה (יהו' ט, יב), "ג' ראש פס בטע" - התיבה, בטעם זה (לגרמיה), באה 3

פעמים במקרא בראש פסוק; כל רמס... את כל (בר' ט, ג), "י' פסוק ריש וסוף" - אחד מ-10 פסוקים

שבחחילתם ובסופם אותה תיבה.

רב' - רבתי, גדולה. ובהעטיף (בר' ל, מב), "ף רב' מאותיו' גדולות" - ף רבתי, והיא אחת

מרשימת האותיות הגדולות במקרא (למעלה, 84); משפט (במ' כז, ה), "ל' נון רב" - נ גדולה יחידאית

במקרא.

המסורה

/132/

רפ, רפי, רפה. (1) רפה כמשמעו. חיות (שמ"א, יט), "ל" רפי" - יחידאי בלי דגש (בי"); ערומים (איוב טו, ה), "ב" רפי" וסימ' ותבחר לשון ערומים. מפר מחשבות ערומים. וב' דגש' וסימני ויהיו שניהם ערמים האדם. ובגדי ערמים תפשיט. וסימ' ערטלאין דגשי' חכימין רפין" - התיבה מצויה פעמיים במ" רפה ופעמיים במ" דגושה, וסימן בלשון ארמית: עירומים דגושים, חכמים רפים; ודברתי משפטי אותם (יר' א, טז), "ט" דסמין לדבור רפין" - ב-9 מקומות "את" רפה סמוך לעניין דיבור, היינו: אותם, ולא: אתם, בת" דגושה. (2) דפה' מכונה ניקוד אותיות בוכ"ל בשוא, בניגוד לניקוד הידוע, הנקרא "דגש". ויחך- (בר' כג, ט), "י"ג ר"פ" - 13 פעם רפה, היינו ו שוואה, י רפה; וישפט (שמ"ה, כא), "ל" רפי" - התיבה בו' שוואה וי' רפה היא יחידאית; וחסלך (דנ' ח, יב), "ל" רפ וג' דגש" - הצורה בו' שוואה וח' רפה היא יחידאית, ומצויות 3 אחרות שבהן ו פתוחה וח' דגושה; למנחה (במ"ז, יג), "כל קר' רפי ב' מ' ב' דגש" - בכל המקרא ל שוואה ומ' רפה, חוץ מ-2 מקומות שבהם ל פתוחה, מ דגושה; גם תיבות שבהן ו החיבור שרוקה או בכ"ל חרוקות נקראות "רפה", כגון: ויהי (וי' טו, כד), "י"ד רפי"; פברית (דב' כט, יא), "ג' רפ". (3) ניקוד גרונית בחטף, ולא בשוא פשוט, נקרא לפעמים "רפה", כגון: מחסה (תה" סב, ט), "ט" רפין בליש בקריא... וכל אחסה דכו' רפין במ"א ובצל כנפין אחסה" - 9 פעמים במקרא, בצורה זו ובדומות לה, ס רפה, היינו ח מנוקדת בחטף-פתח... וכך, ח מנוקדת בחטף-פתח, חמיד גם בחיבת "אחסה", פרט למקום אחד; רעמסס (שמ"א, יא), "ל" רפי" - יחידאי במ" רפה, היינו ע פתוחה (בשאר המקומות ע שוואה); מעשר (בר' יד, כ), "ג' רפיס וסימ'... וכל המעשרות דכו'" - 3 פעמים ש רפה, היינו ע מנוקדת בחטף-פתח, וכך תמיד תיבת "המעשרות" (ע פתוחה, ולא שוואה). שא, שאר, שאר - והשאר, והאחרים. שקץ הם (וי' יא, יג), "ג' ושאר שקץ הוא" - צירוף זה בא 3 פעמים, ובשאר המקומות "שקץ הוא"; באים שמה לרשתה (דב' ד, ה), "ב' ושאר עברים שמה לרשתה" - הצירוף בא פעמיים, ובשאר הפעמים "עברים שמה לרשתה". שטה, שיטה, - רשימה. מענה (דב' לג, כז), "שטה מן י"א חד מפיק וחד לא מפיק" - נמנה ברשימה של 11 זוגות תיבות, האחת יש בה ה מופקת והשנייה ה נחה; "שטה כל חד וחד ל' דכות' וכל מלה אחרי מן לישנ' דכו' וסימ' אמנם ויאמר ה' אל אברהם למה זה וכל האמנם דכו'" (מש"א, א) - רשימה

המסורה

/132/

של תיבות, שכל אחת מהן יחידאית, אך מצויה תיבה אחרת באותה לשון הדומה לה, כגון: אמנם (בר' יח, יג), יחידאית בא' שרוקה, אבל כל: האמנם דומה לה בכך. שלא, שלאח - שלאחיו, התיבה שאחריה, שבקרב מקום לה, כגון: "חבריו ג' כח חברו ודין דהכא מל וסימנה הן כל חבריו קח לך עץ אחד ב' בו ושל"א" (מס"ג 20 יש" מד, יא) - "חבריו" מצויה 4 פעמים, 3 מהן כתובות "חברו", ואילו זאת שכאן מלאה י, וסימננו: יח' לז, טז - פעמיים בפסוק, והפעם שאחריה (פס"ט, יט). שם, שום, שמא - שם פרטי. אישהוד (דה"א ז, יח), "ל' וחד שמא כח וקר" - התיבה יחידאית, והיא נכתבת ונקראת כשם אחד; דן (יר' כב, טז), "ג' לישן דין וכל שום בר נש דכו'" - התיבה מצויה 3 פעמים כפועל משורש "דון", ומלבד זה חמיד כשם אדם; ויפתח (יהו" טו, מג), "ג' ב' קמץ וא' פתח וסימ' ויפתח ואשנה. ויפתח הגלעדי. ויפתח שפתיו עמך. חד שום קרתא. חד שום גברא. חד לישן פתיחא" - התיבה מצויה 3 פעמים, מהן פעמיים ח קמוצה ופעם ת פתוחה; פעם שם עיר, פעם שם אדם ופעם לשון פתיחה. ת, תו, תור, בת, בחו, בתור - בתורה. יוסף (וי' ה, טז), "ל' מל בתור" - התיבה, בכתיב מלא ו, יחידאית בתורה; חמר (בר' מט, יד), "ל' חס בת" - התיבה מצויה 4 פעמים בתורה בכתיב חסר. ועיין: באור. תיב, תיבו, תיבות - תיבה, מלה. ימצאפה (מל"א יח, י), "כ' מלין כח ה' בסוף תיבות" - אחת מרשימה של 20 תיבות יחידאיות שבסופן ה. תיב, תנ, תנין, תנינא - שני, שנית. והשביעת (שמ"ב, יא), "ל' וחס' חניין" - התיבה יחידאית וכתובה בחסרון י השנייה. ת"כ, תורת כהנים - ספר ויקרא. פמהמה (וי' יא, ג), "ו' דגשים וסימ' בעוף בבהמה דנח. מעלת גרה בבהמה דתורת כהנים וחברו דמשנה תורה... - התיבה מצויה 6 פעמים בדגש, היינו ב ראשונה פתוחה, ב שנייה דגושה, פעם ראשונה בפרשת "נח" (בר' ט, י), פעם שנייה בויקרא יא, ג, ושלישית בדיבור הדומה שבדב' יד, ו... תליס, תלין - ספר תהלים.

המסורה

/132/

חז, חרי, חריץ - שנייה, שנייה. מושבתיכם (וי' כג, כא), "ח" מלין בחרי טעמי" - אחת מ-8 המלים המוטעמות בצירוף הטעמים מרכא טפחא בתיבה אחת (להלן, 233).

תר עש - ספר תרי עשר.

תרג, חרגום, לשון חרגום - ארמית. יוכל (דנ' ב, י), "ל בלש תרג" - התיבה יחידאית בארמית שבמקרא (אך מצויה בעברית שבו).

ניקוד ומונחים בבליים במסורה הטברנית

[133]. מצויים כחבי-יד טברניים עתיקים שבמסורתם, שהיא טברנית מובהקת, יש לפעמים תיבות מנוקדות בסימני הניקוד הבבלי. כך, למשל, אש וכמה עשרות כחבי-יד עתיקים אחרים וקטעי גניזה. אין לראות בכך סימן להשפעה של המסורה הבבליית ואין הסיבה לשימוש בסימני ניקוד בבלי אלא טכנית גרידה, שמעל לאותיות היה מקום פנוי לכתובת ניקוד יותר מאשר מתחתיהן, או שמא היה בשימוש בסימנים בבליים במסורה משום נוהג שבאפנה. ההוכחה לכך היא, שמבטא התיבות המנוקדות הוא טברני ולא בבלי, אף על פי שסימני הניקוד בבליים. דרך משל בש: "עבר" (מס"ג לבמ"ח; המבטא הבבלי: "עבר"), מפנה (מס"ג לדב"ז; המבטא הבבלי: מפנה), כרע" (מס"ג לשמ"כב; במבטא הבבלי בלי פתח גנובה), וכך בדרך כלל.

בכתבי-יד טברניים עתיקים מרובים משמשים לעתים במסורה מונחים בבליים. כך, למשל, מצויים מונחים בודדים כאלה באבש. דרך משל: על צאן לבן (בר"ל, מ) - מס"ק ש: "ד דחזי להון עם" - בארבעה מקומות סבירין "עם" ("דחזי" - המונח הבבלי המקביל ל"סביר" הטברני); איל פארן (בר"י, ו), מס"ק ש: "שלם במחואחא" - מונחים בבליים המקבילים למונחים הטברניים: מל בשום קריה, היינו: כתיב מלא כשהתיבה משמשת שם מקום; מונחים בבליים בודדים גם בל, כגון: "ראשיה דאיוב וסיפיה אחונות שלם דשלם" (מס"ג איוב א, ג) - בתחילתו ובסופו של ספר איוב תיבת "אחונות" כתובה בשתי וו"ים (מל דמל).

יש כחבי-יד בבליים מרובים, שמסורתם טברנית, כגון פ. אך אלו בדרך כלל כחבי-יד שגם מבטאם ונוסחם מושפעים הרבה מן הטברניים. אין למצוא השפעת המסורה הטברנית בכתבי-יד בבליים שהורים עתיקים.

המסורה

/134/

מסורה לתרגום אונקלוס

[134]. גם לתרגום אונקלוס, שנתקדש ונקרא בבית הכנסת יחד עם התורה במקורה, נתחברה מסורה, מתוך הצורך לשמור גם על נוסחו. בכתבי-יד בודדים נדפסה מסורה זו בגליון המקרא, ונשארה גם ברשימות מעטות בכתבי-יד. מצויות מסורה לתרגום בניקוד בבלי ומסורה בניקוד טברני, אך סימנים שונים מעידים על כך, שמתחילה נתחברה רק מסורה בבליית לתרגום, ונעתקה מסורה זו גם בכתבי-יד טברניים שבהם תרגמו המעתיקים את סימני הניקוד הבבליים לטברניים.

[135]. עיקר עניינה של המסורה למקרא במקורו, תיאור התיבות ומניינן, אינו עניינה של המסורה לתרגום, אף על פי שגם בה מצויות קצת הערות מסורה מסוג זה, כגון: "כל אורייתא סיב בר מן א כד סב יצחק" (בר"כ, כז, א) - בכל התורה "סיב", חוץ מפעם אחת "סב"; "איתא לא פלוגיא יא בא... ושאר לות פלוגיא" (בר"כ, כד) - 11 פעם בתורה מצוי הפועל "אתא" בצירוף "ל...". ואילו בשאר המקומות הוא בא בצירוף "לות"; "בחי עלמא ב באורל יחי ראובן ודין" (וי' יח, ה). ואילו כמעט כל עיסוקה של המסורה לתרגום הוא בדרך שבה מתרגם אונקלוס את המקור, והיא עומדת בעיקר על אותם המקומות שבהם תיבה עברית אחת מתורגמת בכמה דרכים: בתיבות משני שורשים ארמיים שונים, בשתי צורות דקדוקיות של אותו שורש, בתוספת מלות-יחס שונות, וכיו"ב. שהרי עם כל נאמנותו של אונקלוס למקור ושיטתו לתרגם תיבה כנגד תיבה, לא נמנע לעתים מלשנות במקצת לצורך העניין. המונח המשמש בהערות כאלו הוא: דמתרגמינן, ובקיצור: דמיתרג, דמרג, דמ, תרג. דרך משל: "כי דמתרג" לא ב' בא' כי איש הרגתי (בר"ד, כג), כי חרבך (שמ"כ, כה) - "כל" המתורגם "לא" פעמיים בתורה... "הברכה דמיתרג בירכתא ב וישטם עשיו (בר"כ, כז, מא), וזאת הברכה (דב"ל, א) - "הברכה" המתורגם "בירכתא" (ולא "ברכך") פעמיים (בתורה); "אלהים דמתרג" רב ב באורל ואתה תהיה (שמ"ד, טז) ראה נתתיך (שמ"ד, א) - "אלהים" המתורגם "רב" פעמיים בתורה; "בו דמתרג בה ב באורל וקרא בו (דב"י, יט) והתעמר בו (דב"כ, כד, ז) - "בו" המתורגם "בה" פעמיים בתורה.

גם במסורה לתרגום באים כמה מן העניינים המצויים במסורה למקור. מצויות הערות "מטעין" או "משחשיין", כגון: "יחידון דמשחשיין בהוד ג באורל סלת חטים (שמ"כ, טב, ב) וישבר אותם (שמ"ל, יט)

/135/

המסורה

ויקרא אחת חות (במ" לב, מא) - אזהרה מפני הסברה שתורגם "יתהי" (לנקבות). מצויות מחלוקות בין נהרדעי לסוראי, שעניינן תיבות, כגון: "על פי (וי" כז, ח) לנהרד על פום לסוד על מימר"; או ניקוד, כגון: "בדולחא לז בדולחא לס" (במ" יא, ז); "והיה הטוב (במ" י, לב) טובא לז טבא לס". נהרדעי וסוראי הם האסכולות היחידות הנזכרות הן במסורה הבבלית והן במסורה הסברנית לתרגום, ומכאן אחת הראיות לכך, שמקור שתייהן בבבל.

המסורה לח"א נחפרסמה על ידי ברלינר ולנדויאר על פי כתבי-יד טברניים:

A. Berliner, Die Massorah zum Targum Onkelos, Leipzig 1877

S. Landauer, Die Masorah zum Onkelos, Amsterdam 1896

בגניזה מצויים קטעי רשימות מסורה לח"א, מהן בניקוד בבלי ומהן בניקוד טברני.

חיבורי המסורה

מסורה בגליון המקרא

כתבי-יד

136. מחמת האיסור לכתוב סימן כלשהו בספר תורה, יש להניח שהערות המסורה נמסרו על פה או נכתבו בחיבורים לעצמם לפני שהועלו על גליון ספר המקרא. בין קטעי המקרא העתיקים ביותר בגניזה, שנשמרו בצורת מגילות, יש כאלה שאין בהם שום סימן, לא ניקוד וטעמים ולא מסורה, ומצויים כאלה שיש בהם סימני ניקוד וטעמים, אך מסורה אין-או כמעט שאין בהם, כגון קטעי מגילות בניקוד ובהטעמה ארץ-ישראלים, שזמנם, כנראה, המאה הח' או הט'. מסתבר אפוא שכתובת המסורה בגליונות המקרא מאוחרת לכתובת הניקוד והטעמים.

בעלי המסורה, שקיבלו הוראות מסורה מרבותיהם או שהיו בידיהם רשימות מסורה שונות, התחילו בכתובת הערות המסורה בגליונות ספריהם, כמסורה קטנה וכמסורה גדולה. בדרך כלל היה סופר כותב את התיבות ובעל מסורה היה מנקדן, מטעימן ורושם את הערות המסורה. פעולה אחרונה זו מכונה: מפר, או: מפר. בעל המסורה היה אחראי לדיקו של הנוסח. אם העתיק הסופר חיבה בצורה מטוימת מן הטופס

/136/

המסורה

שלפניו, ובעל המסורה היה מוצא במקורותיו שתיבה זו נכתבת בצורה אחרת, היה מתקנה באמצעות מחיקה.

בעלי המסורה קיבלו איש מפי איש, וכל דור הוסיף על קודמו, עד שנחמלא הגליון בהערות מסורה הדנות בחלק ניכר מן התיבות שעלולים לטעות בכתובתן. עבודתם של בעלי המסורה נעשתה בעזרת ישרה לטקסט שעבדו עליו, ואת תוצאות דיוניהם וקבלותיהם רשמו ולפיהן קבעו את נוסח הטקסט. היו ביניהם בעלי דעות שונות שבמשך הזמן יצרו אסכולות. אין אנו יודעים מה עיקר השוני בין אסכולות אלו. אפשר היו קבלותיהן שונות או שהשתמשו ברשימות מסורה עתיקות שונות או כיו"ב. על כל פנים מסתבר, שמסורה אחת ואחידה לא הייתה בשום תקופה, אלא היו מצויים כתבי-יד שונים ובהם הערות מסורה; רבות מהן היו שוות, אבל קצתן היו שונות זו מזו וקצתן אף סותרות זו את זו. אפילו כתבי-יד שמוצאם מאסכולה אחת אינם שווים בכל הערות מס"ק ומס"ג שבהם.

137. הטפסים המקוריים שבידי בעלי המסורה הועתקו, והמעתיקים, שהעתיקו נוסח אחד ומסורתו,

הוסיפו עליו גם הערות-מסורה מטפסים אחרים, ועד מהרה איבדה המסורה את אחידותה וזיקתה הבלתי-אמצעית לנוסח כתב-היד שנתלוותה אליו. דבר זה ניכר הן בשוני שבשימוש במונחים ובכפל לשון, והן בסתירות שבין הטקסט ובין המסורה. כתבי-יד מקוריים של בעלי המסורה גופם לא הגיעו לידינו (פרט לא, כתב-היד של אחרון בעלי המסורה אהרן בן אשר [למעלה, 26], ולק, כתב-היד של אביו, משה בן אשר [למעלה, 32]), וכתבי-היד הקדומים ביותר שבידינו, כגון בלש¹, בנ"ה המאה ה', כבר הם מן הטיפוס המעורב. בכתב-יד אחד משמשים מונחים שונים בהערות המסורה, כגון: באור-כתור, שם אנש-שום גבר, לשון ארמית-לשון תרגום; מצוי כפל לשון, כגון: דלתיך (יש" כו, כ), מס"ק ל: "יתיר", דלתך ק"; מצויות הערות-מסורה העומדות בסתירה לטקסט, הן הערה במקום אחד סותרת את הטקסט במקום אחר, כגון: לירות (תה" סד, ה). מס"ק ל: "ב חד חס", אך גם במקום השני (תה" יא, ב), התיבה כתובה מלא; הן הערה העומדת בסתירה לעצם הטקסט שהיא מעירה עליו, כגון: נמליך (מל"ב י, ה), מס"ק ל: "ל וחס" (הערה זו היא במקומה לגבי אק, שבהם התיבה כתובה חסר י).

המסורה

/138/

138. אף על פי כן, בכתב-יד מתקופה זו, עד המאות ה"ב-ה"ג, המסורה עדיין מכוננת את נוסח הפנים, והטקסט נקבע על פיה. אבל בכתב-יד מאוחרים יותר הסופר והמנקד מעתיקים מנוסח שלפניהם, והמנקד שוב אינו מעיין במסורה לקבוע על פיה את נוסח המקרא, אלא מעתיק אותה מן הטופס שלפניו ממש כפי שהוא מעתיק את הניקוד והטעמים. המסורה שוב אינה משמשת לחבליית שלשמה נוצרה והיא נעשית יסוד עיטורי. תחילה הסופר מסדר אותה בצורות גיאומטריות שונות; בכתב-יד מאוחרים יותר הסופר יוצר בה עיטורים שונים, מן הדומם ומן החי, עד כדי יצירת דמויות שלמות. מובן שבצורה זו המסורה קשה מאוד לקריאה.

התיאור שלמעלה הוא של כתב-יד המסורתיים המושלמים, שבהם מסורה גדולה וקטנה. מלבדם היו בכל החקופות, מן העתיקות ביותר ועד תקופת הדפוס, כתב-יד שבהם אמנם מסומנים ניקוד וטעמים, אך מסורה אין בהם כלל או כמעט כלל (כך הם רוב כתב-יד הארץ-ישראליים, הבבליים, וגם הרבה טברניים). היו גם כתב-יד שבהם יש הערות מסורה בודדות, או שהם מביאים את הערות-מסורה מסוג מסוים: אחדים מעירים על כתב וקרי בלבד; אחרים מעמידים בכל מקום על ההבחנה בין לגרמיה ובין פסק; אחרים מעירים על געיות (בעיקר געית-שוא), על חילופים, וכיו"ב.

דפוסים

139. כשבא יעקב בן חיים אבן אדוניה להחזיר את מ בווניציה רפ"ד-רפ"ה, השתדל להוציא מתחת ידו נוסח מדויק ומתוקן של המקרא, והכיר בחשיבותה של המסורה לחבליית זו. לפי שברובם של כתב-יד נוסח מדויק ומתוקן של המקרא, והכיר בחשיבותה של המסורה לחבליית זו. לפי שברובם של כתב-יד שבדורו שימשה המסורה כאלמנט עיטורי בלבד, חזר אחרי כתב-יד עתיקים וקובצי מסורה, ליקט מהם את הערות המסורה, השווה אותן והשתדל לקבוע את הנוסח המדויק ביותר. הוא הדפיס במהדורתו בשולי הדף את המסורה הקטנה, בתחתיתו את המסורה הגדולה; ורשימות ארוכות יותר, של מסורה גדולה מפרטת ומצרפת, הדפיס בסדר א"ב בסוף המקרא, כעין "מערכת".

עבודתו של יעקב בן חיים הייתה תיקון המצב של המסורה בזמנו והחזרתה מאלמנט עיטורי גרידה לתפקידה המקורי: קביעת נוסח המקרא ושמירתו. אך לפי שלרשותו לא עמדו כתב-יד של בעלי המסורה גופם, ואף לא כתב-יד בני תקופה קרובה לזמנם (המאות ה"ט-ה"א), וכתב-יד שברשותו היו בוודאי

המסורה

/139/

בני תקופה קרובה לזמנו, וכבר הייתה בהם תערובת הערות מסורה מאטכולות שונות ומכתב-יד שונים, הרי עם כל השתדלותו לבחון ולבדוק את החומר שברשותו לא הייתה עבודתה מעצם טיבה אלא יצירת אוסף גדול של הערות מסורה, שחוסר-האחדות שבו מרובה עוד יותר מאשר בכתב-יד שבהם השתמש. מהדורה זו של יעקב בן חיים, שהייתה הדפוס הראשון של המסורה, נתקבלה כמעין קודיפיקציה של המסורה. רוב מהדורות ה"מקראות הגדולות" שנדפסו מאז ועד ימינו מעתיקות אותה, וגם החיבורים העוסקים במסורה בנויים עליה. למסורה הגדולה שבמהדורה זו ערך מפתח ז' פונסדורף בשנת תרל"ו; הוא סידרה בסדר א"ב ולפי נושאים וצירף לה דיונים מפורטים (אך לא העתיקה כלשונה, ולא הוסיף מראי-מקומות מלאים).

140. אוסף אחר של חומר מסורה מצוי בספר "המסורה" של ב"ד גינצבורג. הוא ליקט בספרו הערות מסורה מעשרות כתב-יד בני תקופות שונות ומאוצות שונות, סידרן בסדר א"ב ולפי עניינים, וכלל בו גם חיבורים שלמים, כגון מהדורות שונות של "דקדוקי הטעמים", של חילופי ב"א-ב"נ, חילופי מדגהאי-מערבאי, וכן ספר תגים, מסורה בבליית עתיקה על התורה, "חלק הדקדוק" לר' יחיא צאלה (תימן; להלן, 164), ועוד. זהו אוסף עצום של חומר מסורתי ויש בו כדי להקל הרבה על עבודתם של חוקרי המסורה, אך בערוב מקורות שונים אינו נופל ממהדורת יעקב בן חיים ואף עולה עליה הרבה.

141. הדפוסים האחרים של המקרא (מחוץ למקראות הגדולות) מביאים מן המסורה בדרך כלל רק הערות נבחרות בעיקר כתיב וקרי, סבירין, הערות על ניקוד או הטעמה מיוחדים במינם, וכדומה. חידוש חשוב הונהג במהדורת ב"ה, בה נדפסה נוסף על גוף הטקסט שכל גם המסורה הקטנה שבו. מהדורה זו חשובה לחקר המסורה בהיותה מסורה שבכתב-יד אחד, ולא הערות מסורה מקובצות מכתב-יד שונים, ובייחוד של הוא כתב-יד עתיק. המסורה בכתב-יד זה משקפת את המסורה בשלב הקודם כמה מאות שנים למסורה של מ. אכן, ל אינו כתב-יד של בעל מסורה ממש, אלא מאוחר דורות אחדים לבעלי המסורה, ומסורתו כבר אינה אחידה בכולה. במהדורת BH⁴ (BHS) המתחילה עכשיו לצאת לאור, מתפרסמת לא רק מס"ל, אלא גם מס"ג שבו, כשהיא מסודרת ומפורשת.

מסורה בחיבורים עצמאיים

[142]. עד גילוייה של גניזה קאהיר כמעט שלא הייתה ידועה צורה אחרת של כתיבת המסורה פרט לזו הנכתבת בגליון המקרא. בגניזה נתגלו קטעים מרובים של רשימות מסורה מסוגים שונים. בדרך כלל נתגלו דפים בודדים או קרעי דפים, אך אלו חלקים מחיבורים שלמים שהחזיקו מסורה לספרים או לחלקים גדולים מן המקרא.

יש רשימות של מס"ק, מסודרות לפי סדר המקרא, כגון: "למלך" כ"ט: בשנה ל: יקח ג: גרמה ל: כקצף ל: ונשמדו כו פסו מפקין אלפכיה: כסונו ל: נפלו ל: עלוה ג: ואטרם ל: חטאת ל: באותי ל: ואספו ב: עינתם כח עזנ ק ול כו: ואפרים ה וכל מנשה ואפרים כו: מלמה ב: אהבתי ל: לדוש ל: טוב לט: ישדד ג" וכו" (קמברייג, ט"ש, NS 287,21; מסורה להו"ו-יא). יש רשימות של מס"ג בלבד, כגון: "בשחוק (שו"ט, כז) ב שמשון גם בשחוק יכאב: לימים (יז, י) ה וערך ובגלחו היעמד ובאת על כן: מכלים (יח, ז) ב ואין מכלים דבר בארץ וישקט ואין מכלים: ויסבו (יח, כג) ג פניהם ממשכן את ארון" וכו" (קמברייג, ט"ש D 1,1). אך על פי רוב הרשימות כוללות מס"ק ומס"ג ביחד, כגון: "בפתחיה ל: והציל ג: גנון עינינו מאשור. והיה' ז בט בט. כטל ב: חרמון. לבני אדם ל: בט. תרם ל: וחט. מרכבתין ב: ידיך ה מל בנב תחזקנה אצילות תשתחוה המכות תרף. ותשמענה ל: והאתנים מוסדי למע לבני מזרח במוטרות שלהם מסרי חט. מיעץ בלק כח ולמע אין להם בזה מאומה כמות קריין כך הם כתובים. יתוכח ל: הלאיתך ל" (קמברייג, ט"ש D 1, 72; מסורה למיכה ה, ה-ו, ג).

נוסף לרשימות המסורה הכלליות, שהן הרוב, מצויות עוד רשימות של ענייני מסורה שונים, כגון: רשימות כתיב וקרי, פסקאות פתוחות וסתומות, האותיות המיוחדות, האותיות הנקודות, חילופי קריאה במקומות מקבילים במקרא, רשימות חילופים (ב"א-ב"נ, מדנחאי-מערבאי) וכדומה. מצויות גם רשימות מסורה מעורבות: של מסורה ארץ-ישראלית-טברנית ובבליית-טברנית. כשם שאין התאמה ביחס להערות המסורה שבגליון בין כתבי-היד השונים של המקרא, ובכתבי-יד אחד. באות הערות שאינן באות מחברו, כך הדבר גם ביחס לרשימות המסורה: ברשימה אחת יש הערות שאין בחברתה; אכן, חלק ניכר של ההערות מושהן לרשימות שונות ואף לכתבי-יד שונים של המקרא.

"אכלה ואכלה"

143. החיבור העצמאי הגדול ביותר של המסורה הוא האוסף הידוע בשם "אכלה ואכלה", והוא גם החיבור העצמאי היחיד של המסורה שהיה ידוע לפני גילוי הגניזה. אוסף זה מחזיק כ-400 רשימות מסורה, ארוכות וקצרות, רובן מסוג המסורה הגדולה המצרפת (למעלה, 129). ברשימתו הראשונה נאספו בסדר א"ב זוגות-זוגות של חיבות יחידאיות שוות, שבראש אחת מהן ז' והשנייה קירחת; ועל שם הזוג הראשון שברשימה זו נקרא האוסף. רשימות דומות לרשימה ראשונה זו מצויות הרבה בגליונות כתבי-היד של המקרא, אך בספר זה הרשימה ארוכה ביותר ומחזיקה מאות זוגות. אחריה באות עשרות ומאות רשימות של מסורה גדולה מצרפת מסוגים שונים. חיבות יחידות הדומות מבחינת אותיותיהן או ניקודן; זוגות חיבות השונות זו מזו באות, בניקוד, בהטעמה, במובן, וכדומה; פסוקים הדומים זה לזה מבחינת החיבות הבאות בהן, מלות-היחס וסדרן, וכדומה; וכיוצא באלו רשימות שונות.

144. להלן דוגמות מן הרשימות שבספר:

רשימה 2: "א"ב מן חד וחד חד אל וחד על ולית דסמ' וסימניהון": אל אם (יח"כא, כו), על אם (יר"טו, ח) - רשימה מסודרת בסדר אלפביתי של צירופים יחידאיים דומים, אחד

פותח ב"אל" וחברו ב"על".

רשימה 4: "א"ב מן חד וחד חד כ"ף וחד ב"ח דלוג ולי" דכותהון וסימניהון": באיוב (איוב לד, ז), באיוב (איוב לב, ב) - רשימה אלפביתית לא מלאה ("לילוג") של חיבות יחידאיות דומות, אחת פותחת בכ" וחברתה בב".

רשימה 13: "א"ב מן תריין א' וחד וא' וסי": אראה (וי"ט, טז; ב; מל"א יח, טו), ואראה (תה"מב, ג) - רשימה אלפביתית של חיבות דומות, המצויות פעמיים בלא ו ופעם בצירוף ו.

רשימה 18: "א"ב מן חד וחד ומ' ברי' חיבות ולי" דכותהון וסי": ומאז (שמ"ה, כג), ומאחות (יר"ב, ב) - רשימה אלפביתית של חיבות יחידאיות הפותחות ומ...

רשימה 21: "א"ב מן חד וחד קמץ ולי" וסימניהון": ארפכשד (בר' יא, יא), אתוהע (במ"ב, ו) - רשימה אלפביתית של חיבות יחידאיות המנוקדות בקמץ.

המסורה

/144/

רשימה 26: "א"ב מן חד וחד לא בריש תיבות ולית מלעיל דלוג וסימ": לאנשים (בר' יט, ח), לאלהים (שם' כב, יט) - רשימה אלפביתית לא מלאה של תיבות יחידאיות הפותחות בל' שניקודה ניקוד הידוע.

רשימה 33: "א"ב מן חד וחד ו' בסוף תיבות ולי' וסימ": אישו (מל"א כ, כ), אלה (הו' ד, ב) - רשימה אלפביתית של תיבות יחידאיות שבסופן ו (או תנועה ו).

רשימה 44: "י"א דוגין מן חד וחד חד מפיק ה' וחד לא מפיק ה' וכל חד לי' וסימניהו": מכרה (מש' לא, י), מכרה (בר' כה, לא) - רשימה של 11 זוגות תיבות יחידאיות, באחת ה מופקת ובחברתה ה רפה.

רשימה 47: "כ' דוגין מן חד וחד חד מלר' וחד מלעיל וא' בריש תיב' ולי' וסימ": ואברכהו (יש' נא, ב), ואברכהו (בר' כז, לג) - 20 זוגות של תיבות יחידאיות הפותחות: וא... באחת ו מנוקדת בשוא (או בתנועה קצרה לפני הספים) ובחברתה בפתח ואחריו דגש (או בקמץ לפני גרונית).

רשימה 58: "א"ב מן ב' ב' ותרויהוון בחד פסו' דלוג וסימ": ארחהו ב' (שו' ה, ו), ארחהו ב' (תה' מו, יא) - רשימה אלפביתית לא מלאה של תיבות המצויות אך פעמיים במקרא, ושתייהן באותו פסוק.

רשימה 72: "א"ב מן ב' ב' מותאמים וכל חד וחד לי' דסימ' דלוג וסימ": אבשלום אבש' (שם' ב יט, ה), אכול א' (יה' ג, א) - רשימה אלפביתית לא מלאה של צירופים יחידאיים של תיבות דומות.

קבוצה מיוחדת בספר זה הן כ-80 רשימות הממיינות את הערות כתיב וקרי מבחינות שונות (למעלה, 98 ואילך), כגון:

רשימה 112: "כ' מלין כתב' ה' בסוף תיבות' ולא קריין וסימ": וארא (יהו' ז, כא) - 20 תיבות שבהן כתובה ה בסופן ואינה נקראת.

רשימה 113: "י"ד מלין כתיב ה' בסוף תיבות' וקריין ו' וסימ": יקרה (וי' כא, ה) - 14 תיבות שבהן כתובה ה בסופן ונקראת ו' (תנועה ו).

המסורה

/144/

רשימה 162: "י"א מלין לא כתבן ת' וקריין וסימ": אמה (מל"ב כה, יז) - 11 תיבות שבהן אין כתובה ת וקוראים בהן ת.

רשימה 91: "ס"ב מלין דכתבן מוקדם מאוחר וסימן": הולך (יהו' ו, יג), האהל (מל"א ז, מה) - 62 תיבות שבהן קוראים אותיות בהיפוך סדר כתיבתן.

רשימה 99: "ט"ו דכתבן תיב' חדא וקריין תריין מלין וסימ": בגד (בר' ל, יא), אשדח (דב' לג, ב) - 15 תיבות הכתובות תיבה אחת ונקראות שתי תיבות.

רשימה 101: "ג' מלין תיבות' קמייתא נסבא מן תנינא וסימ": הייתה מוציא (שם' ב, ה) - 3 מקומות שבהם אות אחת הכתובה בסוף תיבה ראשונה יש לקרוא בראש התיבה הבאה.

רשימה 127: "מ"ג מלין כתבן י' בסוף תיבות' ולא קריין וסימ": השבתי (יה' כז, ג) - 43 תיבות שבסופן כתובה י, ואינה נקראת.

קבוצה נוספת בספר זה הן רשימות של ענייני מסורה שונים, כגון אותיות גדולות, זעירות, חלויות, התיבות הנקודות, נ מנוזרת, תיקוני סופרים, עיטור סופרים, וכן חילופי קריאה שונים.

145. האוסף הכלול בספר זה מחזיק, מצד אחד, רשימות עתיקות, כגון כמה מרשימות כתיב וקרי, התיב הנקודות, תיקוני סופרים, ומצד אחר, רשימות הדנות בניקוד והטעמה, ואלו אינן קדומות למאה הח' או הט'. מסתבר אפוא שזמן עריכתו המאה הט' בקירוב. גם גלגולי משמעותם של מונחים אחדים מעידים על כך שקבוצו בו רשימות מחקופות שונות; כך המונחים "מלעיל" ו"מלרע" משמעותם ברשימות אחדות הבחנה בין תנועה לחוסר תנועה (כגון: למבול-למבול, רשימה 48), באחרות הבחנה בין סוגי תנועות (כגון: אדן-אדן, רשימה 5), ובאחרות מקום ההטעמה, כמקובל בפנינו (רשימות 225-226). ועיין למעלה, 132, ערך "מלע'".

חיבור זה כבר היה ידוע במאות הי' והי"א, וכמה מאלו המזכירים את "המסרה הגדולה" כנראה מתכוונים אליו. בשמו "אכלה ואכלה" מזכירו לראשונה הרד"ק וכן מזכירו אליהו בחור. יעקב בן חיים הכניס הרבה מרשימותיו ל"מסורה הסופית" שבמ. אחר כך נשכח הספר ולא נודע עד שההדירו ז'

המסורה

/145/

פרנסדורף בשנת תרכ"ד לפי כתב-יד השמור בפאריס בלוויית הערות ומפתח. בינתיים גילה הופפלד כתב-יד נוסף של החיבור בהאלה, שהוא מדויק יותר מזה שבפאריס וגם מחזיק יותר רשימות. דיאס אסטבן (ספרד) עוסק בהחדרת הספר לפי כתב-יד זה וגם לפי קטעי גניזה, שכמה מהם מנוקדים ניקוד טברני עתיק ומהם ניקוד ארץ-ישראלי. אין לדעת לבטח אם אוספי "אכלה ואכלה" שהיו בידי הקדמונים המזכירים אותם (רד"ק, למשל), בידי אליהו בחור, בידי יעקב בן חיים וכדומה - זהים כולם או אפילו ברוב רשימותיהם לאוסף המצוי בידינו.

תולדות המסורה

146. המסורה היא פרי עבודה קיבוצית עצומה של חכמים רבים בני דורות רבים. דבריהם של בני אסכולות שונות ובעלי דעות שונות שוכנים בה זה בצד זה. ואף על פי שבעשרות השנים האחרונות נתגלו כתבי-יד של המקרא וקטעי מסורה קדומים למדי, אין די בהם להבהיר לנו את תמונת התפתחות המסורה, לומר לנו מי היו יוצריה ולספר לנו על דרכי עבודתם. רוב התיאור של התפתחות המסורה בנוי על רמזים מועטים והשערות מרובות.

הראשונים שעסקו בענייני מסורה היו כנראה ה"סופרים", תלמידי עזרא הסופר בראשית ימי הביניים, ופעולתם נמשכה בתקופת התלמוד. אחרי תקופה זו עסקו בתחום זה "בעלי המסורה", שפעולתם נמשכה עד לקביעתו של נוסח המקרא הטברני המקובל, על ניקודו וסעמיו, במאה ה"ה. במידת מה נמשכת פעילות זו, של בירור נוסח המקרא ושמירתו לפי הוראות המסורה, גם אחרי תקופה זו, ועד ימינו.

מסורות התלמודיות

147. בתקופת התלמוד נקבעו הדינים הנוגעים לכתיבת המקרא בכלל ובמקומות מיוחדים (למעלה, 67 ואילך). כמו כן נקבעו חלק ניכר מן העניינים המיוחדים שבשמירת נוסח המקרא. בו נזכרים תיקוני הסופרים, הנקודות, ג מנוזרת, סוגים עתיקים של כתיב וקרי, ועוד. במסורות התלמודיות

המסורה

/147/

מצויות דרשות על פרטים שונים בנוסח המקרא, כגון מציאותה של ו החיבור, מלת יחס; על כתיב מלא או חסר, וכיו"ב. ולפי שעניינים אלו משמשים יסוד לקביעת הלכות, מן ההכרח להניח שכבר היתה הסכמה כללית ביחס לכתיבת המקרא במלא וחסר וכו'.

בחקופה זו היתה קיימת פעילות מסורתית. ה"מסורות" נזכרות בתלמוד: "ויבינו במקרא זה פיסוק טעמים ואמרי לה אלו המסורות" (בבלי נדרים לז, ב); וכן נזכרות פעולות שונות, האופייניות לתחום המסורה, כגון: "לפיכך נקרא הראשונים סופרים, שהיו סופרים כל האותיות שבתורה". "אינהו בקיאי בחסירות ויחירות, אנן לא בקיאינן" (בבלי קידושין ל, א).

148. יש גם דרשות שונות, הדנות בכתובים בדרך דומה לזו שדנה בהם המסורה, והן נראות כאבטיפוס שלה, כגון: "האב קודם לאם בכל מקום. יכול שכבוד האב עודף על כבוד האם. תלמ' לומ' איש אמו ואביו תיראו" (וי' יט, ג), מלמד ששניהן שקולים" (משנה כריתות ו, ט); השווה הערת מס"ק ל וי' שם (אמו ואביו), "ל וכל קריה אביו ואמו" - הצירוף יחידאי, ובכל שאר המקרא הסדר הפוך; "מה נשתנית הודייה זאת (דה"ב כ, כא) מכל הודייות שבתורה. שכל הודייות שבתו" נאמ' הודו ליי כי טוב כי לעו' חסדו". וכן הוא או' הודו לוי כי לע' חס" (מכילתא דר"י, בשלח; הורוביץ-רביץ, עמ' 118). השווה הערת מס"ג ל בדה"ב, שם: "ג חס כי טוב" (והשווה מס"ג מ שם, ופרנסדורף, מחברת המסרה הגדולה, 76, הערה 1) - המכילתא והמסורה נתנו דעתן לאותו עניין, אך המיוחד במסורה הוא, שהיא מוסיפה את המניין (למעלה, 113) וקובעת שיש 3 מקומות כאלה שבהם חסר "כי טוב".

אף על פי שפעילות מסורתית היתה בתקופת התלמוד, אין לנו שום רמז לכך, שכבר היה קיים אפאראט כלשהו של מסורה בתקופה זו. יש אפוא להניח, שהמסורה במובן הצר, מס"ק ומס"ג, השומרות על נוסח המקרא וקובעות כיצד נכתבות תיבותיו, עדיין לא היו בתקופת התלמוד. יש גם להניח, שלא היו באותה תקופה חכמים שעיסוקם המיוחד היו ענייני נוסח המקרא, ומסתבר שאותם חכמים, שבשם נמסרו לפעמים עניינים כאלה, התעניינו בהם כחלק מעיסוקם בהלכה בכלל.

149. עוד יש להעיר, שהקביעות בענייני מסורה בתלמוד והמסורה שבידינו למקרא לא תמיד מסכימות זו עם זו, ופעמים אף סותרות ממש זו את זו. דרך משל: בויקרא רבה, מדרש שזמנו קודם חתימת

המסורה

/149/

התלמוד, נאמר: "צור ילדך חשי" - החששם כוחו שליוצר. יוד זעיר וליה בקריא כוונה" (פרשה כג, יג; מהדורת מרגליות, עמ' תקמח; והשווה במדבר רבה ט, א) - המדרש קובע שבתיבה זו י זעירה, ודורש עליה; ולא זו בלבד, אלא הוא גם קובע, במונחי המסורה ממש, שי' זעירה זו יחידאית היא (היינו: מוסיף את המניין, למעלה, 113). והנה בכל כתבי-היד העתיקים, כגון אל, י זו רגילה, ואינה זעירה, בניגוד מפורש לקביעת המדרש. כך גם בעניין מניין מזמורי ספר תהלים. במקומות מרובים בתלמוד נרמז שתהלים פרקי א-ב הם מזמור אחד. שלוש ראיות לכך באות בבבלי, ברכות ט, ב-י, א; ראיה נוספת בבבלי, מגילה יז, ב. בירושלמי, שבת פרק טז (דף טו, ג) נאמר: "מאה וארבעים ושבעה מזמורות שכתוב בתהילים כנגד שנותיו של אבינו יעקב", וגם מניין זה כנראה מניח שפרקי א-ב הם מזמור אחד. והנה במסורה, כגון בכ"י ל, במניין המזמורים ב"ספר החילופים" ועוד, נרשמים בתהלים 149 מזמורים (פרקי קיד-קטו הם מזמור אחד), ולא 147, ופרקי א; ב' הם שני מזמורים. כאן אמא בתלמוד מניין שונה ממניין המסורה (ועיין "מנחת שי", סוף תה").

"מסכת סופרים"

150. שני חיבורים קדומים עוסקים בהלכות כתיבת המקרא ובמסורה: "מסכת ספר תורה" היא קדומה וקצרה ועוסקת בהלכות אלו במובן הצר; "מסכת סופרים" מאוחרת יותר ונערכה כנראה במאה ה-ט, והיא כוללת גם את החומר שב"מסכת ספר תורה". בחמשת פרקיה הראשונים באים דיני כתיבת ספר תורה; בפרקים ו-ט באים ענייני נ מנוחה, האותיות הגדולות והקטנות, התיבות הנקודות, רשימות סוגים שונים של הערות כתיב וקרי וחילופי קריאה (תה' יח-שמ"ב כב; יש' לו-לט - מל"ב יח-כ). חלק זה הוא כבר מסורה ממש, ודומה לרשימות שב"אכלה ואכלה". אמנם רוב העניינים הנדונים ב"מסכת סופרים" כבר נזכרו בתלמוד, אבל מיונס ועריכתם ברשימות נעשו אחר עריכת התלמוד, והם מציינים את התחלת פעולתם של בעלי המסורה.

המסורה

בעלי המסורה

/151/

151. אמר אליהו בחור ב"הקדמה שלישית" לספרו "מסרת המסרת": "בעלי המסרת היו למאות ולאלפים דור אחר דור כמה שנים ולא נודע זמך תתחלתם גם זמן חתימתם", וזה נכון גם במצב ידיעותינו היום. לא ידוע לנו דבר על אותם חכמים שעשו את העבודה העצומה המושקעת בהערות המסורה ובהיבורי המסורה. אנו מתחילים לשמוע על שמות בעלי המסורה רק בדורות מאוחרים. כמעט כל בעלי המסורה, שנזכרו בשמותיהם, נחלקו בפרטים של ניקוד והטעמה וזמנם אפוא לא לפני המאה הח'. מצויות רשימות של בעלי מסורה טברניים, שמרובם לא נשאר דבר, פרט להזכרת שמם. אחת מאלו היא שושלת בן-אשר, הכוללת 7 דורות של בעלי מסורה, והאחרון שבהם הוא אהרן בן אשר. הראשון שבהם, ר' אשר הזקן הגדול, פעל אפוא בסוף המאה הח'. בקשר למבטאה של תיבת "שתים" נזכר מספר ניכר של בעלי מסורה: אברהם בן ריקאט וריקאט אביו, אברהם בן פראת, ועוד. מסתבר שכולם היו כבר אחרי החקנת הניקוד והטעמים. בהערות מסורה שונות, בגליונות כתבי-יד או ברשימות עצמאיות, נמסרות קריאות שונות במקרא בעיקר בשם מקורות עתיקים אלה: בעלי טבריה, או: טבריה; מחזורא רבה או רובה; משה בן מוחה או משה מוחה; חביב בן פיפס; פינחס ראש הישיבה או פינחס סחם (אפשר הוא הפייטן פינחס הכהן בירבי יעקב מכפרא, פרבר של טבריה, שנתגלו בגניזה עשרות מפיסיו); משה גמז [וז]. בשם כולם נמסרות פה ושם דרכי ניקוד או הטעמה של תיבות מסוימות, שאין בהן כדי שיטה. בשם פינחס נמסרה ב"דקדוקי הטעמים" (מהדורת דותן, שער כ) רשימת תיבות שקרא בהן חטף, ולא שוא פשוט, באות לא גרונת. ביחס למש' ג'ב, נמסרו במס' ג' דרכי הטעמה שונות בשם מחזורא רובה, בעל טבריה ובן אשר. בקטע קמבריג', ט"ש 18A 1 נמסר במס' ק לאיוב ה, ג (יעות צדק): "י' משה מוח וי' משה גמז יעות-צדק ר' פינ' יעות" (הדעות הנמסרות כאן מתאימות לדעות ב"א וב"נ ב"ספר החילופים"). ב"ספר החילופים" נמסר שב"א קרא: י'שכר, ב"נ: י'שכר, ומשה מוחה: י'שכר. על: מרקחים (שה"ש ה, יג) נמסר בגליון כ"י מקרא (מובא ב"דקדוקי הטעמים", מהדורת בער-שטראק, עמ' 84): "פינחס וחביב בן פיפס קור' מרקחים במחזורא רובא מרקחים" (ב"ספר החילופים" נמסר שב"א וב"נ הסכימו לנקד תיבה זו בקמץ). וכיוצא באלו הערות, שכולן בפרטי ניקוד או טעמים. מסתבר שכל הנזכרים הם מאחרוני בעלי המסורה.

המסורה

/151/

והעניינים העיקריים של המסורה: כתיב וקרי, מלא וחסר וכיו"ב, כבר קיבלו מרבניהם, ושוב לא נחלקו אלא בניקוד וטעמים.

152. מבין הספרים נזכר עוד "מגה", "סיפרי מוגה", אך כנראה אין הכוונה לסופם מסופם שנקרא כך, אלא לסופם מדויק כלשהו.

בכתבי-יד מאוחרים נזכרים במסורה עוד שמות ספרים שונים: הללי, יריחו, סיני, זנבוקי, ירושלמי, אספמי, ועוד. כולם בוודאי כתבי-יד שהיו ידועים ומפורסמים בזמנם בדיוקם ובמסורתם המוסמכת, אך צה איננו יודעים עליהם דבר. הקריאות הנמסרות בשם נוגעו לעניינים שונים: אותיות, ניקוד וטעמים. בעוד החכמים שנזכרו למעלה עדיין היו מבעלי המסורה שקבעו את הנוסח לפי המקובל צידם (בעיקר בענייני ניקוד וטעמים), הרי השמות הנזכרים כאן אינם אלא שמות כתבי-יד מוסמכים שנמסרו בשם קריאות שונות. אוסף גדול של קריאות כאלו, מקובץ ממקורות שונים, הביא גינצבורג ב"המסורה" שלו.

חילופי מדנחאי-מערבאי

153. כבר בתלמוד נזכרות מחלוקות בין בני בבל ובין בני ארץ-ישראל ביחס לחלוקה לפסוקים במקומות מסוימים או לסדר הספרים. עם התגלות כתבי-היד שבניקוד בבלי יודעים אנו שלבני ארץ-ישראל ולבני בבל היו נוסחאות שונים זה מזה באותיות, ניקוד, טעמים ומסורה, ומרובים מאוד ההבדלים בין נוסחאות אלו.

מצויה רשימה הכוללת כ-250 חילופים בין מדנחאי ומערבאי (מל, מד) רשימה זו באה בסופי כתבי-אחדים של מקרא (כגון ל) וברשימות עצמאיות. היא אחידה בכל המקורות ובה חילופים רק לספרי הנביאים וכתובים, ולא לתורה. חילופים אלו אינם דגים בניקוד וטעמים, אלא רק באותיות. יש חילופים בכתובת אותיות, כגון: יהורם-יורם (מל"ב ה, טז), חילופים במלות יחס, כגון אל-אבני - על אבני (יש' יד, יט), ובעיקר שינויים בכתיב וקרי, כגון: "ובאו למע" - ובאו כח ובאו קרי למד" (איוב יז, י), "עודינה כח נו קרי למע" - עודינו כתיב וקרי למד" (איכה ד, יז).

המסורה

/153/

מלבד רשימה סטנדרטית זו נמסרו במסורה שבכתבי-יד שונים עוד מקומות רבים שבהם נחלקו מדנחאי ומערבאי. ואפילו בל. שבסופו באה הרשימה הסטנדרטית, מוסרת המסורה במקומות אחדים הערות על חילופים וטעמים על אלו שברשימה. בין החילופים נמסר גם על חילופים שיטתיים, כגון שמדנחאי נהגו לקרוא אחת במקומות רבים שמערבאי קראו שניים, כגון: בית-אל, חובל-קין ועוד. וכן נמסרו רשימות חסרות שמדנחאי שימנו עליהן נקודות ולא כן מערבאי (למעלה, 79).

נוסח כתבי-היד שבידינו, הן טברניים הן בבליים, אינו מתאים בכל לרשימה חילופים זו, היינו: נוסח כתבי-יד טברניים יש גם נוסחאות שנמסרו בשם מדנחאי, ולהפך, בבבליים יש נוסחאות שנמסרו בשם מערבאי. נוסף על כך מצויים בכתבי-היד בדרך כלל עוד מקומות מרובים מאוד, שבהם הנוסח הבבלי שונה מן הטברני. אין אנו יודעים באיזו תקופה ועל פי אילו כתבי-יד נערכה הרשימה הסטנדרטית של חילופי מדנחאי-מערבאי. מחוץ שרשימה זו אינה עוסקת בניקוד וטעמים מסיק אליהו, בחור שנערכה לפני המצאת הניקוד והטעמים. דבר זה יחזק, אך אינו הכרח, שכן אפשר שמחבריה ידעו על ההבדלים המרובים שבין הבבליים לטברניים בניקוד וטעמים, ודווקא משום זה רשמו רק את ההבדלים באותיות.

ספרות

C.D. Ginsburg, Recueil des travaux D. Chwolson, Berlin 1899, 149-188

בן-אשר ובן-נפתלי

154. ההרן בן אשר ומשה בן נפתלי (המחצית הראשונה של המאה ה-1) נחשבים לאחרוני בעלי המסורה, הנוסח המקראי לפי בן-אשר נחשב הנוסח המקובל. בעוד שבעלי המסורה הקודמים (למעלה, 151) נזכרים רק לעתים רחוקות בהערות המסורה, נזכרים ב"א וב"נ לעתים קרובות, והמחלוקות שביניהם בניקוד או בהטעמה של מקומות מסוימים. נזכרות הרבה הן במסורה שבגליונות כתבי-יד של המקרא, הן ברשימות שבראשי כתבי-יד כאלה או בסופם, והן ברשימות עצמאיות. רוב הרשימות משויכות ביותר, והן לוקות יותר או בחסר ומביאות בשם ב"א וב"נ דעות שאינן שלהם. הנוסח המתוקן של החילופים הוא זה שנרשם בידי מישאל בן עוזיאל, שחי כנראה קרוב לזמנם של ב"א וב"נ, והוא מצוי בכתבי-יד ובקטעי גניזה.

המסורה

/155/

שונים. לאחרונה פורסם נוסח חילופי משאל במלואו בידי א' ליפשיץ, ואף שבפרסום זה עדיין נותרו קצת מקומות לא ברורים, הוא נותן לנו תמונה נאמנה של החילופים.

156. לפי רשימה זו נחלקו ב"א וב"נ בעניינים כלליים אחדים, וכן ב-867 מקומות במקרא, והסכימו ב-406 מקומות אחרים (שבהם דעתם המשותפת היא בניגוד לזו של בעלי מסורה אחרים, שלא נזכרה ברשימה) החילופים נוגעים לעניינים לא עיקריים, ורובם בניגוד או בטעמים. רק במקומות מעטים נמסר חילוף ביחס לאותיות, כגון: עד - ועד (י"ד, כה) או ביחס לחלוקת תיבות, כגון: על מות - עלמות (תה" מח, טו), כמה עשרות חילופים בענייני ניקוד, כגון שב"א נהג לכתוב: לישראל, ליראת וכדומה, וב"נ: לישראל, ליראת וכד'; המחלוקת בכתיבת שם יששכר (למעלה, 151); דגש ורפה, כגון: ויהי כְּשֶׁמַע - כְּשֶׁמַע (יהו"ט, א), לְצַפֹּנִי - לְצַפֹּנִי (איוב כ, כו); חילופים בתנועות, כגון: שָׁפַךְ-עֲלֵיהֶם - שָׁפַךְ- (תה"ט, כה), יָלַד - יָלַד (בר"מ, נ); חטף ושוא פשוט, כגון בשרשי "ברך", "גרש" בתנאים מסוימים, ועוד. כ-80 חילופים בענייני הקפה, כגון: וּבְנֵי-דָן - וּבְנֵי (בר"מ, כג), וְיַעֲזְבוּ-שָׁם - וְיַעֲזְבוּ (שמ"ב ה, כא; דה"א יד, יב). כ-200 חילופים והסכמות בענייני טעמים, מיעוטם טעמי כ"א ספרים ורובם טעמי אמ"ת, ובעיקר בשימוש המשרתים השונים. ואילו כל שאר החילופים וההסכמות הם בענייני סימון געיות, ובעיקר געיה בהברה סגורה וגעית-שוא.

בקצתם של החילופים, כגון במבטא תיבות כגון "לישראל" ובסוגים מעטים של געיות, ההבדלים שבין ב"א וב"נ יש בהם שיטה, אך ברובם הגדול של החילופים קשה למצוא שיטה או הבדל שבעקרון, והם מבוססים כנראה על מסורות קריאה שונות.

157. מצויים כמה כתבי-יד הנחשבים כמשקפים את אסכולת בן-אשר. מהם א, שכנראה נוקד ומוסר בידי ב"א בעצמו, והוא מתאים כמעט בכל המקומות לנוסח שנמסר בשם ב"א בחילופים (למעלה, 26); קרוב לו גם ל (למעלה, 30). אין בידנו כתב-יד של ב"נ עצמו או של אסכולתו; וכ"י L, שנוסחו מתאים למח שנמסר בשם ב"נ בחילופים בשני שלישי המקומות בקירוב (למעלה, 32), הוא כתב-היד הקרוב ביותר לנוסח ב"נ, המצוי ברשותנו. אך אין לראותו ככתב-יד מאסכולת ב"נ ממש.

המסורה

/157/

ההשקפה מיסודו של פ' קאלה, שיש לייחס לב"נ או לאסכולתו את קבוצת כתבי-היד הסברניים של המקרא המנוקדים בשיטת הניקוד הסברני ה"מורחב" ("סברני-ארץ-ישראל"), אין לקבלה. לב"א מיוחס הספר "דקדוקי הטעמים", ומסתבר שהוא חיבר לכל הפחות את מקצתו (להלן, 175).

ספרות

ספר החילופים, ההדיר עם מבוא א' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה (כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ב).
א' בנדויד (פאירשטיין), תרביץ כו (תשי"ז), 409-384.
M.H. Goshen-Gottstein, in: Biblical and Other Studies, ed. A. Altmann, Harvard 1963, 79 ss.

כינוס המסורה ומחקרה

158. את תקופת ב"א וב"נ אפשר לראות כגמר פעולתם של בעלי המסורה. הפעילות בשדה המסורה מאז ועד היום יש בה כמה סוגים: איסוף המסורה וסידורה באפנים שונים; המשכת המסורה מבהינה מסוימת, כלומר: קביעת נוסח המקרא על יסוד המסורה, כתבי-יד וכדומה; מדרש המסורה, מחקר המסורה. התחומים כיום סוגים אלה אינם קבועים.

ממשיכי המסורה ואוספיה

חכמי המסורה שקמו לאחר תקופת בעלי המסורה אינם עוסקים בקביעת הנוסח על פי קבלתם איש מפי איש, אלא על פי הערות המסורה שבגליונות הספרים או שבחיבורים העצמאיים, וכן על פי כתבי-יד הנחשבים מדויקים, ובתקופה מאוחרת יותר - גם על פי מה שצינו גדולי חכמי הלשון שקדמו להם. לפי שהדקדוק העברי מיוסד על המקרא, אין לחמוה שהמדקדקים בכל הדורות מסתמכים על המקרא ועוסקים בבירור הנוסח במקומות מרובים, והם מסתמכים על המסורה או על כתבי-יד מדויקים. כך, למשל, אבן ג'נאח, הראב"ע וביחוד הרד"ק. גם מפרשי המקרא, כגון רש"י, מזכירים הרבה את המסורה.

המסורה

/158/

באיסוף המסורה ובקביעת נוסח המקרא עסקו רבים במשך הדורות, הן נקדנים ומדקדקים, שעיקר עיסוקם בכך, הן חכמי תורה והלכה, שעסקו במסורה בתוך שאר עיסוקיהם. נזכיר להלן את אלה, שתרומוניהם בשטח זה הן החשובות ביותר.

159. (א) יקותיאל הנקדן בן יהודה (י"הב"י; המחצה הראשונה של המאה ה"ג?). ספרו "עין הקורא" מחזיק מבוא דקדוקי והערות לכל התורה ולמגילות אסתר ואיכה לפי סדר הכתובים. ההערות אינן דנות במלא וחסר אלא בניקוד, טעמים וגעיות בלבד. המחבר מסתמך על 6 כתבי-יד ספרדיים שהיו לפניו וכן על ספרי דקדוק ומסורה, כגון "הורית הקורא", חיוג, ג' נאח ופרחון. את "עין הקורא" לתורה, בלווית חלק מן המבוא, ההדיר ו' היידנהיים, חומש מאור עינים, רעדלהיים תקע"ח-תקפ"א; את הערותיו לאס' הדפיס שם תקפ"ה. את "שער המחיצות" מתוך מבוא ספר זה פרסם בלווית מבוא והערות י"ג גומפרץ, לשוננו כב (תשי"ח), 36-47, 137-146.

160. (ב) מאיר בן סודרוס הלוי אבולעפיה (הרמ"ה; 1180-1244 בקירוב). חיבר ספר "מסורת סייג לתורה" שיצא במהדורות הרבה ונחשב מספרי המופת של המסורה. הוא עומד בעיקר על כתיבת האותיות, ובעיקר מלא וחסר, אך לא על ניקוד וטעמים. תחילה קובע כללים לדרך כתיבת מלא וחסר במקרא, אחר מסדר את כל חומר המסורה של התורה לפי שורשים, מביא בכל שורש את התיבות העשויות להיכתב מלא או חסר ומעיר על אופן כתיבתן. כך, למשל, בשורש "אור" הוא כותב: "יהי אור... כל הדין לישנא דאור באורייתא מלא וי"ו כתיב. מארת ב' חסר דחסר בלישנא וסי' ויאמר אלהים יהי מארת ויעש אלהים את שני המארת. והיו למארת ברקיע השמים מלא וי"ו קדמא וחסר וי"ו תנין. את המאור הגדול מלא וי"ו כתיב וכל לישנא דמאור באורייתא דכוותה מלא בר מן א' חסר וסי' שמן למאר קדמא דתרום" וכו'". בסוף הספר באים ליקוטי רשימות מסורה על מלות-היחס "את", "כל", "אשר", "לא" וכו'; וכן צורת כתיבת השירות בתורה ורשימת הפסקאות הפתוחות והסתומות. אין הוא מונה את מקורותיו, וכנראה השתמש בכתבי-יד ספרדיים ובהערות המסורה שבהם.

המסורה

/161/

[161]. (ג) מנחם המאירי (1249-1306). חיבר ספר "קריה ספר" בשני חלקים. הראשון מחזיק דיני כתיבת ספר תורה, לרבות כתיב וקרי, אותיות מיוחדות, נקודות, וכיוצא באלו. בחלק השני באים תחילה כללי דקדוק השייכים לקריאה במקרא; בגדכפ"ת הסמוכים לאהו"י, שואים, ועוד. אחר כך מסדר הוא את תיבות התורה העשויות להיכתב מלא או חסר ברשימות שונות: שמות עצם, שמות פרטיים ושמות מקומות (הכל בסדר א"ב) ורשימה נוספת לפי סדר התורה. בנספח באות רשימות הפסקאות הפתוחות והסתומות, תגין, מניין הסדרים, הפסוקים, התיבות והאותיות.

[162]. (ד) מנחם די לונזאנו (סוף המאה ה"ז). בעל "אור תורה" (נדפס תחילה בספרו "שתי ידות", ונצפה שע"ח; וגם בפני עצמו). בספר באות הערות על התורה לפי סדר הכתובים. בניגוד לרמ"ה ולמאירי מעיר מחבר זה מעט על מלא וחסר והרבה בענייני ניקוד וטעמים. מקורותיו כתבי-יד אשכנזיים וספרדיים והוא מביא את דעות הרמ"ה, המאירי, אליהו בחור, ועוד.

163. (ה) שלמה ידידיה מנורצי (ראשית המאה ה"ז), בעל "מנחת שי", שהוא החיבור החשוב ביותר בתחום זה עד ימינו. כולל הערות לכל המקרא על פי סדר הכתובים. המחבר דן באותיות (מלא וחסר, כתיב וקרי וכו'), ניקוד וטעמים. כמו כן הוא מעיר על שיבושים במהדורות המקרא המשובחות שבזמנו, ובייחוד במ. מסתייע הרבה במסורה, מסתמך על מאספיה, כגון הרמ"ה ולונזאנו, על נקדנים ומדקדקים, כגון רד"ק וראב"ע, על פירושים, כגון רש"י; לומד על הנוסח מתוך התרגום הארמי, מתוך הנאמר בתלמוד ובמדרשים וכדומה. כמו כן בדק כתבי-יד מרובים של המקרא ומסתמך על גוסחס. הספר נדפס הן כפירוש למקרא בתחנית העמוד (מנטובה תק"ב-תק"ד), הן כספר לעצמן (וינה 1813-1815), אך בעיקר בסופי ספרים במהדורות שונות של המקרא וברוב מהדורות ה"מקראות הגדולות", והוא נחשב לפוסק אחרון בענייני נוסח המקרא. לספר גלווית הקדמה בשם "מקדש יה" ונספח על כללי בגדכפ"ת דסמ"ך ליהו"א, כללי קמץ חטוף ו"מאמר המאריך".

[164]. (ו) יחיא צאלח (המחצית השנייה של המאה ה"ח) כתב ספר "חלק הדקדוק", ובו הערות למקומות נבחרים בכל המקרא, לפי הסדר. אינו מעיר על מלא וחסר אלא על ניקוד, טעמים, געיות וכן

המסורה

/164/

על המבטא הנכון של השוא וכדומה. מסתמך על המסורה, על התרגום הארמי והתרגום הערבי של רס"ג, וכן על מדקדקים וחכמי מסורה כרד"ק, ראב"ע, לונזאנו, הבחור, ועוד. מיוחדת לחימן היא הסתמכותו על ה"מחברת" (הורית הקורא) ועל כתבי-יד תימניים ("תיגאן", "תיגאן ישנות", "תיגאן מדוקדקות") ואחרים ("ירושלמיים" ועוד).

[165]. (ז) שלמה דובנא (1738-1813) חיבר "חיקון סופרים" לספרי בר", שמ' וחמש מגילות, והערוכות נלוו בשלמותן או בקיצורן למהדורות השונות של המקרא עם ה"ביאור" של מנדלסזון ותלמידיו. הערוכות דנות במלא וחסר, ניקוד וטעמים, על דרך "מנחת שי", אך בעוד האחרון מסתמך על כתבי-יד ועל הראשונים מסתמך שלמה דובנא גם על הדפוסים ועל האחרונים.

166. (ח) ו' היידנהיים (1757-1832). נקדן דייקן ומחבר ספר על דיני הטעמים, הבעיות והמקפים. הוציא כמה מהדורות של התורה ושל ספרי מקרא אחרים. אחת מהן עם "עין הקורא" של יהב"י (למעלה, א) ועם "עין הסופר" של היידנהיים עצמו: לקט הערות מסורה על מלא וחסר וכד'; מהדורה אחרת עם "עין הסופר" בלבד (רעדעלהיים תקע"ח-תקפ"א) ועוד מהדורות אחרות, שברובן מצויים גם ענייני מסורה שונים.

167. (ט) ז' בער (1825-1897). נקדן דייקן. פרסם עם שטראק את "דקדוקי הטעמים" לאהרן בן אשר. כמו כן פרסם עם דליץ' מהדורה של רוב המקרא (לייפציג 1869-1894) לפי כתבי-יד מדויקים, בלוויית הערות הדנות בנוסח במקומות מסופקים (בעיקר בניקוד וטעמים), על פי המסורה, "מנחת שי", כתבי-יד רבים ועוד; וכן בלוויית מבחר הערות מסורה: חילופי מדנחאי-מערבאי, ב"א-ב"נ, כתיב וקרי ועוד. כן פרסם את "חיקון הסופר והקורא" (ידלעיים תרכ"ו ואילך), הכולל את התורה ומגילת אסתר בלי ניקוד וטעמים, בנוסח מדויק, הערות כתיב וקרי, נקודות, איזה שם קודש ואיזה חול - כהדרכה לכתיבת ספר תורה ולקריאה בספר תורה.

נוסף לנזכרים כאן נחשבו ספרים הרבה האוספים את הערות המסורה ומסדרים אותן, מבארים את סימניה ומונחיה, וכדומה, כגון "מנחת כהן" ליוסף הכהן, קורו נישמי שנ"ח; דוד ויטריבי, אם למסורה, מנטובה תק"ח (מחלק את הערות המסורה לסוגים שונים בסדר נאה); יוסף קלמן מקרלין בעל הספרים "שער המסורה" (על ספר בראשית), ווילנא תר"ל; ו"מבוא המסורה", ווארשויא תרכ"ב, תרמ"ט; ועוד.

המסורה

/168/

מדרש המסורה

[168]. הערות המסורה שימשו גם נושא לדרש. כבר בספרות התלמודית אנו מוצאים הסברים על דרך הדרש לכתיב וקרי, מלא וחסר וכדומה. הסבר על דרך זו לקרי ולא כתיב ולא קרי נדפס ב"דקדוקי הטעמים", מהדורת בער-שטראק, סעיפים 63-64, והסבר כזה על 15 הנקודות שבמקרא - שם, סעיף 58. במדרש קטן, המצוי בכמה נוסחאות, בשם "מדרש חסירות ויתירות", מובאות דרשות קצרות על מקומות מרובים שבהם תיבה נכתבת חסר או מלא, כגון: "רגלי חסידיו (שמ"א ב, ט) - חסידיו כת, שבשכיל צדיק אחד העולם מתקיים"; או: "מקרינ מפרים (תה"ט, לב) - מקרן כתיב, שור שהקריב אדם הראשון לא היה לו אלא קרן אחת"; וכדומה.

בדורות המאוחרים נשתנה אופי מדרש המסורה. המחברים מתייחסים לנוסח המסורה, בעיקר זה שנדפס ב, כלנוסח מקודש, ודורשים סמוכים בין המקומות השונים המפורטים במסורה הגדולה, כאילו יש קשר בין הסימנים לפסוקים השונים שתיבה בצורה מסוימת באה בהם, כגון: "בתוהו ב דגשים וסימן ויטו בתוהו צדיק יעלו בתוהו ויאבדו - זאת אומרת שהמחטיא את הצדיק והטהו בתוהו והבל אין מספיקין בידו לעשות חשבה אלא יעלו בתוהו ויאבדו גם שניהם עדי עד המפתח והנפתח...". (מ"א אנג"ל, ספר מסורת הברית הגדול, מנטובה שפ"ב, סימן תחשיד); ו"ימלאו (בר"ג, ג) שנים במסורה וימלאו לו ארבעים יום. וימלאו ימיה ללדת. רמז לסוף מ' יום הולד נוצר" (בעל הטורים); "במרמה (בר"כ, כז, לה) ב' במס"א אחיך במרמה. ויענו בני יעקב במרמה. בשכיל שהוא בא לאביו במרמה נטלו בניו במרמה" (ההוא). מחברים אחרים תלו במסורה גם דרשות קבליות.

מחקר המסורה

169. עניינים כגון מקור המסורה ומי היו יוצריה, מקורם של כמה מסוגי הערוכות (כגון כתיב וקרי), ביאור מונחיה וסוגי רשימותיה וכדומה, העסיקו רבים מחכמי ישראל ואומות העולם בתקופות שונות. ואלה החשובים שבהם:

המסורה

/169/

(א) אליהו הלוי האשכנזי (אליהו בחור; 1468-1529) נחשב בגלל ספרו "מסורת המסורת", שזכה למהדורות מרובות, לאבי מחקר המסורה. במבוא הספר דן הבחור בדעות השונות שנאמרו על התהוות המסורה, הניקוד והטעמים, וקובע שלא ניתנו בסיני אלא הם מעשה ידי בעלי המסורה שהיו אחר תקופת החלמוד. ב"לוחות ראשונות" הוא דן במלא וחסר. ב"לוחות שניות" דן בכמה עניינים ושיטות של המסורה: מחלק את הערות כתיב וקרי לסוגים; מפרש מונחי מסורה חשובים, כגון דגש ורפה (לאיש - רפה, לאיש - דגש; מחסה - רפה, מחסי - דגש), מלעיל ומלרע (בדמעות - מלעיל, בדמעות - מלרע; ידלף - מלעיל, ידלף - מלרע); ומבאר סוגי רשימות מסורה: שיטין, זוגין, דמיין, סמיכין, יחידאין, ועוד. בחלק האחרון של הספר, "שער שברי לוחות", הוא מפרש ראשי-תיבות וקיצורים המצויים במסורה ומביא שמות קצת נקדנים ובעלי מסורה. לשם בדיקת המסורה כתב הבחור גם קונקורדנציה למקרא בשם "ספר הזכרונות", שנשארה בכתב-יד ולא נדפסה ממנה אלא דוגמה.

G. E. Weil, Elie Lévy, humaniste et massorète, Leiden 1963

ספרות:

[170]. (ב) בוקסטורף האב (1564-1629) כתב ספר על המסורה המבוסס על "מסורת המסורת" (J. Buxtorf [pater], Tiberias, Basileae 1620, 1665). מתאר את תולדות המסורה, הניקוד והטעמים, מבאר מונחי מסורה בסדר א"ב, מביא לדוגמה מס"ג ומס"ק לפרק א בבר' ומבאר, ולסוף מציע חיקונים במסורה למקומות שונים במקרא.

[171]. (ג) אשר אנשיל ווירמש, מחבר "סייג לתורה", פרנקפורט תרנ"ב. מתפלמס עם הבחור בעניין זמן התקנת המסורה, הניקוד והטעמים מנקודת-מבט מסורתית. מסביר את שיטות המסורה, מונחיה, ראשי-תיבות, סימנים, ולסוף מציע הגהות ותיקונים להערות מסורה שונות.

172. (ד) כ"ד גינצבורג (1831-1914). אסף בספר "המסורה" חומר עצום של הערות, רשימות וחיבורים של המסורה (למעלה, 140). ב"מבוא למהדורה מסרתית-ביקרתית של המקרא" דן במסורה, עיקרי ענייניה ומונחיה תוך הבאת חומר רב מאד מכתבי-יד שונים, וכן תיאר מספר רב של כתבי-יד של מקרא. הוא ההדיר כמה פעמים את המקרא, לאחרונה על פי מ, בצירוף שינויי נוסחאות מ-75

המסורה

/172/

כתבי-יד ו-19 דפוסים ראשונים תוך שימת-לב מיוחדת להערות מסורה שונות. כמו כן ההדיר את "מסורת המסורת" ואת הקדמת יעקב בן חיים אבן ארונה למהדורת מ. 173. (ה) פ' קאלה קידם את ידיעת המסורה בעיקר בשני שטחים: א. הכרת ייחודה ומהותה של המסורה הבבליה והארץ-ישראלית; ב. הכרת כתבי-היד מאסכולת בן-אשר והדפסת מס"ק ל במהדורת ב"ה. מלבד החוקרים שנזכרו כאן עסקו במסורה עוד רבים, כגון שד"ל, גרץ, ל' בלאו, ז"ץ זצ"ל, ועוד.

המסורה והדקדוק

[174]. 1. ענייני דקדוק במסורה. המסורה והדקדוק תפקידיהם שונים: המסורה היא תיאור טקסט לצורך שמירת נוסחו והדקדוק הוא תיאור לשון; אבל מחוץ כך שניהם מבוססים על אותו טקסט, על המקרא, הביאו תיאורי המסורה לעתים קרובות להתחלפות של תיאור דקדוק. התחלות אלו הן מכמה סוגים: א. בתיאור התיבות משתמשים בעלי המסורה במונחים מרובים, שצורך בהם לדקדוק, כגון: לשון זכר ולשון נקבה, יחיד ורבים, שמות האותיות, סימני הניקוד והטעמים, מלעיל ומלרע, דגש, רפה ומפסיק, לשון תמיהה; ב. על ידי שהשוו בעלי המסורה את כל המקומות שתיבה מסוימת מצויה בהם, יכלו לעמוד על שינויים בניקוד, הן בלליים, כגון בין ניקוד הפסוק לניקוד הקשר, בין תיבה מוקפת לתיבה לא מוקפת, בין תיבה בידוע לתיבה באי-ידוע, בין תיבה החיבור לז' ההיפוך בפעלים, זכרומה, והן שינויים פרטיים בניקוד של תיבות מסוימות. כך מביאה המסורה כללים לניקוד תיבות אחת-אחת, כל-כלל, שמות במשקל בן, שם, תיבות מה, למה, ועוד. כמו כן עמדו על דינים מרובים בטעמים, טעמים ומשרתיהם, טעמים נדירים, שני טעמים בתיבה אחת, ועוד.

לפעמים אפשר לעקוב אחר התפתחות ההבנה הדקדוקית במסורה. כך, למשל, לפעמים אין הערת מסורה מבחינה בין תיבות שונות מבחינה דקדוקית, כגון שהיא מצרפת את מלת-היחס כל עם הפועל וכל (יש"מ, יב), ואילו בהערות אחרות מצויות הבחנות כאלו. אפשר לעקוב במסורה לפעמים גם אחר התפתחות המונחים, כגון מלעיל-מלרע, דגש-רפה (למעלה, 132, בערכם), אחר התפתחות שמות התנועות והטעמים, וכדומה.

המסורה

/175/

175. 2. חיבורים. בסוף תקופת בעלי המסורה נכתבו חיבורים העומדים על הגבול בין המסורה והדקדוק. מהם "דקדוקי הטעמים". במהדורת דותן הספר מחזיק בעיקר כללי טעמים ובעיות, בצד עניינים שהם על גבול המסורה והדקדוק, כגון ניקוד החיבורות: ב, פל, את, הם, למה, לשון "חרבות", לשון הליכה, גרישה; רפה ודגש בצורנים כגון: תביאינה, תאכלנה, ואילו במהדורת בער-שטראק, שבה נספחו כללים מחוץ קונטרסי מסורה שונים, יש בו ענייני מסורה מובהקים: כתיב וקרי, תיקוני טופרים, רשימות חסר ומלא; וגם עניינים שהם כבר דקדוק ממש, כגון: חלוקת האותיות לפי מוצאן, התנועות, הגיית השוא; בגדכפ"ת הסמוכות לאהו"י, הגרוניות; חילופי התנועות בנטיית, אותיות יסוד ואותיות שימוש, הבחנה בין סמוך למוכרת, הקשר והפסק, זמני הפועל וחלקי הדיבר.

"הדאיה אל-קאר" על עיבודיו השונים, שהחשוב בהם הוא "הורית הקורא", רובו ענייני דקדוק אך מביא גם רשימות קרי ולא כתיב, כתיב ולא קרי, סדר השנים של הספרים, סכומי פסוקים, שיר האותיות המיוחס לרס"ג וחילופי ב"א-ב"ג לתורה.

"עדת דבורים" ליוסף הקוסטנדיני יש בו חלק דקדוקי, חילופי ב"א-ב"ג לכל המקרא ("ספר החילונים" של מישאל בן עוזיאל בתרגום עברי) ורשימות מסורה מרובות.

טעמי המקרא

/176/

176. ספרות:

סקירה כללית וביבליוגרפיה: מ^דן, הערך "טעמים" באנציקלופדיה מקראית, ג, 406-394. השוואות לטעמים ביוונית ובסורית:

Fr. Praetorius, Die Herkunft der hebräischen Akzente, Berlin 1901

J.B. Segal, The Diacritical Point and the Accents in Syriac, Oxford 1953

דיון מקיף בכללים שב"דקדוקי הטעמים": א^ד דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר^א אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז.

תיאור ההטעמה בא^ד ובכתבי-יד קרובים: ספרי, כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, 197-237 (טעמי כ"א ספרים), 281-356 (טעמי אמ"ת).

ספרות נוספת נזכרת להלן, 181 ואילך.

תכליתם של הטעמים

177. נוסף על סימני הניקוד באים בספרי המקרא, בדפוסים ובכתבי-יד, סימנים נוספים המשמשים לציון נעימת הקריאה, והם נקראים טעמי המקרא. בהם קשורים שלושה סימנים נוספים, שיידונו להלן: הפסק (להלן, 283 ואילך), המקף (להלן, 290 ואילך) והגעייה (להלן, 307 ואילך).

במסורה הטהרנית שיטה אחת של הטעמה משמשה בכ"א ספרי המקרא, וכן בחלקים הסיפוריים שבספר איוב א, ג, ב; מ, ז-יז, והם טעמי כ"א ספרים; ושיטה אחרת בספרי חזקוני, משלי ואיוב, והם טעמי אמ"ת. אלו שתי מערכות השונות מאוד זו מזו. בדרך כלל הטעמת ספרי אמ"ת מורכבת ורבגונית מזו של כ"א ספרים. בשיעור זה נעסוק בעיקר בהטעמת כ"א ספרים, ואילו לטעמי אמ"ת נקדיש פרק קצר בלבד (354 ואילך).

טעמים מצויים גם בכתבי-יד של המסורת הארץ-ישראלית ושל המסורת הבבלית. במסורת הארץ-ישראלית מערכות מיוחדות לכ"א ספרים ולספרי אמ"ת; ואילו במסורת הבבלית מערכת אחת בלבד של טעמים, ואין הטעמים בספרי אמ"ת שונים מאלו שבספר ספרי המקרא.

טעמי המקרא

/178/

178. הטעמים הותקנו בראש וראשונה (א) למסור, באמצעות סימנים כתובים, את הנעימה שבה היו נוהגים לקרוא במקרא, ותפקידם אפוא רציטטיבי-מוסיקלי. ולפי שנעימה זו תכליתה העיקרית היתה, כמסתבר, קריאה שתקל על הבנת הטקסט, היינו: נעימה שאין תכליתה מוסיקלית בלבד, אלא היא תלויה בתוכן ומשרתת אותו, הרי (ב) שיטת ההטעמה משקפת את יחסי הקרבה שבין המלים או חלקי הפסוק מבחינת החבירית, ומכאן ערכם התחבירי של הטעמים. רוב הטעמים מסומנים, בשיטת ההטעמה הטברנית, בהברה המוטעמת שבמלה; לפיכך (ג) אנו עשויים להכיר לפיהם את ההברה המוטעמת שבמילה. עניין זה חשוב ביותר, לפי שידיעת מקום ההטעמה היא יסוד להכרת הלשון ולהבנת דקדוקה.

בשיטות ההטעמה הארץ-ישראלית והבבלית הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת שבמלה, לפיכך אין אנו עשויים לדעת מהי ההברה המוטעמת במלים שבטקסטים המוטעמים בשיטות אלו. הדברים אמורים אך על השלבים העתיקים והמקוריים שבשיטות ההטעמה הנזכרות, ואילו בשלביהן המאוחרים, המושפעים מן המסורת הטברנית (בעיקר בניקוד הבבלי המורכב), הטעמים מסומנים בהברה המוטעמת - כבשיטה הטברנית ובהשפעתה.

נעימת הקריאה בטעמים הנהוגה בבית-הכנסת שונה בפי בני העדות השונות: אשכנזים, ספרדים, בבליים, תימנים וכיו"ב. גם יש נעימות-קריאה שונות: נעימת קריאה לספרי התורה, ונעימה אחרת לקריאת ההפטרות, נעימה לקריאה במגילת איכה; ועוד. אין לדעת באיזו מידה הקריאה הנהוגה היום משקפת את הקריאה העתיקה, זו שנהגה בטבריה בחקופת בעלי המסורה וסמימנוה בטעמי המקרא. אך יש להניח שכמה יסודות מאותה קריאה עתיקה נשתמרו גם בקריאה המקובלת היום.

179. ענייננו בשיעור זה בעיקר בצורתם של סימני הטעמים, שיטת סימוןם, יחסם זה לזה ומשמעותם התחבירית. אין ענייננו בנעימת קריאתם, ולא נזכיר אותה אלא כפי הדרוש להבנת יחסייהם התחביריים. אך יש לדעת, שהצדדים המוסיקלי והתחבירי של הטעמים קשורים זה בזה; קשר זה מתבטא בכך, שצרכים מוסיקליים הם שקובעים לעתים את סדרם ורציפותם של הטעמים. יש קביעת המינימום והמקסימום של הטעמים העשויים לבוא בפסוק או בחלק ממנו; יש טעמים שחייבים לבוא בפסוק או בחלק ממנו; ומצד אחר, יש טעמים שהם מנועים מלבוא זה בסמוך לזה; טעם מסוים עשוי לבוא רק אם בינו לבין הסמוך לו יש מספר מינימלי של מלים או של הברות, ואם אין מינימום זה, בא טעם אחר במקומו; וכיוצא באלו.

טעמי המקרא

/179/

לפיכך דיבור דומה, במקומות שונים בפסוק, בפסוק קצר או בפסוק ארוך, עשוי להיות מוטעם בשיטות שונות. תנאים שונים אלו נקבעים על ידי הנעימה המוסיקלית המסומנת בסימני הטעמים, ואף שאין ענייננו בהכרת נעימת הטעמים, עלינו לדעת שהרבה מחוקי הטעמים יחסייהם נקבע על פיה.

בלימוד טעמי המקרא נשחזר להבין את ההטעמה שבספרינו ולהכיר את שיטתם של בעלי הטעמים בהבנת הפסוק. מצד אחר, נעמוד על צורתם ושיטת סימוןם של הטעמים בכתב-היד, ובעיקר בכתב-היד הטברניתי העתיקים של האסכולה הטברנית, היינו: אלו שנכתבו בין 900-1100 בקירוב (למעלה, 21 ואילך).

בדרך כלל כתב-היד הללו משוכללים הם, ושיטת הטעמתם שונה משיטת ההטעמה שבספרינו הנדפסים היום בעניינים לא עיקריים בלבד.

כתב-יד קדומים המשקפים שלבי התפתחות של שיטת ההטעמה הטברנית כמעט שלא הגיעו לידינו. אפשר מצויים כאלה בין קטעי הגניזה, אך עדיין לא נחקרו. דרך משל: אין ידוע על שום כתב-יד טברני שבו משמשים טעמים נוספים על אלו המשמשים היום, או שטעם מאלו המשמשים היום אינו משמש בו. יש אך קטעי מקרא בודדים בגניזה, שבהם פסוקים כלשהם מוטעמים בשיטה שונה במידה ניכרת מן המקובל בכתב-היד המשוכללים. כמו כן יש אך קטעי גניזה טברניים בודדים שבהם הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת, וכיוצא באלו.

טעמים מחוץ למקרא

[180]. בכתב-היד וגם בדפוסים הראשונים התרגום הארמי לספרי המקרא, ובעיקר תרגום אונקלוס, גם הוא מוטעם בטעמים, בהקבלה להטעמת המקור.

לעתים הוטעמו כתב-יד שונים בטעמים בשיטה שהיא חיקוי להטעמת המקרא. כך, למשל, הטעמים רס"ג את ההקדמה העברית ל"ספר האגרון" ואת "ספר המועדים" שחיבר. בקטעי הגניזה של ספר בן-סירא יש פסוקים אחדים המוטעמים בשיטת טעמי אמ"ה; וכיו"ב.

מצויים טעמים גם בחיבורים בלשון חכמים, ובמקצת גם בפיוטים. טעמים אלו מצויים אך ורק בכתב-יד של חיבורים כאלו, וכמעט שלא נותר להם זכר בדפוסים. בחיבורים הכתובים בלשון חכמים מצויים טעמים במסורת הטברנית, הארץ-ישראלית והבבלית. שיטת הטעמים במקורות לשון חכמים שונה בדרך כלל משיטת ההטעמה במקרא, בעיקר ביחס למבחר הטעמים המשמשים בה ולשיטת הטעמתם.

טעמי המקרא

מחקר הטעמים

181. להלן סקירה קצרה על תיאור כללי ההטעמה במקורותינו הקדומים ועל החוקרים העיקריים בתחום זה.

דקדוקי הטעמים. בחיבור זה, המיוחס לאהרן בן-אשר (המחצה הראשונה של המאה ה'י'; מהדורת

בער-שטראק, ליפסיה תרל"ט; מהדורת א' דותן, ירושלים תשכ"ז), מצויה רשימת הטעמים, טעמי כ"א ספרים וטעמי אמ"ת, וכללים אחדים של משרתי טעמים, היינו, בטעמי כ"א ספרים: משרת אחד לחביר; מרכא המשרת לחביר בתיבתו; משרתי הזקא; כללי הפסק; כללים אחדים בטעמי ספרים אמ"ת וכללי געיות (להלן, 315). אין תיאור שלם של כללי כל הטעמים, ואף אין תיאור שלם של כללי טעם אחד.

182. "הדאיה אל-קאר". חיבור זה, כנראה בן המאה ה'י', נכתב במקורו ערבית והוא גופו אבד, אך נשתמרו עיבודים שונים שלו. החשוב בהם לענייננו הוא "ספר טעמי המקרא" (מיוחס ליהודה בן בלעם), פאריס 1565. בספר זה רשימת הטעמים, אילו מהם עשויים לבוא זה אחר זה, מה הם משרתיהם, ולהפך: כל משרת לאילו טעמים הוא משמש; וכן תיאור שלם של משרתי כל מפסיק ומפסיק.

עיבוד אחר של ספר זה הוא "מחברת התיג"אן" (הורית הקורא):

J. Derenbourg, Manuel du lecteur, Paris 1871 (הדפסה מיוחדת מן Journal asiatique,

Ad. Neubauer, Petite grammaire (1870, 309-550) קיצור של ספר זה הוא "הדקדוק הקצר"

(hebraïque, provenant du Yemen, Leipzig 1891).

פרקים קצרים על טעמים, שכמעט אין בהם חומר נוסף על זה שב"הדאיה אל-קאר", מצויים בסוף

"ספר הניקוד" לחי"ג (בתוך: שלשה ספרי דקדוק, מהדורת נוס, ליפציג 1890; בתוספת שאינה של חי"ג גופו), בסוף "עט סופר" לרד"ק (ליק תרכ"ד), בספר "ערוגת הבושם" לשמואל ארקולטי (ונציה שס"ב-שס"ו) וב"מקנה אברם" לאברהם די בלמש (ונציה רפ"ג).

183. אליהו הלוי האשכנזי ("הבחור"), מוסר בספרו "טוב טעם" (1538) תיאור מלא ומפורט במקצת יותר מזה שב"הדאיה אל-קאר". הוא קובע מציאות דרגות במפסיקים, אך אינו טורח למינם לפי דרגותיהם מתאר את צורת הטעמים, שמותם, משרתיהם וכו'. מתאר כל טעם ומשרתיו נכלל משרת והטעמים שלפניהם הוא משמש, הטעמים העשויים להתרדף וכיו"ב.

טעמי המקרא

/184/

184. ר' זלמן הענא בספרו "שערי זמרה" (1718) הוסיף שלושה עניינים שאינם מצויים בחיבורי קודמיו: (א) חלוקת המפסיקים לדרגותיהם (שנתחדשה בעיקר בידי החוקרים הנוצרים); (ב) הכרת כמה מחוקי החמורות של הטעמים; (ג) תיאור חוקים תחביריים להטעמה. היה חוקר חריף. החסרון בעבודותיו בנטייה מרובה מדי לדרך הפלפול.

185. י"ל בן-זאב, "תלמוד לשון עברי" (1796) - תיאור מסודר קצר של הטעמים, משרתיהם ושיטת הטעמתם וגם מבחר כללים תחביריים חשובים לחוקי ההטעמה. החיבור המסודר ביותר והקל ביותר ללימוד בתקופת ההשכלה. ערכו בתפוצתו הרבה ובפופולריות שלו.

186. שני החיבורים החשובים ביותר בעברית על הטעמים הם של ר' הייזנהיים על טעמי כ"א ספרים; "ספר משפטי הטעמים", רדליהיים 1808. הספר בנוי על "ספר טעמי המקרא", מוסיף כללים מרובים, מביא הרבה הערות מסורה וכן חומר מ"דקדוקי הטעמים". כולל תיאור מלא של הטעמים ומשרתיהם, וכן המקפים והגעיות. אין בו דיון תחבירי.

הספר החשוב על טעמי אמ"ת הוא של י' בער, "תורת אמת", רדליהיים 1852. תיאור מלא של הטעמים ומשרתיהם וגם דיון תחבירי.

בין הספרים האחרונים יש להזכיר את מ' ברויאן, פיסוק טעמים שבמקרא, ירושלים תשי"ז;

י"ל נאמן, צלילי המקרא, תל-אביב תשט"ו, ירושלים תשל"א; וכן ספריו של מ' פרלמן.

187. הספרים החשובים ביותר בלועזית בנושא זה, וגם החשובים ביותר בכלל, הם ספריו של ו' ויקס (W. Wickes), "טעמי כ"א ספרים" ו"טעמי אמ"ת" (באנגלית), אוקספורד 1881, 1887; מהדורה ב, ניו יורק 1970, בלווית מבוא מקיף של א' דותן, הסוקר את תולדות מחקר הטעמים לפני ויקס ואחריו. ספרו של ויקס מיוסד על מחקר הדפוסים ומחקר כתבי-היד. יש בו תיאור צורת הטעמים, שמותם ושיטת סימונם. תיאור מפורט של משרתיהם. עיקר הספר מוקדש לתיאור שיטת ההטעמה מבחינה תחבירית. אין הוא גורס חלוקת הטעמים לדרגות, ובמקומה נוקט בשיטת החציה (ההתפצלות). בנספח דן בשיטת ההטעמה הבלית בפ (בניקוד בבלי מורכב).

188. אחרי ויקס ראוי להזכיר את חיבורו של שפאניר (A. Spanier, Die massoretischen Akzente, ברלין 1927), המחזיק תיאור ההטעמה בעיקר מבחינה תחבירית. הספר חשוב בכך, שיש בו תיאור ראשון של שיטות ההטעמה הבבלית שבקטעי המקרא הבבליים העתיקים מן הגניזה שפרסט פ' קאלה.
189. תיאור מפורט (בגרמנית) של כללי ההטעמה, הן מבחינה תחבירית (בקצרה) והן מבחינה הטעמית ומשתייכים (במפורט) בא בספרו של יפה (J.M. Japhet), מורה הקורא, פרנקפורט 1896. הספר אינו מסתמך על בדיקת כתבי-יד, אך מביא חומר רב מן המדקדקים והפרשנים העבריים.

זמן החקנת הטעמים

190. קריאת המקרא בטעמים נזכרת במקומות שונים בספרות התלמודית. על הפסוק "ויקראו בספר בתורה האלהים מפורש ושום שכל" (נחמ' ח, ה) דרשו: "ושום שכל - אלו הטעמים" (ירושלמי מגילה ד, א), ובמקום מקביל (בבלי מגילה ג, א): "ויבינו במקרא - אלו פסקי טעמים". על קהלת ש"למד דעת" את העם (קה' יב, ט) דרשו: "דאגמריה בסימני טעמים" (בבלי, עירובין כא, ב). המלמד תורה ושא' לקבל שכל פיסוק טעמים (נדריים לז, א). ביד ימינו אדט מראה "טעמי תורה" (ברכות סב, א) (המובאות כאן - על פי מ' מדן). אף על פי שנזכרים "פסקי טעמים" ואפילו "סימני טעמים", נראה להניח שהכוונה לקריאה בעל פה לפי נעימת הטעמים, שהיא בוודאי עתיקה מאוד, אך לא למציאותם של סימני טעמים כתובים.

אין ברור אם קדמו סימני הניקוד לסימני הטעמים או להפך, ומסתבר שזמן החקנתם של אלו אינו רחוק משל אלו. בחלמוד לא נזכרו סימני ניקוד או טעמים בשמותם. גם "האתנחתא" הנזכר בבראשית רבה (כ"י וטיקן, בר' לו, ח; מובא בידי ל' קוטשר): "ושום שכל - אלו הטעמים; ויבינו במקרא - אלו ראשי פסוקין. ר' חיה בר לוליינא אמ': אילו הכרעות והאתנחתא. רבנין קיסרי: מכאן למסורות" - כנראה מכוון להפסקה, מנוחה, בקריאה, ולא לסימן הטעם הנקרא בשם זה. סימני ניקוד וטעמים כתובים נזכרים לראשונה בתקופת הגאונים. באמצע המאה ה', כגון מר צמח בן חיים גאון (883-896), המזכיר "ניקוד ומשורות ופסקי טעמים" ואת ההבדלים ביניהם בין בני בבל לבני ארץ-ישראל.

מצד אחר, כתבי-יד עתיקים של המקרא, כמו Q, משנת 897, כבר משוכללים עד כדי כך בסימון הניקוד והטעמים, שהיבטים אלו להניח התפתחות של מאה שנה לפחות לפני כתיבתו. נראה אפוא שסימני הניקוד והטעמים הותקנו בין 600 (חתימת החלמוד הבבלי) ובין 750.

[191] מבין שיטות ההטעמה שהיו נהוגות בתקופה העתיקה בספרות העולם ושבו במגע עם העברית, ידועות ביותר השיטה היוונית והשיטה הסורית. השיטה הסורית קרובה ביותר מבחינת צורת סימניה לשיטת הניקוד וההטעמה הארץ-ישראלית. לפיכך אפשר שהיא היא שהשפיעה על השיטה הארץ-ישראלית. לפי J.B. Segal, ניצני סימון הטעמים הסוריים במאה ה' והתגבשו לשיטה שלמה במאות ה'ז'-הח'; תקופה זו מתאימה בקירוב לזמן המשוער של התקנת ההטעמה הטברנית. שיטת ההטעמה הסורית דומה לשיטה הארץ-ישראלית מבחינות מעטות בלבד. בדרך כלל בשיטה הסורית השפעה מרובה לסוג המשפט; חיוני, שאלה, ציווי וכיו"ב - עניינים שאין להם ביטוי בשיטות ההטעמה העבריות.

מפסיקים ומחברים

192. הטעמים ממש הם המפסיקים, היינו אלו המורים היכן יש להפסיק בפסוק. אך בשיטת ההטעמה הטברנית מסומנות בטעמים לא התיבות שבהן יש להפסיק בלבד, אלא גם אלו שהן מחוברות בקריאה לאלו שאחריהן. הראשונות, שבהן יש להפסיק, מוטעמות בטעמים הנקראים: מפסיקים; האחרות, הנמשכות בקריאה לאלו שאחריהן, מוטעמות בטעמים הנקראים: מחברים, או: משרתיים. נוסף על כך, תיבות שמסיבות שונות (עיין להלן, 295) אינן מוטעמות לא בטעם מפסיק ולא במחבר, מסומן אחריהן מקף, הן מוקפות לתיבה שאחריהן ונקראות בטעם אחד עמה. על ידי כך בהטעמה הטברנית אין תיבה בלי סימן.

בשיטות ההטעמה הארץ-ישראלית והבבלית, בשלביהן הקדומים, יש רק טעמים מפסיקים, ואין מחברים או מקפים. בשלביה המאוחרים של שיטת ההטעמה הארץ-ישראלית נוספו גם טעמים מחברים ומקפים (סוגי המחברים ומספרם פחותים מבישיטה הטברנית). בשלביה המאוחרים של שיטת ההטעמה הבבלית (בניקוד בבלי מורכב) נוספו למערכת המפסיקים של ההטעמה הבבלית גם מחברים ומקפים טברניים, וכך נוצרה מעין שיטת-כלאיים.

טעמי המקרא

/192/

עד היום לא נמצאו, ואפילו בין הקטעים העתיקים ביותר שבגניזה, קטעים מוטעמים בשיטה הטברנית שבהם רק מפסיקים. מבחינה זו אין אפוא עדות כלשהי להטעמה טברנית משוכללת פחות מזו הידועה לנו היום.

[193]. בתוך השיטה הטברנית גופה אין אפוא עדות לשלב שבו משמשים רק טעמים מפסיקים; וכן לא (כפי שראינו למעלה, 179) לשלב שבו הטעמים אינם מסומנים בהברה המוטעמת; מצד אחר, בשיטה ההטעמה הארץ-ישראלית יש שלבים עתיקים שבהם משמשים מפסיקים בלבד ואינם מסומנים בהברה המוטעמת, ובה גם שלבים מאוחרים שבהם גם טעמים מחברים והטעמים מסומנים בהברה המוטעמת - מהשוואתן של שתי בחינות אלו שבהתפתחות ההטעמה מסתבר להניח, שהשיטה הטברנית לא התפתחה משלב קדום לשלב מאוחר, אלא השיטה הארץ-ישראלית היא זו שהתפתחה משלבים עתיקים לשלבים מאוחרים, ואילו השיטה הטברנית גופה התפתחה כבר מן השלב המשוכלל שבשיטה הארץ-ישראלית.

194. להבחנה בין טעם מפסיק לטעם מחבר עניין לדקדוק. כך, למשל, הכלל המפורסם של בגדכפ"ח הבאות רפות בראש התיבה אחר חציבה המסתיימת בהברה פתוחה (אהו"י), חל, כמובן, רק אם שתי התיבות מחוברות בעניינן (טעם מחבר או מקף), ולא אם הן מופסקות בטעם מפסיק. גם כללי נסיגת הטעם וכללי הדחיק חלים אך כששתי התיבות אינן מופסקות זו מזו.

בדרך כלל מפסיק עשוי לבוא בלא טעם מחבר לפניו, אך אין מחבר בלא מפסיק אחריו (או אחריו מחבר נוסף). יש טעם מחבר המשרת למפסיק אחד, ויש המשרת ליותר מאחד. כל הטעמים המחברים שווים במדרגת החיבור, אך אין כל המפסיקים שווים במדרגת ההפסק.

חלוקת המפסיקים

195. בספרות הטעמים הקדומה (הורית הקורא, 75; ועוד) נזכרת חלוקת המפסיקים מבחינה מוסיקלית (החלוקה אינה מתאימה במקורות השונים, ויש טעמים הנמנים במקור אחד עם ה"דרך" השנייה ובמקור אחר עם ה"דרך" השלישית):

טעמי המקרא

/195/

דרך גובה ("ירים הקול ויעלהו"): פזר, ח"ג, גרש, שלשלח
דרך רום (עילוי): זרקא, רביע, חביר, לגרמיה
דרך שחייה (ניצב, העמדה): טשא, זקף, טפחא, אחנה, טילוק.

בדיקת חלוקה זו מראה, שבדרך כלל הטעמים המפסיקים הגדולים נעימתם המוסיקלית נמוכה ביותר, ואילו המפסיקים הקטנים יותר נעימתם גבוהה דווקא. ובדרך כלל הנטייה היא לסכימה של נעימה מעין זו: כשביא הקשה מפסיק קטן שנעימתו גבוהה, ובטופח מפסיק גדול שנעימתו נמוכה. השווה דברי אליהו בחור (טוב טעם, פרק ד): "אכן במה שהם מורים על ההעמדה וההפסקה בין ענין לענין יש הפרש ביניהם... והשלשלח והתלישא שהם המלכים הגדולים אינם מפסיקין כל כך כמו המלכים הקטנים הנזכרים... וכן הקרני פרה [פזר גדול] קולו כפזר אחד וכשני תלישות כמעט אין בו הפסקה ענין. וכן הזרקא והפזר בכלל הפסקת הענין הוא בטעמים הקטנים הבאים אחריהם, והמשל הגה הזרקא שתמיד אחריו טבול ההפסקה היא בטבול ולא בזרקא". החלוקה לשלוש דרכים אלו אינה חלוקה תחבירית, ולפי שהבחינה המוסיקלית אינה עיקר ענייננו איננו נוקטים בה.

196. חלוקה אחרת אינה מצויה בספרות המסורה ותדקדוק הקדומה, אבל בידי חוקרים נוצרים נתחדשה חלוקה של המפסיקים ל-4 דרגות מבחינת כוח הפסקתם: קיטרים, מלכים, משנים ושלישים (או: שרים, מקידים וכו'). חלוקה זו נתקבלה גם בידי חוקרי העת החדשה בישראל, כגון זלמן הענא, בן-זאב. ויקס מחנגד לחלוקה זו, והובעה לה התנגדות כבר לפניו. ואכן, מסתבר שאין דרגות של ממש במפסיקים, היינו: אין להניח שההפסקה שאחר מפסיק פלוני ארוכה יותר מזו שאחר מפסיק אלמוני. מצד אחר, גם מבחינה תחבירית השימוש במפסיקים הוא יחסי, ומפסיק גדול ביותר עשוי במסיבות מסוימות לבוא אך בתיבה מחוברת בעניינה לזו שאחריה, שבמסיבות אחרות היא מוטעמת בטעם מחבר.

197. אף על פי כן אפשר לחלק את המפסיקים ל-4 דרגות מבחינה זו בעיקר, שבדרך כלל תחומם של מפסיקים בני דרגה מסוימת מתחלק על ידי מפסיקים מבני הדרגה הבאה, היינו: תחומם של מפסיק מדרגה I מתחלק על ידי מפסיק מדרגה II; תחומם של מפסיק מדרגה II מתחלק על ידי מפסיק

טעמי המקרא

/197/

מדרגה III, וכו'; תחומו של מפסיק מדרגה I, למשל, אינו מתחלק במישרין על ידי מפסיק מדרגה III, בלא חלוקה קודמת של מפסיק מדרגה II, וכו"ב.

4 הדרגות אלו הן:

- I סילוק, אתנח
- II חגול (שלשלה), זקף, טפחא
- III זרקא, פשטא, חביר, רביע
- IV פזר, ח"ג, גרש, לגרמיה

חלוקה זו כמעט זהה לחלוקה המקובלת ל-4 דרגות הפסקה, אך משמעותה שונה: אין למפסיקים בני הדרגות השונות מידות שונות של כוח הפסקה מוחלט, היינו, שלמפסיק מסוג II, למשל, אורך הפסקה גדול משל מפסיק מסוג III, אלא כוח הפסקה יחסי בלבד, היינו, שבפסוק זה מפסיק מסוג III מחלק את תחומו של מפסיק מסוג II. ולפיכך אפשר שבפסוק מסוים, קצר, כוחו של מפסיק מסוג II יהיה קטן יותר מכוחו של מפסיק מסוג IV בפסוק ארוך יותר או במסיבות אחרות. נוסף על כך יש לזכור את הצד המוטיקלי. יש מפסיקים הנדרשים מבחינה מוטיקלית על ידי טעמים אחרים, או מסיבות אחרות. ולפי שהם נדרשים מבחינה מוטיקלית, משמשים הם גם באותן מסיבות, שבהן מבחינה תחבירית אפשר היה להטותם במפסיקים אחרים.

198. אחד מכללי המפסיקים קובע, שאם שורת מפסיקים שווים עוקבים, כל הקודם להברו מפסיק גדול ממנו, כגון:

וה' ^אהכה כל-בכור בארץ מצרים (שמ' יב, כט)
ויאמר אל-האשה ^אאף כי-אמר ^אאלהים לא תאכלו מכל עץ הגן (בר' ג, א)
אשר נשבע לאבתיו לאברהם ליצחק וליעקב (דב' ו, ו).

199. עניין דקדוקי הנוגע למפסיקים ומידת הפסקתם הוא ניקוד ההפסקה. בדרך כלל חיבה מוטעמת בסילוק או באתנח מנוקדת בניקוד הפסקה, ואילו אלו המוטעמות במפסיקים אחרים או במחברים מנוקדות בניקוד הקשר. יש מקומות מרובים שבהם חיבה המוטעמת בסילוק או באתנח מנוקדת בניקוד הקשר, מסיבה

טעמי המקרא

/199/

לא ברורה, והמסורה מעירה על כך "פתח באתנח" וכו"ב. מצד אחר, יש שחיבה מוטעמת במפסיק מדרגה II, בעיקר בזקף או בסגול, מנוקדת בניקוד הפסקה, והמסורה מעירה על כך, כגון: נרפב (יש"ל טז), "ב זקף קמץ". לעתים רחוקות חיבה מוטעמת בטעם אחר מנוקדת בניקוד הפסקה, כגון: אשר יעבדו (בר' טו, יד), ראשיכם אל-תפרעו ובגדיכם לא-תפרמו (וי' יו), שלום לכם אל-תיראו (בר' מג, כג), למי זקב התפרקה (שמ' לב, כד), אפרים (הו' ד, יז), ואם-אב אני איה כבודי ואם-אדוניס אני (מל' א, ו).

קביעת הטעמים שבפסוק

200. נאמרו שיטות שונות בקביעת המפסיקים המשמשים בפסוק ומקומם, ומתוך כך לעמוד על שיטתם של המטעימים בהטעמת הפסוקים. דיון מקיף למדי בנושא זה מצוי בספרו של ז"ה הענא, ודיון מקוצר בספרו של י"ל בן-זאב. הם עוסקים בשאלות כגון: היכן בא המפסיק בשורת חיבות שמעמדן שווה ("רשימה"); במאמר הפותח בנושא; בכלל ופרט; וכו"ב. תחילה יש לחלק את הפסוק לשניים או לשלושה, בטופס חלקים אלו יש להטעים אתנח או סגול ואתנח. בשאר המלים שנשארו יש לציין לגבי כל אחת אם היא מחוברת למלה שלפניה או לזו שאחריה, ולפי זה להטעמן במפסיקים או במחברים המחאימים, כגון: המלאך | הגואל אותי - בשלוש חיבות אלו חיבת "הגואל" מחוברת לזו שאחריה יותר מלזו שלפניה, לפיכך מטמנים לפניה קו, לסימן הפסקה, ואחריה קשת, לסימן חיבור. לאחר גיתוח מעין זה של כל הפסוק, יש לקבוע במקום שסומנו קווים את המפסיקים לדרגותיהם, ובמקום שסומנו קשתות - את המחברים המחאימים.

201. שיטת ויקט, שהיא משוכללת יותר, אך גם מפלילה יש הרבה יוצאים, ונשארים מקומות רבים במקרא שבהם יש להניח כוונה מיוחדת, שלפיכך הוטעמו בצורה שונה מזו הראויה להם לפי הכלל - היא שיטת החצייה. תחום כל מפסיק נחלק בדרך כלל לשניים במקום מסוים, הוא מקום החצייה. לגבי כל מפסיק נקבע מה הם המפסיקים המשמשים לחציית תחומו, וקביעה זו נעשית בעיקר לפי מרחק מקום החצייה (מספר המלים) מן המפסיק גופו. לאחר שנחצה תחומו של מפסיק אחד בחצייה הראשונה, כל אחד מן התחומים נחצה שוב על ידי מפסיקים חדשים, שגם הם נקבעים לפי כללים דומים, היינו: לפי מרחק

החציה החדשה מן המפסיק שנחצה, וחציה זו מסומנת במפסיק המתאים. את הטעם החוצה תחומו של מפסיק אפשר לקרוא: המפסיק הפחות לגבי אותו מפסיק עיקרי. כך תחומו של מפסיק עיקרי נחצה על ידי המפסיק הפחות המתאים, ותחומו של זה נחצה שוב על ידי המפסיק הפחות שלו, וכך הלאה. לגבי כל מפסיק קבועים המפסיקים המשמשים מפסיקים פחותים שלו, מעין סכימה זו:

חציה א			
חציה ב		חציה ג	
חציה ג	חציה ג	חציה ג	חציה ג

בשני פרקים בספרו מתאר ויקס כללים שונים לחציה, כללים תחביריים וכללים מיוחדים לשיטת ההטעמה. לפי כללים אלו נקבע מקום החציה בתחומו של כל מפסיק.

לפי שכוונתנו בעיקר הבנת ההטעמה כפי שהיא לפנינו, אין בדעתנו להרחיב את הדיון בנושא זה. בדיון שלהלן בכל מפסיק ומפסיק נזכיר את המפסיקים הפחותים המשמשים לחציית תחומו ואת כללי החציה שלהם בקיצור. מבין הכללים לקביעת מקום החציה לא נביא כאן אלא מבחר מצומצם להדגמה.

כללים אחדים לקביעת מקום החציה

202. א. בדרך כלל מקום החציה במקום שבו מחציתו של הדיבור:

ראיתי ההרים והנה רעשם וכל הגבעות התקלקלו (יר' ד, כד)

כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דב' לב, ט)

או במקום הפרדת משפטים או עניינים:

ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה (בר' ב, ב)

ויקרא אלהים לרקיע שמים ויהי ערב ויהי בקר יום שני (בר' א, ח).

וכן בין שני עניינים הממשיכים זה את זה:

אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בר' ב, ד)

וזהב הארץ ההיא טוב שם הבדלה ואבן השפה (בר' ב, יב)

ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בר' ב, יז)

יש נטייה שלא לקבוע את החציה בחלק של הקדמה, חלק לא עיקרי, של הדיבור. כך, למשל, אין החציה נקבעת אחר מלות הקדמה, כגון הצגת המדבר. דרך משל:

ויאמר אלהים יהי רקיע בין המים ויהי מבדיל בין מים למים (בר' א, ו)

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן זאת חקת הפטח כל בן נכר לא יאכל בו (שמ' יב, מג).

החציות אינן אחר תיבות "אלהים" או "אהרן", אלא באמצע העניין שאחריהן.

והיה ביום ההוא נאם ה' יאבד לב חמלך ולב השרים ונשמו הכהנים והנביאים יתמהו (יר' ד, ט)

נשבע ה' בקדשו כי הנה ימים באים עליכם ונשא אתכם בצנות ואחריה כן בסירות דוגה (עמ' ד, ב).

גם כאן אין החציה באה אחר תיבות ההקדמה. ולהפך, יש נטייה לקבוע את החציה לפני חלק דיבור המודגש במיוחד:

וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו (בר' כב, י)

ויאמר ה' אלי מה אתה ראה ירמיהו ואמר תאנים התאנים הטובות טובות מאד והרעות רעות מאד אשר לא תאכלנה מרע (יר' כד, ג).

203. ב. שתי תיבות שהן נושא ונשוא וכיו"ב, מחוברות בטעם זה לזו:

ויחי נחור (בר' יא, כד)

ואברהם זקן (בר' כד, א).

אבל אם באה שם עוד תיבה, כגון מושא, התיבה הראשונה מוטעמת במפסיק:

וה' פקד את-שרה (בר' כא, א)

ואברהם שב למקומו (בר' יח, לב).

204. ג. סמיכות. תיבה סמוכה לתיבה שאחריה מחוברת אליה בטעמה:

אשת אברהם (בר' כ, יח)

אלהי השמים (בר' כד, ז).

בשורת סמיכות שבה שני נסמכים ויותר, כל הקודם את חבירו מוטעם בטעם מפסיק גדול יותר:

דגל מחנה יהודה (במ"ב, ג)

ראשית בכורי אדמתך (שמ"ב, כג, יט)

ערי ממלכת עוג (דב"ג, י)

פקדת שמרי משמרת הקדש (במ"ב, ג, לב)

ומסך פתח אהל מועד (במ"ב, ג, כה)

אך אם שתי התיבות הראשונות דווקא קשורות זו לזו, המפסיק אחר השנייה:

את-עצת אחיהפל הטובה (שמ"ב, יז, יד)

והשווה: בספר התורה הזאת (דב"ב, כח, טא)

בספר התורה הזה (דב"ב, כט, כ)

205. ד. רשימת תיבות שוות במעמדן התחבירי ("רשימה"). שתי תיבות כאלו מחוברות בטעמן זו לזו:

עבד ואמה (וי"ב, כה, מד)

שלוש תיבות - בדרך כלל הראשונה מוטעמת בטעם מחבר והשנייה במפסיק:

זהב וכסף ונחשת (שמ"ב, כה, ג)

אדם שת אנוש (דה"א, א, א)

שתו ושכרו וקילו (יר"ב, כה, כז)

לא-אחמול ולא-אחוס ולא ארחם (יר"ב, יג, יד)

ואת כל-בהמתם ואת-כל-מקנהם ואת-כל-חילם (במ"ב, לא, ט).

ברשימת ארבע תיבות מסוג זה, הראשונה מחוברת בטעמה לשנייה והשלישית לרביעית:

דן ונפתלי גד ואשר (שמ"ב, א, ד)

ראש וזנב כפה ואגמון (יש"ב, יט, טו)

ועבדו ואמתו ושורו וחמורו (שמ"ב, כ, יז)

206. ה. תיבות זעירות, כגון: פי, גם, אשר, את, עוד, אחרי, למען, אני, אתה, הוא וכיו"ב, יש נטייה להטעמן בטעם מפסיק. ז' הענא ובן-זאב קובעים כלל זה: אם אחריהן מלה מוטעמת

במפסיק, הן מוטעמות במחבר, ואם אחריהן מחבר, הן מוטעמות במפסיק, כגון:

אנכי הולך (מל"א, ב, ב) אנכי עשיתי ארץ (יש"ב, מח, יב)

אך לפי שרוב התיבות הללו יש גם נטייה להקפין, ראוי לנסח כלל זה כך: אם אחריהן מלה מוטעמת במפסיק, הן מוטעמות במחבר או מוקפות:

עד שובך (בר"ב, ג, יט)

עד-עולם (בר"ב, יג, טו)

אם אחריהן תיבה מוטעמת בטעם מחבר, הן מוטעמות במפסיק או מוקפות:

עד היום הזה (מל"ב, יז, מא)

עד-הנהר הגדל (בר"ב, טו, יח).

כללי ההקפה מרובים הם (להלן, 380 ואילך), ואין בכלל הנזכר אף אפס קציהם. ראוי אך לשים לב, שתיבות זעירות רבות, מלות יחס, מלות קישור וכיו"ב, שיש נטייה להקפין לתיבה שאחריהן, היינו לא להעניק להן טעם עצמאי כלשהו, במסגרות מטימות מתגלה נטייה הפוכה, והן דווקא מוטעמות בטעם מפסיק יותר מתיבות שהן ארוכות יותר.

אלו מבחר כללים לקביעת מקום החציה; אין אלו אלא נטיות אחדות, ובוודאי שאין בהם אף כדי מתן הדרכה ראשונה בניתוח פסוקים קצרים ופשוטים, וכל שכן בפסוקים ארוכים, שבהם הניתוח מורכב יותר.

כללי הטעמה על פי סדר הטעמים

207. תיאור הטעמים, צורתם ושימושם, הבא להלן, כולל מצד אחד את הנהוג בדפוטינו היום, ומצד אחר את הנהוג בכחבי-היד העתיקים. ביחס לצורת הטעמים, בדרך כלל הטעמים שצורתם עשויה קווים, בכחבי-היד העתיקים הם ישרים, ואילו בדפוטים הם עקומים כקשת.

רוב הטעמים מסומנים בהברה המוטעמת, מתחת לאות או מעליה. אם יש סימן ניקוד תחת האות, הטעם מסומן בדרך כלל לשמאלו.

כשנאמר בתיאור משרתי הטעמים: משרת ראשון, משרת שני, וכו' - הכוונה: ראשון לפניו, היינו לימינו, שני לפניו וכו'.

סילוק

208. טעמה של התיבה האחרונה שבפסוק הוא: סילוק, הנקרא גם: סוף פסוק, וצורתו קו מאונך מתחת לאות. מסומן בהברה המוטעמת. בדפוסים הקו מאונך ממש, אך בכתבי-היד הוא נוטה שמאלה, אם מעט, כגון באלב, אם הרבה, כגון בקש¹. בש, למשל, הוא נוטה לעתים קרובות בזווית בת 45°. בסוף הפסוק, אחר התיבה המוטעמת בסילוק, באות על פי רוב נקודתיים. בדרך כלל בכתבי-היד הן קטנות ומסומנות בגובה חלקה העליון של האות, כך ששתיהן יחד גובהן כחצי גובה אות או במקצת יותר, כגון: אברהם: אך אין זה כלל, ולעתים הן גדולות יותר. בכתבי-יד קדומים אחדים, בעיקר בקטעי גניזה בניקוד בבלי, בא בסוף הפסוק עיגול, ולא נקודתיים. בכתבי-יד מאוחרים יש שמסומנת נקודה במקום נקודתיים.

ברוב כתבי-היד נקודתיים מסומנות בסוף כל פסוק. כך, למשל, בלש, אך יש כתבי-יד שבהם הנקודתיים אינן מסומנות דרך קבע. בא, למשל, הנקודתיים מסומנות בכ"א ספרים במחצית או בשליש סופי הפסוקים בלבד, ואילו בספרי אמ"ת הן מסומנות בעשירית סופי הפסוקים בקירוב. הנקודתיים אינן מסומנות בקביעות גם בבש¹; ואילו בל²⁰ אין נקודתיים כלל.

הסילוק מסומן בדרך כלל בכל התיבות. יש כתבי-יד אחדים, ואפילו קדומים למדי (כגון ל¹³), שבהם בספרי אמ"ת כל פסוק מסתיים בסוף שורה, ובסופו נקודתיים, אבל סילוק מסומן בתיבתו האחרונה רק אם טעמה מלעיל. שרידי שיטה זו מצויים במ, אף על פי שבו אין הפסוקים מסתיימים בסוף שורה דווקא.

209. לפני הסילוק עשויה לבוא תיבה אחת בלבד מחוברת אליו בטעמה, והיא מוטעמת בטעם מרכא, כגון: בית אביו (בר' לד, יט). מרכא, מאריך, מארכא הוא הטעם המחבר המצוי ביותר, ומשמש לפני מפסיקים נוספים על הסילוק. בכתבי-היד צורתו קו ישר נטוי במקצת שמאלה; אך לעתים לא השגיחו לסמנו בנטייה לשמאל כראוי, ואפשר למצוא גם מאונך ממש, ואפילו נוטה במקצת לימין. בדפוסים הוא נוטה לשמאל, אך אינו ישר אלא עקום: - הוא מסומן בהברה המוטעמת שבמלה.

210. ב-5 מקומות בא בתיבת הסילוק טעם שצורתו כטעם טפחא, והוא מסומן בהברה פתוחה הראויה לגעיה (להלן, 322), ואין טפחא ולא טעם מחבר לפני התיבה, כאילו באים טפחא וסילוק בתיבה אחת: להחלו (וי' כא, ד), לדרתיכם (במ' טו, כא), וקניתי-לו (יש' ח, יז), ממעצותיהם (הו' יא, ו), והאשתאלי (דה"א ב, נג). סימן זה, אף-על-פי שצורתו כטפחא, וכנראה גם נעימתו היחה כנעימת הטפחא, לפי שלפניו אין בא טפחא אלא המפסיקים הרגילים המשמשים לפני טפחא, נחשב במסורה כטעם מחבר ונקרא: מאילא, נטויה או: דחניה. יש עוד להוסיף: מאילא לסילוק, לפי שמצוי מאילא בתנאים דומים גם לפני אתנח (להלן, 216). יש כתבי-יד שבהם באה עוד געיה בהברה שבין המאילא לסילוק, אם היא פתוחה, כגון: והאשתאלי (אל דה"א ב, נג).

211. הטעם המפסיק החוצה את הפסוק הוא בדרך כלל אתנח, והוא משמש חמיד בפסוקים ארוכים, ובייחוד כשמקום החצייה רחוק מתיבת הסילוק. ואילו אם הפסוקים קצרים, אפשר שלא ישמש בהם אתנח, והחצייה מסומנת בטעמים זקף או טפחא, הכל לפי מרחק מקומה מתיבת הסילוק ולפי מידת ההפסק התחבירי.

החצייה מסומנת בטפחא:

ובני-דן חוששים (בר' מו, כג) - הפסוק הקצר ביותר במקרא: 2 טעמים בלבד.

ויהי-ערב ויהי-בקר, יום שלישי (בר' א, יג)

ה' ימלך לעולם ועד (שמ' טו, יח)

במחשכים הושיבנו כמהי עולם (איכה ג, ו)

החצייה מסומנת בזקף:

וישתחו אברהם לפני עם הארץ (בר' כג, יב)

הכסיל חבק את-ידי ואל כל את-בשרו (קה' ד, ה)

אתה ה' לעולם תשב כטאך לדר ודור (איכה ה, יט)

השיבנו ה' אליך ונשובה חדש ימינו כקדם (איכה ה, כא)

תמים תהיה עם ה' אלהיך (דב' יח, יג)

אך בפסוקים ארוכים, ולפעמים גם בקצרים, משמש אתנח לחצייה:

עם-גבר תתבר ועם-עקש תתפל (שמ"ב כב, כז)

ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (שמ"א ב, ו)

טעמי המקרא

/212/

212. לפני סילוק בא חמיד המפסיק טפחא. כך הדבר אפילו לפניו רק תיבה אחת והיא מחוברת

אליו מבחינת העניין:

למשל הלילה ואת הכוכבים (בר' א, טז)

— מנחה היא (וי' ב, ו)

— לטוב לך (דב' י, יב)

רק במקום שהסילוק בא מיד אחר תיבה מוטעמת באחנה אין טפחא לפניו:

ויאמר אלהים יהי-אור ויהי-אור (בר' א, ג)

על-הארץ ויהי-כן (בר' א, יא)

ומראיתך וע כאשר בתחלה ואימן (בר' מא, כא)

ויוצא אחד מכלל זה, שבו באים (לפי מקצת כתבי-היד) מרכא וסילוק, ואין טפחא לפני הסילוק:

הלאיתך ענה כי (אלקש¹ מי' ו, ג).

אחנה

213. אחנה, אחנתחא. צורתו בכתבי-היד: א. בדפוסים: א. מסומן בהברה המוטעמת שבמלה,

תחת האות. מציין בדרך כלל את מקום חציית הפסוק ומשמש ברוב הפסוקים שבמקרא. אין בפסוק

יותר מאחנה אחד.

לפני האחנה עשויה לבוא בדרך כלל רק תיבה אחת מחוברת אליו בטעמה, והיא מוטעמת בטעם

המחבר מונח. צורתו: א. והוא מסומן תחת האות בהברה המוטעמת שבמלה. "מונח" הוא קיצור של

"שופר מונח", והוא אחד מסוגי ה"שופרות". יש עוד "שופר עילוי", המשמש בטעמי אמ"ת (להלן, 359),

וצורתו כצורת המונח, אלא שהוא מסומן מעל לאות בהברה המוטעמת שבמלה; "שופר מכרבל" - שניים אלו

נזכרים כוונות מוסיקליות של המונחים (השופרות) המשמשים טעמים מחברים לפני זקף (להלן,

220), אך ברוב כתבי-היד אינם שונים בצורת סימונם מזו של המונח. עוד מצוי "שופר הפוך",

מהופך, מהפך - הוא הטעם המחבר המשמש לפני פשטא (להלן, 240).

טעמי המקרא

/214/

214. ב-30 מקומות במקרא באים שני טעמים מחברים לפני האחנה, והם שני מונחים. בדרך כלל

הטעמה כזו מצויה כשהתיבה השנייה שלפני האחנה היא "כי" והראשונה שלפניו בת הברה אחת, כגון:

כי טוב פחר (בר' מ, טז), כי מות תמות (מל"א ב, לז, מב), ופעמים בודדות בתנאים אחרים: כי פיהו

מריתי (איכה א, יח), מי לא יירא (עמ' ג, ח), מהם עושים (יח' ח, ו), אבי עיר נחש (דה"א ד, יב).

215. ב-2 מקומות בא המשרת מונח עם האחנה בתיבה אחת. המונח מסומן בהברה פתוחה הראויה

לגיעה (להלן, 322): יד-ידיה (שמ"ב יב, כה), שעמהם (דה"א ה, כ).

216. ב-10 או 11 מקומות במקרא בא סימן כעין טפחא עם האחנה בתיבתו, והוא בא בדרך כלל בהברה

פתוחה הראויה לגיעה. סימן זה נקרא: מאילא, וכדי להבחין בינו ובין המאילא לסילוק (למעלה,

210) נקרא: מאילא לאחנה. לפניו אין בא טפחא. ב-3 מקומות בא לפניו טעם מחבר:

אם ארץ מאפליה (יר' ב, לא) - המשרת מרכא

ומזון לכל-בה (דנ' ד, ט, יח) - המשרת אזלא

ומרכא הוא המשרת הרגיל לטפחא, שצורת המאילא כצורתו, אבל האזלא אינן רגיל במסיבות כאלו.

בשאר המקומות אין טעם מחבר לפני המאילא:

ויצא-נח (בר' ח, יח)

בשבעת-כס (במ' כח, כו)

ובאת-שמה (מל"ב ט, ב)

קפדה-בא (יח' ז, כה)

לאופנים (יח' י, יג) - ברוב כתבי-היד העתיקים אין מאילא בתיבה זו

ובאו-שמה (יח' יא, יח)

ותאמרנה-לה (רות א, י)

ושבו-בה (דה"ב כ, ח) - כאן אין חציצה בין המאילא והאחנה.

בכמה כתבי-יד יש שבאה געיה בהברה שביין המאילא לאחנה, אם היא פתוחה, כגון: ובאו-שמה (ל' 18)

יח' יא, יח).

טעמי המקרא

/217/

217. כמו לגבי סילוק, גם לגבי אתנח חייב לבוא לפניו טפחא, אפילו רק תיבה אחת לפני התיבה המוטעמת באתנח והיא מחוברת אליה בעניינה, כגון: לא תגנבו (וי' יט, יא), כי יאמר (יש' יח, ח), מעשה תעמלים (יר' יט, טו). רק אם האתנח בא בראש הפסוק ממש אין טפחא לפניו, כגון: ויטעו (בר' לה, ה), את-הברכה (דב' יא, כז), וצאני (יה' לד, יט).

[218]. כללי המפסיקים הפחותים המשמשים בשני חצאי הפסוק, זה שלפני האתנח וזה שאחריו (היינו: זה שלפני הסילוק) דומים. בדרך כלל, אם מקום החציה בתיבה הראשונה שלפני הסילוק או האתנח, משמש הטפחא:

ויאמר לו אפכה (בר' ג, ט)

ויאמר אלהים יהי-אור (בר' א, ג)

אם החציה בתיבה השנייה שלפני הסילוק או האתנח, משמש טפחא או זקף. טפחא:

מכל עץ-הגן אכל תאכל (בר' ב, טז)

וה' פקד את-שרה כאשר אמר (בר' כא, א)

זקף: וישמע משה וייטב בעיניו (וי' כ, כ)

והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על-הארץ (בר' א, טו)

וכמובן, במקרה שהטעם המשמש לחציה הוא זקף, בא טפחא בינו ובין הסילוק או האתנח, לפי שהטפחא חייב לבוא לפני המפסיקים הללו.

אם החציה בתיבה השלישית ומטה שלפני הסילוק או האתנח, משמש זקף בלבד. אם יש התפצלויות אחדות, באים זקפים אחדים רצופים. שורת זקפים אחדים לפני אתנח או לפני סילוק מצויה למדי, ובמקרה זה הזקף הראשון מפסיק פחות מן השני, השני פחות מן השלישי שלפני הסילוק או האתנח, וכו' - כמקובל.

בני אני הנה עם-לבבי לבנות בית לשם ה' אלהי (דה"א כב, ז)

וירא ה' אל-אברם ויאמר לזרעך אתן את-הארץ הזאת (בר' יב, ז)

והבדל אחד בין המחצית הראשונה של הפסוק למחצית השנייה: אם המרחק בתיבות בין מקום החציה עד

טעמי המקרא

/218/

האתנח (או עד לחציה שלפניו) גדול הוא - משמש סגול במקום הזקף, אך סגול עשוי לבוא אך במחצית הראשונה של הפסוק ואין זקף לפניו:

ויצו את-אשר על-ביתו לאמר מלא את-אמתחת האנשים אכל כאשר יוכלון שאח (בר' מד, א)

זקף

219. צורתו שתי נקודות זקופות זו מעל זו. מסומן מעל לתיבה בהברה המוטעמת. זהו זקף סתם, או זקף קטן (ז"ק). יש גם זקף גדול (ז"ג), שצורתו כצורת הזקף הקטן בחוספת קו מאונך לשמאל הנקודתיים, במקביל להן ובגובהן. אין שני זקפים אלו שונים בכוח הפסקתם, אלא בנעימתם: "וכבר אמרנו שהזקף נחלק לשנים, פעם יקרא זקף קטן ופעם יקרא זקף גדול וזה לפי נעימות המלה" (הורית הקורא, 96). מלבד שניים אלו בא לפעמים בתיבת הזקף סימן נוסף שצורתו קו כמעט מאונך, נוסח במקצת לשמאל, כפשטא או כאזלא, והוא מסמן ואריאציה נוספת בנעימת הזקף; נקרא: מתיגה-זקף (בספרות המסורה נקראת מתיגה זו גם: דרבן, מקל, חוטר, ועוד). לעתים קרובות בא עם הזקף בחיבתו הטעם המחבר מונח, ונוצר הצירוף מונח-זקף. כל אלו הם הוואריאציות, התמורות, של הזקף. הזקף הוא טעם מצוי ביותר, ובא ברוב פסוקי המקרא, פעם, פעמיים ויותר בכל פסוק.

220. לזקף עשויות לבוא תיבה אחת או שתיים המחוברות אליו. שני הטעמים המחוברים המשמשים במקרים אלו הם מונחים. בספרינו אין הבחנה כלשהי בין המונחים המשרתים לזקף, אך בספרות המסורה נקבעו להם סוגים: "הזקף הקטן לא ישרתהו אלא ב' משרת": שופר מכרבל ושופר עילוי. והתנאי על זה הוא, שאם היה לזקף משרת אחד והוא עם האות הראשון בתיבת המשרת אז יהיה שופר מכרבל, כמו: גוי גדול (דב' ד, ח), רגע אדבר (יר' יח, ז), לא דכאו (יר' מד, י) ודומ'. ואם היה השופר עם האות השני או יותר יהיה שופר עילוי, כגון: ולא פחדו (יר' לו, כד), ורגע אדבר (יר' יח, ט). ואם שימשו לזקף שני משרת, יהיה הראשון מכרבל או אם היה עם האות הראשון או עם השני או יותר, והמשרת השני עילוי, כגון: אשר כפר בהם (שמ' כט, לג), אשר יצא ממעיך (בר' טו, ד) ודומ' (ספר טעמי המקרא, Eli).

בספרינו אין הבחנה בין סוגי ה"שופרות" (מונחים) המשרתים לזקף, אך הבחנה כזו נשתמרה בכתבי-יד אחדים בניקוד "מורחב", כגון כ"י וטיקן אורם² (לא בעקבות), כגון, במשרת אחד, בראש חיבה, מכרבל: לא ישוב (יח' ז, יג); לא בראש חיבה, עילוי: הגיע היום (שם, יב); שני משרתים, הראשון מכרבל והשני עילוי: אשר השב עליו (יח' ד, ד).

תמורות הזקף

[221] . אם לפני הזקף בא משרתו המונה, משמש בחיבת הזקף רק זקף קטן, ואין מקום לתמורה אחרת. אם אין מונח לפני חיבת הזקף, ובחיבת הזקף גופה הברה פתוחה הראויה לגעיה (להלן, 322) ואינה בראש המלה, בא בהברה זו מונח, והחיבה מוטעמת במונח-זקף, כגון: והאדם (בר' ד, א; בראש הפסוק), - איעצך (שם' יח, יט). אבל אם ההברה הראויה לגעיה היא בראש החיבה, אין בא מונח במקום הגעיה, כגון: העמים (דב' כח, לז). מכלל זה 4 יוצאים, שבהם בא מונח בראש החיבה: אליהו (מל"א יז, כג; מל"ב ב, יא), מעליהם (הו' ה, ד), שאניחנו (קה' ב, יח).

אם החיבה ראויה גם לגעיה בהברה סגורה, ומבנה סדיר משובח (להלן, 315), הגעיה מועדפת מן המונח, כגון: ויעשו (דב' לד, ט; ולא: ויעשו), אל-נעמי (רות ד, יד; ולא: אל-נעמי); אבל אם מבנה אינו משובח (להלן, 318), מועדפים מונח-זקף מגעיה, כגון: תלחמו (מל"א כב, לא; דה"ב יח, ל; ולא: תלחמו).

במקומות אחדים מועדפת געיה-שוא ממונה, כגון: ברחמים (זכ' א, טז; ולא: ברחמים); עתים מועדפת געיה בהברה פתוחה בראש חיבה ממונה, כגון: מאחריו (שם"ב ב, כג; ולא: מאחריו), וכן מועדפת געיה בהברה פתוחה ממונה בחיבות מעטות אחרות, כגון: ובארגמן (שם' לח, כג), אח-העמדים (שו" טז, כו; מל"א ז, כא; דה"א יח, ח), והאזינו (יש"ח ט, ט; יואל א, ב).

תמורות אלו של הזקף עשויות לבוא הן אם בא פשטא לפניו, הן אם אין בא. אך יש שתי תמורות נוספות העשויות לבוא רק אם אין פשטא לפני הזקף.

[222] . אם אין בא פשטא לפני הזקף, והחיבה אינה ראויה למונח-זקף (וגם לא למחיגה-זקף, עיין להלן, 223), היא מוטעמת בזקף גדול, כגון: למאור (שם' לה, כח), מרחוק (יר' לא, ג). ויוצא אחד מן הכלל, שבו בא זקף גדול אחר פשטא: לו צאן (דה"ב יז, יא). זקף גדול עשוי להתרדף, כגון: להב וידעתם (שם' טז, ו).

אם החיבה ראויה לגעיה בהברה סגורה במבנה סדיר (להלן, 315), געיה זו מועדפת מז"ג, והחיבה מוטעמת בגעיה-זקף קטן, כגון: אח-ירמיהו (יר' כ, א; כו, ז), אבל ב-7 מקומות מועדף בחיבה כזו ח"ג, כגון: ויעמד (שו" ט, לה; מל"א ח, נה; ולא: ויעמד); בחיבות אחדות מועדפת מז"ג געיה בהברה סגורה במבנה לא סדיר (להלן, 320), כגון: נזעקו (שו" יח, כב); עתים מועדפת געיה-שוא (להלן, 329) מז"ג: הטיבת (מל"א ח, יח), ואח-רוח (חגי א, יד); עתים מועדפים מז"ג געיה בהברה פתוחה (להלן, 322) וז"ק, כגון: ואחאפק (שם"א יג, יב), ויהיה (שם"א ט, טו; ועוד). עם כל עשרות יוצאים אלו, זקף גדול הוא טעם מצוי למדי, מאות רבות של פעמים במקרא.

[223] . אם החיבה הראויה לזקף אין לפני פשטא, ובה הברה סגורה, שבינה לבין הברה-הטעם הוציאה של הברה או של שוא נע לפחות, ואינה בראש חיבה - היא מוטעמת במחיגה-זקף, כגון: ואבני-שם (שם' לה, ט; אבל: אבני-שם, שם' כה, ז) - ההברה הסגורה היא בראש חיבה, ונבנה (אס"ט, י), וכבסו (וי' יג, נד). בדרך כלל געיה בהברה סגורה במבנה סדיר מועדפת ממחיגה-זקף, אבל יש יוצאים אחדים, שבהם מועדפים מחיגה-זקף, כגון: בכל-ארץ (דב' כח, נב), ולבהמתך (וי' כה, ז). יש יוצאים אחדים שבהם המחיגה באה בראש חיבה, כגון: מכסא (מל"א א, לז), אס-פלי (יר' כב, כח).

[224] . מצויה התופעה של נסיגת המחיגה, כגון: לכל-הגולה (יר' כט, ד) - המחיגה, שמלכתחילה מקומה מעל הברת "ה", נסוגה להברה הקודמת; לאחר נסיגה כזו עשויה המחיגה להגיע גם לראש החיבה, אף על פי שמלכתחילה אין המחיגה באה בראש חיבה, כגון: פל-הימים (שם"א כז, יא; תמורה: פל-הימים). מידת נסיגת המחיגה וכלליה שונים הרבה בכתבי-היד השונים.

מחיגה-זקף לא נמצאו מחרדפים.

טעמי המקרא

/224/

מידת סימון המתיבה שונה בכתיב-היד השונים. המתיבה מסומנת בעקיבות באב; ש אין בו מתיבה כלל, וכל התיבות הראויות למתיבה-זקף מוטעמות בו בזקף קטן בלבד. בכתיב-יד אחרים, כגון לש¹, המתיבה מסומנת על פי רוב, אך לא תמיד. כפי שנאמר למעלה, אין מתיבה-זקף אחר פשטא. אך יש כתיב-יד, כגון קל¹⁵, שבהם באים מתיבה-זקף דרך קבע גם אחר תיבה מוטעמת בפשטא. ויש עוד כתיב-יד חנוהגים כך בדרך עראי.

225. בדרך כלל המתיבה והגעיה מוציאות זו את זו, היינו: תיבה המוטעמת במתיבה-זקף אין בה געיה. יש כתיב-יד שבהם גם הזקף הגדול והגעיה מוציאים זה את זה, כך בעיקר א, וגם קשל¹¹. ואילו כתיב-יד עתיקים אחרים, כגון לב, מטעימים געיה עם הז"ג, כגון: תהיין (בל ש"מ כח, כא), וירשם (ל דב' ד, כב).

המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הזקף

[226]. אם בתחום הזקף שתי תיבות, היינו אם לפני הזקף תיבה אחת, הרי אם התיבה המוטעמת בזקף ארוכה, היא מוטעמת בפשטא, כגון: ויאמר אברהם (בר' כא, כד), בזאת תדעין (במ' טז, כה); ואילו אם תיבת הזקף קצרה, היא מוטעמת במונה, כגון: ויאמר אברהם (בר' טו, ג), בזאת תדע (שמ"ז, יז). לכלל זה יוצאים מרובים.

אם בתחום הזקף יותר משתי תיבות, הרי אם החציפה מקומה בתיבה הראשונה שלפני התיבה המוטעמת בזקף, התיבה מוטעמת בפשטא:

ויאמר ה' אל-קין (בר' ד, ט)

אם החציפה בתיבה השנייה שלפני הזקף, התיבה מוטעמת עתים בפשטא, כגון:

וירא אלהים את-כל-אשר עשה (בר' א, לא)

ונחר יוצא מעדן (בר' ב, י)

ועתים היא מוטעמת ברביע (ואז בא פשטא בין הרביע והזקף), כגון:

וישכם אברהם בבקר ויחבש את-חמרו (בר' כב, ג)

אם החציפה בתיבה השלישית שלפני הזקף, לעתים רחוקות התיבה מוטעמת בפשטא, כגון:

האשה אשר נתתה עמדי (בר' ג, יב)

טעמי המקרא

/226/

אך על פי רוב משמש רביע (ובא פשטא בין הרביע ובין הזקף), כגון: והארץ היתה תהו ובהו (בר' א, ב)

אם מקום החציפה בתיבה הרביעית ומטה שלפני הזקף, התיבה מוטעמת ברביע, כגון:

ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל-מקום אחד (בר' א, ט)

אם במקרה כזה יש מקום לשתי חציות, מוטעמים שני רביעים (ובא פשטא בין הרביע הראשון [הסמוך לזקף] ובין הזקף):

ויאמר יעקב אשר עברו הגוי הזה את-כריתו אשר צניחי את-אבותם (שו"ב, כ)

אך שני רביעים רצופים עשויים לבוא רק אם ביניהם שלוש תיבות לפחות. אם אין ביניהם חציפה כזו, בא פשטא במקום הרביע הסמוך לזקף (ופשטא נוסף בינו ובין הזקף, היינו: רביע פשטא פשטא):

ביום הזה נבקעו כל-מעיינות תהום רבה (בר' ז, יא; תמורת: נבקעו).

אם יש מקום לשלוש חציות, באים שני רביעים ופשטא (ופשטא נוסף בינו לבין הזקף, היינו: שני רביעים ושני פשטים):

ויעלו אליה סרני פלשתים ויאמרו לה פתי אותן וראל במה כחן גדול (שו"ט, ד)

או, לעתים קרובות יותר, רביע פשטא רביע (ופשטא נוסף בינו לבין הזקף), כגון:

עמי זכר-נא מה-יעץ בלך מלך מואב (מיכה ו, ה)

ויען יצחק ויאמר לעשן הן גביר שמתי לו ואח-כל-אחינו נתתי לו לעבדים (בר' כז, לז).

אין שני פשטים רצופים אם אין לפנייהם רביע, חוץ ממקום אחד: ויאמר לו כי עתה תהן (שמ"א ב, טז). גם אין שלושה פשטים רצופים, פרט למקום אחד:

ואנת עזרא כחכמת אלהך די-בידך מני שפטיין ודיניין די-להון דאנין לכל-עמא די רעבר גהרה (עז' ז, כה)

סגול, שלשלח

227. סגול, סגולתא. על פי רוב אין טעם זה נקרא בשמו במסורה, אך לפי שהוא בא תמיד אחר הטעם דקא, נקרא: הרודף לזקא, או: עוקב הזקא. לעתים רחוקות מצוי השם "קבלה", כגון במס"ק ל

שׁוֹט, לוֹ (עם): "יִזְקַמַּצ וְכָל אֶחָד וְקָבַל וְסוּף פֶּסוּק דְּכוּחַ בִּמְבֹרָא" - הַחִיבָה מְנוּקֶדֶת 17 פֶּעַם בְּקִמָּץ, וְכֵן הִיא מְנוּקֶדֶת תָּמִיד כְּשֶׁהַחִיבָה מוֹטַעֶמֶת בְּאַחֲנָה, סָגוּל וְסִילּוּק, חוּץ מִ-2 מְקוֹמוֹת.

הַסָּגוּל מְסוּמָן תָּמִיד בְּסוֹף הַחִיבָה, מַעַל סוֹף הָאוֹת הָאַחֲרוֹנָה שָׁבָה, וְלֹא בַּהֲבֵרָה הַמוֹטַעֶמֶת. בְּכַתְבֵּי-יָד הַמוֹשְׁלָמִים שֶׁל הָאִסְכּוּלָה הַטְּבֵרְנִית אֵין נוֹהֲגִים לְהַכְפִּיל וּלְטַמְנֵנוּ גַם בַּהֲבֵרָה הַמוֹטַעֶמֶת, אֲבָל בְּכַתְבֵּי-יָד בְּנִיּוֹת טְבֵרְנִי "מִרְחָב", וְכֵן בְּכַמָּה דְּפוּסִים, מְסַמְנִים אוֹתוֹ פְּעַמִּים בְּחִיבָה שְׁטַעֲמָה מַלְעִיל: פֶּעַם בְּסוֹף הַמְלָה, כְּדִינוֹ, וּפֶעַם נּוֹסֶפֶת מַעַל לְהַבְרָה הַמוֹטַעֶמֶת שֶׁבְּמַלָּה.

רַבּוֹב כְּתָבִי-יָד, וְכֵן בְּדְפוּסִים, צוּרְתוֹ כְּצוּרַת טִימָן הַנִּיּוֹד סָגוּל הַפּוֹךְ; אֵךְ יֵשׁ כְּתָבִי-יָד, כְּגוֹן שׁ לִל⁸¹, שֶׁבָּהֶם צוּרְתוֹ כְּסִימָן הַנִּיּוֹד סָגוּל מִמֶּשׁ. בְּכִצּוּרְתוֹ בִּינּוֹנִית, וְהוּא כְּנִקּוּדֶת סָגוּל נְטוּיָה בְּאַלְכֶסוֹן.

228. הַסָּגוּל בֹּא תָמִיד בְּמַחְצִית הָרֵאשׁוֹנָה שֶׁל הַפֶּסוּק וְאַחֲרָיו אֲחֲנָה. בְּפֶסוּק אֶחָד בְּלִבְד בְּמִקְרָא בֹּא סָגוּל בְּלֹא אֲחֲנָה אַחֲרָיו:

מִנִּי שִׁים טַעַם דִּי כָל-מַחְנֵךְ בְּמַלְכוּתִי מִן-עֵמָּה יִשְׂרָאֵל וְכַהֲנוּהִי וְלוֹיָא לְמַהֲךְ לִירוּשָׁלַם עִמָּךְ יִהְךְ (עז' ז, יג).

זָקָף עֲשׂוֹי לְבּוֹא אַחֵר סָגוּל, אֵךְ לֹא לִפְנֵיו.

לִפְנֵי הַסָּגוּל עֲשׂוֹיוֹת לְבּוֹא חִיבָה אוֹ שְׁתֵּי מַחוּבְרוֹת אֵלָיו בְּטַעֲמִיהֶן. הַטַּעֲמִים הַמַּחְבְּרִים הַמְשַׁרְחִים לְסָגוּל הֵם מוֹנַחִים, כְּגוֹן: בִּיּוֹם שְׁמַעוֹ (במ' ל, יג), לְאַשְׁרֵךְ מוֹצֵק לָהּ (יש' ח, כג).

229. ב-7 מְקוֹמוֹת בְּמִקְרָא, בָּהֶם הַחִיבָה הָרֵאוּיָה לְהִיּוֹת מוֹטַעֶמֶת בְּסָגוּל בֹּאָה בְּרֵאשׁ הַפֶּסוּק, וְאֵין לִפְנֵיהָ מְקוֹם לְזִרְקָא, הַמְּפַסֵּיק הַפְּחוּת לִפְנֵי הַסָּגוּל, בֹּא בְּמִקְוֶם הַסָּגוּל הַטַּעַם שְׁלִשְׁלַת (בְּמַסּוּרָה נִקְרָא: מְרַעִים). צוּרְתוֹ קוֹ מְסוּלְסֵל, הוּא מְסוּמָן מַעַל לְהַבְרָה הַמוֹטַעֶמֶת שֶׁבְּמַלָּה, וְאַחֲרֶיהָ בֹּא פֶסֶק. בְּמַעֲרַכַת טַעֲמֵי אִמ"ת יֵשׁ שְׁלִשְׁלַת מְפַסִּיק וְשְׁלִשְׁלַת מְשַׁרְחָה, וְהֵם מוֹבַחֲנִים זֶה מִזֶּה בְּכֵךְ, שֶׁאַחֵר הַמְּפַסִּיק בֹּא פֶסֶק, וְלֹא אַחֵר הַמְשַׁרְחָה (לְהֵלן, 367). מְשׁוּם כֵךְ, כְּנִרְאָה, בֹּא פֶסֶק גַּם אַחֵר הַשְׁלִשְׁלַת בַּהֲטַעֲמָה כ"א סְפָרִים, אֵף עַל פִּי שְׁבָה מְצוֹי רַק הַשְׁלִשְׁלַת הַמְּפַסִּיק. שְׁבַעֲת הַמְּקוֹמוֹת הֵלְלוּ הֵם: וַיִּחְמַדְמָהּ (בר' יט, טז), וַיִּאֲמָרָהּ (בר' כד, יב; עמ' א, ב), וַיִּמְאָן (בר' לט, ח), וַיִּשְׁחָטָהּ (וי' ח, כג), וְנִבְחַלְתָּהּ (יש' יג, ח), וַאֲמַרְתָּהּ (עז' ה, טו).

הַמְּפַסִּיקִים הַפְּחוּתִים הַמְשַׁמְשִׁים בְּתַחוּם הַסָּגוּל

[230]. כְּלָלֵיהֶם דּוּמִים לְכָלֵלֵי הַמְּפַסִּיקִים הַפְּחוּתִים בְּתַחוּם הַזָּקָף. אִם יֵשׁ רַק חִיבָה אֶחָד לִפְנֵי הַסָּגוּל, הִיא מוֹטַעֶמֶת בְּזִרְקָא, לִפְנֵי שֶׁאֵין סָגוּל בְּלִי זִרְקָא לִפְנֵיו:

וַיֹּאמֶר הָאָדָם (בר' ב, כג)

אִם יֵשׁ חִיבּוֹת מְרֻבּוֹת בְּתַחוּם הַסָּגוּל, וְהַחֲצִיָּה בְּחִיבָה הָרֵאשׁוֹנָה שֶׁלִּפְנֵיו, חִיבָה זֹאת מוֹטַעֶמֶת בְּזִרְקָא: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת-הָרִקִּיעַ (בר' א, ז).

אִם הַחֲצִיָּה בְּחִיבָה הַשְּׁנִיָּה שֶׁלִּפְנֵי הַסָּגוּל, הִיא מוֹטַעֶמֶת בְּדִירֵךְ כָּלֵל בְּזִרְקָא: הַנְּפִילִים הָיוּ בְּאַרְץ בִּמְיָם הַהֵם (בר' ו, ד).

אֵךְ לַעֲתִים הִיא מוֹטַעֶמֶת בְּרִבִּיעַ (וְאִזּוּ בֹּא זִרְקָא בֵּין הַרְבִּיעַ וּבֵין הַסָּגוּל):

וַתַּעֲנֵן וַחֲאֲמָרְוּ אֵלַי חֲטָאֵנוּ לָהּ (דב' א, מא)

אִם מְקוֹם הַחֲצִיָּה בְּחִיבָה הַשְּׁלִישִׁית וּמִטָּה, הַחִיבָה מוֹטַעֶמֶת בְּרִבִּיעַ (וְבֹא זִרְקָא בֵּינוֹ וּבֵין הַסָּגוּל): לִכֵּן אֲחַלֵּק-לוֹ בְּרִבְעִים וְאַחַת-עֶצְמוֹתַי יִחַלֵּק שְׁלָל (יש' נג, יב).

אִם בְּמִקְרָה כִּזֶּה יֵשׁ מְקוֹם לְשְׁתֵּי חֲצִיּוֹת, מוֹטַעֲמִים שְׁנֵי רִבִּיעִים (וְזִרְקָא בֵּינֵיהֶם וּבֵין הַסָּגוּל).

וַאֲמָרוּ עָלַי אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת-יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיהֶם אֲשֶׁר הוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (דְּה"ב ז, כב).

אֵךְ שְׁנֵי רִבִּיעִים רְצוּפִים עֲשׂוּיִים לְבּוֹא רַק אִם בֵּינֵיהֶם חוֹצְצוֹת שְׁלוֹשׁ חִיבּוֹת לִפְחוּת. אִם אֵין חֲצִיצָה כְּזוֹ, בֹּא פֶשֶׁט אֲבָל מְקוֹם הַרְבִּיעַ הָרֵאשׁוֹן (וְזִרְקָא בֵּינוֹ לְבֵין הַסָּגוּל):

כִּי אִם-לִפְנֵי הֵ" אֱלֹהֶיךָ תֵּאָכְלֶנּוּ בְּמִקְוֶם אֲשֶׁר יִבְחָר לָהּ אֱלֹהֶיךָ בּוֹ (דב' יב, יח)

אֵךְ חִילּוֹף זֶה חָל רַק אִם בֵּין הַפֶּשֶׁט לְזִרְקָא חֲצִיצָה שֶׁל שְׁתֵּי חִיבּוֹת לִפְחוּת. אִם הַחֲצִיצָה קְטָנָה מִזֶּה, בֹּא זִרְקָא בְּמִקְוֶם הַפֶּשֶׁט (שֶׁבְּמִקְוֶם הַרְבִּיעַ), נּוֹסֵף עַל הַזִּרְקָא שֶׁבֵּינוֹ לְבֵין הַסָּגוּל, הֵינּוּ: רִבִּיעַ זִרְקָא זִרְקָא. סֵדֵר זֶה הוּא הַמְצוֹי בִּיּוֹתֵר:

וַיִּקְרָא בְּחֲצִי הַלַּיְלָה וְהָיָה כָּל-בְּכוֹרֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם (שם יב, כט).

בְּדִירֵךְ כָּלֵל אֵין יוֹתֵר מִשְׁנֵי זִרְקִים רְצוּפִים. בְּפֶסוּק אֶחָד בְּמִקְרָא בְּלִבְד בְּאִים שְׁלוֹשֶׁה זִרְקִים רְצוּפִים, וּלְפָנֵיהֶם רִבִּיעַ:

כֹּה-אָמַר יְיָ יְעֹן אֲשֶׁר-שָׁחַתְתָּ מִלֵּאכֶיִם לְדָוִד בְּכַעַל זָכוֹרִי אֱלֹהֵי עֲקֹרֹתֶיךָ (מל"ב א, טז)

טעמי המשרא

/230/

אין שני זרקים רצופים באים אלא אחר רביע. ממלל זה שני יוצאים במקרא:

גם בטרם יקטרון את-החלב (שמ"א ב, טו)

וכן יש' מה, א (להלן, 258).

טפחא

231. נקרא גם: טפחא. צורתו קו נוטה במקצת לימין (\), בדפוסים קשת נוטה לימין ().

מסומן בהברה המוטעמת, מתחת לאותיות.

טעם מצוי ביותר, ובא פעמיים כמעט בכל פסוק, לפני הסילוק ולפני האנחה. בשיטת החטעמה הטברנית שני טפחות אלו שווים, אבל בשיטת ההטעמה הבבלית הטפחא שלפני אתנח (^v) שונה מזה שלפני סילוק (^T).

הטפחא עשוי לבוא בלא כל תיבה מחוברת אליו בטעמה. אם באה לפניו תיבה מחוברת, היא מוטעמת

במרכא. בדרך כלל אין לפניו יותר ממשרת אחד.

[232]. ב-14 מקומות במקרא יש טפחא שני משרתים: דרגא ומרכא כפולה. הדרגא נקרא גם: שישלא.

בכתבי-היד צורתו ₅, ויש כתבי-יד שבהם נוסף לו סלסול: ₅. בדפוסים צורתו ₅. הוא מסומן בהברה המוטעמת, מתחת לאות, ומשמש טעם מחבר גם לפני מפסיקים אחרים. מרכא כפולה, נקרא גם: תריין חוטרין, משמש טעם מחבר לטפחא בלבד, ולא עוד (אך הוא מצוי הרבה בהטעמת תורה שבעל פה). לפי שדרגא משמש בדרך כלל כמשרת התביר, יש להניח שהמרכא הכפולה מקורו תביר (הדומה לו בצורתו), שנשתנה מסיבות כלשהן לטעם מחבר.

במקומות שבהם באים שני משרתים אלו לטפחא על פי רוב טעמי התיבות הראשונה והשניה סמוכים

(רשומים בטור הימני), ורק במיעוטם אין טעמים אלו סמוכים (רשומים בטור השמאלי):

אשר לא צוה (וי"א) ויבא לו יין (בר"כ, כז, כה)

אשר לא הגיד (מל"א י, ג; דה"ב ט, ב) למה תעשה כה (שמ"ה, טו)

ודי לא ידע (עז' ז, כה) געניתי לו בא (יח"ד, ד)

טעמי המקרא

/232/

וינח לו אלהיו (דה"ב כ, ל)

הלוא טוב לנו (במ"ד, ג)

הלא זה אוד (זכ"ג, ב)

ויקרא לה נבח (במ"ב, לב, מב)

ויהי ריב ומדון (חב"א, ג)

ויהי לב לעם (נחמ"ג, לה)

ויחנו אלה נכח-אלה (מל"א כ, כט)

233. ב-8 מקומות המרכא המשרת לטפחא בא אתו בתיבתו, בדרך כלל בהברה פתוחה הראויה לגעיה:

בכל-מושבתיכם (וי"כג, כא), כל-ההרותיה (מל"ב טו, טז), מבליגיתי (יר"ח, ח), ומפל-גלוליכם (יח"ל, כה), מפל-תועבותיכם (יח"מד, ו), למפראשונה (דה"א טו, יג), ונבזביתך (דנ"ה, יז), שהם (שה"ש ו, ה) - לעתים קרובות בא טעם נוסף בתיבה בהברה: (ש).

המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום הטפחא

[234]. כלליהם דומים לאלו של המפסיקים הפחותים בתחומי דקף וסגול.

אם מקום החצייה בתיבה הראשונה שלפני התיבה המוטעמת בטפחא, היא מוטעמת בתביר:

וירא אלהים את-האור (בר"א, ד)

אם מקום החצייה בתיבה השנייה שלפני הטפחא, היא מוטעמת בדרך כלל בתביר:

ואירא כי-עירם אנכי (בר"ג, י)

ולא חשכת את-בנך את-יחידך (בר"כב, יב)

אבל לעתים משמש רביע, בייחוד אם אחת התיבות שלפני התביר ארוכה (ואז בא תביר בין הרביע ובין הטפחא):

ויסעו בני-ישראל ויבאו אל-עריהם (יהו"ט, יז).

אם מקום החצייה בתיבה השלישית ומטה שלפני הטפחא, היא מוטעמת תמיד ברביע; בינו לבין הטפחא בא תביר:

וישכם לבן בבקר וינשק לבניו ולבנותיו (בר"לב, א).

/234/

טעמי המקרא

אם יש מקום לשתי חציות לפני הספחא, באים שני רביעים רצופים, ובינם לבין הספחא תביר:
ושבתי את-שבוחכם וקבצתי אתכם מכל-הגוים ומכל-המקומות אשר הדחתי אתכם שם (יר' כט, יד)
אך הטעמת שני רביעים רצופים אפשרית רק אם בינם חוצות שלוש חביות לפחות. אם אין חציצה כזו,
בא פשטא במקום הרביע הראשון (ובינו ובין הספחא בא תביר):
ובנית מצור על-העיר אשר-הוא עשה עמך מלחמה (דב' כ, כ)
אך שוב, פשטא עשוי לבוא לפני תביר רק אם שתי חביות לפחות חוצות ביניהם. אם החציצה פחותה
מכן, בא במקום הרביע הראשון לא פשטא אלא תביר (ובינו ובין הספחא עוד תביר). זוהי שיטת
ההטעמה המצויה ביותר לשתי חציות לפני ספחא.

ותאמר ברב רכבי אני עליתי מרום הרים (יש' לז, כד).
מכאן ששני תבירים רצופים באים רק אם לפנייהם רביע. מכלל זה 3 יוצאים:
זה הבל וענין דע (קה' ד, ח; ובדומה שם ו, ב)
ודבר באזני דקנף-העיר ההיא (יהו' כ, ד).

רביע

235. מסומן בהברה המוטעמת, מעל לאות. צורתו נקודה.
לפניו עשויות לבוא עד שלוש חביות מחוברות אליו בטעמן. כמשרת ראשון משמש מונח, כגון:
וישב ביהר (בר' יט, ל); כשני משרתים - דרגא, מונח: והנה רבקה יוצאת (בר' כד, טו). מקרים שבהם
שלושה משרתים לרביע נדירים, ואלה הם:
אשר ישרתו עליו בהם (במ' ד, יד)
לא מבני ישראל המה (שמ"ב כא, ב)
ויקח את-צמד הבקר ויזבחוהו (מל"א יט, כא)
את אשר התהלכתי לפניך (מל"ב כג, ג; יש' לח, ג)
ויט ידו עליו ויכהו (יש' ה, כה)
גם בן ואח-אין-לו (קה' ד, ז)
די שכן שמה חפה (עז' ו, יב)

/236/

טעמי המקרא

236. ב-5 מקומות מוטעם המונח, משרת הרביע, עמו בחיבתו, במקצתם בהברה פתוחה הראויה
לבעיה (להלן, 322): אל-תעצבו (בר' מה, ה), אָנָא (שמ' לב, לא), ואסערם (זכ' ז, יד), ואילו
(קה' ד, י), בלִטְשֶׁאֶר (דנ' א, ז).

המפסיקים הפחותים המשמשים לפני רביע

[237]. כמפסיקים פחותים בתחום הרביע משמשים: מונח לגרמיה, גרש, ח"ג, פזר. שלוש האחרונים
משמשים גם כמפסיקים פחותים בתחומי פשטא, תביר וזרקא, ואילו מונח לגרמיה משמש כמעט אך ורק
בתחומי של הרביע. לגרמיה בא על פי רוב בחיבה השנייה שלפני הרביע, ובינו לבין הרביע המשרת
מונח, כגון:

מקצה שלש שנים (דב' יד, כח)

אך הוא עשוי גם לבוא במישרין לפני הרביע, כגון:

ואיבה אשית (בר' ג, טו)

לגרמיה עשוי לבוא לבדו בתחום הרביע, אך אם יש חציות אחדות, באים לגרמיה וגרש:

ויקרא את-עשו בנו הגדול (בר' כז, ב)

ואף גרש ושני לגרמיה רצופים:

ויצא לוט וידבר אל-חתניו לקח בנותיו (בר' יט, יד)

בדרך כלל, אם יש חציות אחדות, ואחת מהן מוטעמת בלגרמיה, לפניו תמיד גרש.

שאר המפסיקים הפחותים משמשים בדרך כלל בסדר זה: פזר, ח"ג, גרש, וכל הקודם את חברו מפסיק

יותר ממנו. מפסיקים פחותים אלו באים בצירופים שונים. גרש בלבד:

ויַעַשׂ לַלֵּאָה תְּכֵלֶת (שמ' לו, יא)

בדרך כלל גרש בא בסמוך לרביע רק אם לפני הרביע שתי חביות וחצייה בשנייה, כגון:

ולאמר להם אלהים (בר' א, כח).

ואילו אם חיבה אחת בלבד לפני הרביע, הגרש נדיר, והוא בא רק אם החיבה המוטעמת ברביע ארוכה

ביותר, כגון:

/237/

טעמי המקרא

והשמדתי את-בְּמִתֵּיכֶם (וי' כו, ל)

ואת-המנורות ונִלְתִּיהֶם (דה"ב ד, כ)

ת"ג וגרש לפני הרביע:

ואמרת אליהו השמר והשקט אל-חירא (יש' ז, ד)

פזר וגרש:

וישלח דוד את-יואב ואת-עבדיו עמו ואח-כל-ישראל (שמ"ב יא, א)

פזר. ת"ג וגרש:

והערים יהללו וכל-חלקה טובה ישליכו איש-אבנו ומלאוה (מל"ב ג, כה)

פזר. ת"ג. גרש ולגרמיה:

כי יסיתך אחיך בן-אמך או-בגדך או-בחתך או אשת חיקך (דב' יג, ז)

יש מקרים שבהם סדר המפסיקים הפחותים שונה, אך מקרים אלו נדירים. אם יש חציות נוספות,

באים שני פזרים.

פשטא. יתיב

238. הטעם פשטא נקרא גם: יתיב, או: יתיב פשטא. צורתו בכתבי-היד קו ישר נטוי שמאלה באלכסון

; בדפוסים קשת בעלת נטייה דומה: — מסומן בסוף התיבה, היינו: בשמאל האות האחרונה שבה, מעליה. אך, לא כבשאר הטעמים שאינם מסומנים בהברה המוטעמת, הפשטא נכפל, כלומר מסומן גם בהברה המוטעמת, כאשר התיבה מוטעמת מלעיל. בא בדרך כלל בתחום הזקף.

שיטת הכפלת הפשטא

239. בדפוסים המקובלים הפשטא נכפל בכל תיבה מוטעמת מלעיל. אך בכתבי-היד יש נוהג שונה בעניין זה. בלך וברוב כתיבי-היד העתיקים שיטת סימון הפשטא היא השיטה המקובלת, היינו: הוא נכפל בכל תיבה שטעמה מלעיל. באש ובכמה כתיבי-יד עתיקים אחרים הפשטא נכפל בתיבה מוטעמת מלעיל רק אם בין שתי האותיות שעליהן מסומן הפשטא חוצצת אות אחת לפחות, כגון: השמי' (יש' סב,

/239/

טעמי המקרא

לפני' (יש' נח, ח); אבל אם אין אות חוצצת, מסומן רק פשטא אחד, כגון: מזבח (יש' יט, יט), הטיבת (מל"ב י, ל), ירושלם (יש' נב, א), ושתה (הו' ב, ה). שיטת סימון זו נזכרת בספרות, כגון "עט סופר" לרד"ק, לא, ב: "ובזמן שביניהם מלך באות נסתרת הוא פלוגתא. יש שקורין בה ב' פשטין ויש פשט אחד לבדו, כמו: הרימי בכח (יש' מ, ט)".

בכתבי-יד אחרים, כגון בש¹, מסומן פשטא אחד לא בלבד בתיבות מלעיליות שבהן אין חציצה בין

האות המוטעמת לסוף התיבה, אלא לעתים גם בתיבות שבהן יש חציצה אות ביניהן, כגון: לחדש (ב

שמ"ב יח), משפחה (במ"ג, לג), אבל לעתים תיבות כאלו מוטעמות בשני פשטים, בלא עקיבות.

בל² אין הפשטא נכפל כלל, כגון: תבואתה (דב' לג, טז), זבחימו (דב' לב, לח).

לעתים רחוקות בא בכתבי-היד סימון כפול של הפשטא גם בתיבה שטעמה מלרע, כדי להדגיש את

מקום הטעם, כגון: שובלי (קש' יר' לא, יט), שבו (ש' דה"ב כה, יב), וכוכל (ש' יח' כז, י).

בכתבי-יד מרובים בניקוד טברני "מורחב" נכפל הפשטא בכל תיבה שטעמה אינו באות האחרונה

שלה ממש, היינו כמעט בכל התיבות, כגון: ברכי'על (יח' א, א), פכל (יח' א, ז), גדול' (יח' א, ד).

משרתי הפשטא

240. לפני הפשטא עשויות לבוא עד 6 תיבות מחוברות אליו בטעמן. משרת אחד לפשטא הוא על פי

דוב מהפך. המהפך הוא אחד מן ה"שופרות" (למעלה, 213) שופר הפוך, או: שופר מהופך. ה"שופר

המונח" מסומן "והשופר ההפוך" ונחגלגל לצורת < בדפוסים ובכתבי-היד, ולעתים בכתבי-היד

צורתו <. השווה דברי אליהו בחור, "טוב טעם", פרק ה: "תמונת המהפך הוא כף הפוכה כזה <".

כך הוא בספרי האשכנזים. אבל בשאר הספרים הוא כמין נז"ן הפוכה כזה <. לכן קוראים לו שופר

הפוך".

המהפך משמש משרת לפשטא רק אם בין טעם תיבת המשרת לטעם תיבת הפשטא חציצה כלשהי, לפחות

של שוא נע או יותר, כגון: בין המים (בר' א, ז), שלש סאים (בר' יח, ו); ואילו אם בין טעמי

שתי התיבות אין כל חציצה, המשרת מרכא, כגון: היתה חלה (בר' א, ב), יוכל הוא (וי' כה, י). במקרה

אחרון זה המשרת מרכא גם אם פסק בין התיבות, כגון: רגלים רצתה (יר' יב, ה).

[241] . ב-5 מקומות המשרת מהפך בא עם הפשטא בחיבתו, בהברה פתוחה הראויה לגעיה (כולם בהברה ש): שאהבה (שה"ש א, ז), עד-שהמלך (שה"ש א, יב), שהביאתיו (שה"ש ג, ד), שהחליתם (קה"א ז), שהפמים (קה"א ז, י).

242. אם שני משרתים לפשטא, המשרת הראשון הוא מהפך או מרכא, כפי שנאמר למעלה; השני, אם טעמו באות הראשונה, הוא מונח:

שא נא עיניך (בר"ג יג, יד) ליל שמרים הוא (שמ"י יב, מב)

אם אין טעמו באות הראשונה, הוא אזלא. טעם מחבר זה, הנקרא גם: קדמא, צורתו כצורת הפשטא, אלא שהוא מסומן בהברה המוטעמת, באמצע האות, בעוד הפשטא מסומן בסוף האות שבסוף התיבה. השוות, למשל: אשר (דב"כט, יא) - פשטא; אשר (שם, יד) - אזלא. קשה יותר להבחין בהבדל שביניהם כאשר הטעמת התיבה היא באות האחרונה שלה: לבבך (דב"כח, טז) - פשטא; והשיבך (שם, טח) - אזלא. אזלא כמשרת שני למהפך:

אשר אמרו לראים (יש"ל, י) ועברו אליהם רוח (בר"ה, א).

מכלל זה יוצא אחד, שבו המשרת השני מונח גם כשאין ההטעמה באות הראשונה:

ביום ארבעה עשר (אס"ט, טו)

[243] . כשבאים שני משרתים לפשטא, עתים נראה כאילו השני מפסיק במקצה יותר, כגון: בעצם היום הזה (בר"ז, יג), והנה שרי החיל (מל"ב ט, ה); אבל על פי רוב נראה כאילו הראשון מפסיק יותר, כגון: וירד אברם מצלימה (בר"יב, י), וילבן שם אברהם (בר"כב, ט), ורוח המזאביה כלתה (רוח א, כב). במקרה אחרון זה מניחים, שהתיבה הראשונה שלפני הפשטא היתה ראויה לגרש, היינו: וירד אברם מצלימה, וילבן שם אברהם, ורוח המזאביה כלתה; אלא שנשתנה הגרש למשרת הפשטא לפי שאין הגרש בא סמוך לפשטא (מסיבה מוסיקלית) אלא אם כן תיבת הפשטא ארוכה ביותר, כגון: ועשה את-חמאחך (וי"ט, ז), אני שלח את-כל-מגפתי (שמ"ט, יד), ה' צבאות לכל-העמים (יש"כ, ו) - בסך הכל פחות מ-10 פעמים בכל המקרא.

השתנות זו של הגרש למשרת הפשטא עשויה להסביר את שיטת שימוש המשרתים, שהיא דומה לגבי משרת שני ומעלה לפשטא למשרת ראשון ומעלה לגרש.

[244] . ב-8 מקומות שני משרתי הפשטא באים בחיבה אחת, ועפ"ר הראשון טבאט בהברה פתוחה, הראויה לגעיה. (להלן, 322):

ובאחיכם בני-ישראל (וי"כ, מו) וכל-צורתיו וכל-תורתיו (יה"מג, יא)
כל-העדה מדבר-צן (במ"כ, א) גלבריא דחבריא (דנ"ג, ב)
המאלכך מן (דב"ח, טז) זמריא תרעיא (עז"ז, כד)
שהם ילובו (איכה ד, ט) בקינותיהם על-יאשיהו (דה"ב לה, כה)

[245] . בחיבה אחת במקרא שני המשרתים לפשטא, אזלא ומהפך, באים באות אחת: אתם נטמאים לכל-גלוליתכם (יה"כ, לא)

246. משרת שלישי לפשטא הוא חלישא קטנה. טעם מחבר זה צורתו כעגול שלם בסוף האות האחרונה שבתיבה. בכחבי-היד הוא עיגול בלבד, כגון: ויאמר, ואילו בדפוסים נוסף לעיגול עוקץ קטן בצד ימין למטה: ויאמר. טעם מחבר זה מסומן בסוף התיבה, ולא בהברה המוטעמת, כדי להבחין בינו לבין חלישא גדולה, המפסיק (להלן, 270), שצורתו כצורתו אלא שהוא מסומן בראש התיבה. לחלישא קטנה קוראים גם: חלישא שמאל, בניגוד אל: חלישא ימין, המפסיק.

בדרך כלל אין החלישא הקטנה נכפל בתיבה שטעמה מלעיל. אך מצויים מקומות בודדים בכחבי-היד, שכנראה חשש המטעים שיטעה הקורא בהם, וסימן חלישא כפול, כגון: ויאמר לו (אלקש"ו, יח, יט), מתח"ל (בר"ח, ז), שבר"ל (יש"י, יא, י). לעתים רחוקות מסומנת גם תיבה שטעמה מלרע סימן כפול, להדגשת מקום הטעם, כגון: למה (נ"י, מד, ז). יש דפוסים הנוהגים להכפיל את החלישא בכל התיבות שטעמן מלעיל.

אם בא חלישא קטנה כטעם מחבר לפשטא (היינו: אם שלושה משרתים לפשטא) - המשרת השני הוא אזלא (ולא מונח) גם אם טעמה של התיבה באות הראשונה, לפי שאחר חלישא קטנה בא תמיד אזלא:

ברית מלח עולם היא (במ"יח, יט) ונבקע ה' חזיתים מחציו (זכ"י, ד)

טעמי המקרא

/247/

247. משרתים נוספים לפשטא, מן הרביעי ומטה, הם מונחים, כגון:

ישא ה' עליך גוי מרחוק (דב' כח, מט)

וישלח חזקיה מלך-יהודה אל-מלך-אשור לבישה לאמר חטאתי (מל"ב יח, יד)

יחייב

248. אם החיבה הראויה להטעמה בפשטא טעמה באות הראשונה ואין טעם מחבר לפניו, בא יחייב חמור הפשטא. היחייב הוא טעם מפסיק שכוח הפסקתו ככוח הפשטא, ושניהם חמורות של טעם אחד. צורתו כצורת מהפך, אלא שהוא מסומן בראש החיבה, קצת לפניו. אם בא סימן ניקוד תחת החיבה, המהפך מסומן אחריו, כדרך רוב הטעמים, והיחייב לפניו. דרך משל: כי ממנו חאכל (דב' כ, יט) - יחייב; כי האדם (שם) - מהפך. אם אין סימן ניקוד תחת האות, המהפך מסומן באמצע האות, היחייב בימינה. דרך משל: או את-העשן אשר עשן או את-הפקדון (וי' ה, כג) - הראשון מהפך, השני יחייב.

זאת חנכת המזבח (במ' ז, פח) - יחייב בראש החיבה

בזאת תדעון (במ' טז, כח) - פשטא, כי הטעם אינו בראש החיבה

קול דמי אחיך (בר' ד, י) - יחייב, כי אין משרת לפני החיבה

אין קול (שם' לב, יח) - החיבה מוטעמת בפשטא, כי לפניו משות.

249. אפשר להבחין בין יחייב למהפך גם לפי הטעמים שאחריו. אחר מהפך חייב לבוא פשטא, לפי שכל שימוש של המהפך הוא כטעם מחבר לפשטא. אחר יחייב בא על פי רוב זקף.

לפי ששני פשטים עשויים לבוא ברציפות (אם קדם להם רביע, למעלה, 226), עשוי גם לבוא יחייב

אחר פשטא, כגון:

אחרי דרך מבוא השמש (דב' יא, ל).

כמו כן עשוי פשטא לבוא אחר יחייב. אם קדם לפשטא משרתו מהפך, אפשר להבחין בלי קושי בין היחייב ובין המהפך.

יען אשר עשית (בר' כב, טז) - הראשון יחייב, השני מהפך המשרת לפשטא.

טעמי המקרא

/249/

אבל אם בא יחייב ואחריו פשטא בלי משרת לפניו, אפשר לטעות ולהניח שהסימן אינו יחייב אלא מהפך משרת הפשטא. המסורה מנחה מקרים אלו, כדי למנוע טעות, ומספרם 11 בכל המקרא:

או בנבלח (וי' ה, ב)	שקר הנבאים (יר' יד, יד)
את סיחון (דב' א, ד)	די כל-מלך (דנ' ב, י)
את חורח (יש' ה, כד)	די מלכות (דנ' ז, כז)
כל מעבר (יש' ל, לב)	די מדח (עז' ו, ח)
איש אחרי (יר' טז, יב)	כל חרד (עז' ט, ד)
איש ישב (יר' כב, ל)	

לא נזדמן יחייב אחר יחייב במקרא.

המפסיקים הפחותים המטמשים לפני פשטא

[250]. המפסיקים הפחותים המטמשים בחחום הפשטא הם הם המפסיקים המשמשים בחחום הרביעי (למעלה, 237). והם שונים מהם בשני עניינים:

- מונח לגרמיה, המצוי הרבה בחחום הרביעי, אינו משמש בדרך כלל בחחום הפשטא.
- גרש עשוי לבוא בסמיכות לרביעי, אך (כנזכר למעלה, 243) אינו בא בסמיכות לפשטא אלא כשחיבת הפשטא ארוכה ביותר. ובדרך כלל במסיבות כאלו הגרש משתנה למשרת הפשטא, כגון, במקום:

העז העז בְּנו האיש לאמר

מוטעם: העז העז בְּנו האיש לאמר (בר' מג, ג).

המפסיקים הפחותים בחחום הפשטא הם (על פי רוב בסדר זה): פזר, ת"ג, גרש, והם באים כולם או מקצתם. במקום הגרש עשוי לבוא משרת הפשטא.

גרש בלבד: דָּבַר אל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (וי' כג, י)

משרת הפשטא (במקום גרש):

ואַכֵּחַ אֲתוֹ סָחוּךְ (דב' ט, כא)

טעמי המקרא

/250/

ח"ג וגרש: וישבו ויבאו אל-עין משפט (בר' יד, ז)

ח"ג ומשרת הפשטא (תמורת הגרש):

למען תדעו ותאמינו לי ותבינו (יש' מג, י).

פזר וגרש:

גם כל-האדם אשר נתן-לו האלהים עשר ונכסים והשליטו לאכל ממנו (קה' ה, יח)

פזר ומשרת הפשטא (תמורת הגרש):

ואתה אל-תירא עבדי יעקב נא-ה' (יר' ל, י)

פזר, ח"ג וגרש:

אף כי-ארבעת שפטי הרעים הרג ורעב וחייה רעה (יח' יד, כא)

פזר, ח"ג ומשרת הפשטא (תמורת הגרש):

ויאמר קה-נא את-בניך את-יהודה אשר-אהבת (בר' כב, ב).

תביר

251. תביר, תבירא, צורתו בכתיב-היד, בדפוסים: מסומן בהברה המוטעמת שבמלה, מתחת לאות. בא בדרך כלל בתחום הטפחא.

לפני התביר עשויות לבוא עד 4 תיבות מחוברות אליו בטעמן. משרת אחד לתביר הוא דרגא, אם בין ההברות המוטעמות של התביר ומשרתו חוצצת יותר מהברה אחת, היינו: לכל הפחות הברה ושוא נע. אם החציצה פחותה מכך - המשרת מרכא.

אפה האנשים (בר' יט, ה) - חציצה בת שתי הברות ושוא, ולפיכך משמש דרגא.

ויכתב משה (דב' לא, כב) - חציצה בת הברה אחת בלבד, ולפיכך משמש מרכא.

חציצה בת הברה ושוא המהווה סיבה לשימוש הדרגא כמשרת התביר נחשבת תנועה + שוא בראש תיבה, כגון: לא תכלה (וי' יט, ט), המטיר על-סדם (בר' יט, כד); תנועה + שוא תחת אות דגושה באמצע תיבה, כגון: עשה אתכם (דב' א, ל); תנועה + שוא שני שואים רצופים באמצע תיבה, כגון: לקחה מרדכי (אס' ב, ז), וכי תזבח (וי' יט, ה); תנועה + חטף, כגון: ויגש יעקב (בר' כז, כב), פי נאצו

טעמי המקרא

/251/

(במ' טז, ל); אבל תנועה + שוא שאחר תנועה ארוכה אינו נחשב חציצה לעניין זה, כגון: ומלחמה היתה (מל"א טו, ז), לא יוכלו (שמ"ב יז, יז), נא ידך (שמ"ב כז, יז), שלחם אחך (יר' מב, ו).

אם יש פסק בין המשרת ובין התביר - המשרת דרגא, אפילו אין חציצה בת-הברה ושוא בין הטעמות שתי התיבות, כגון: אחים אנחנו (בר' מב, יג), לך פה (דה"ב כ, ח).

[252]. ויש כ-15 יוצאים מכלל זה, שבהם בין ההברות המוטעמות בתיבת המשרת ובתיבת התביר חציצה בת הברה אחת בלבד, ואף על פי כן משמש דרגא כמשרת. על פי רוב ההברה החוצצת ראויה לגעיה, ומסתבר שזו הסיבה להטעמה מיוחדת זו:

בחציצה של תנועה ארוכה ושוא שאחריה: (1) לא יכלו (דה"ב ל, ג); הפך ידך (דה"ב יח, לג);

אבל אותו דיבור, מל"א כב, לד, במרכא; חמצא ידך (קה"ט ט, י); בחציצה של תנועה וחטף תחת עיצור לא גרונס (שדינו בדרך כלל אינו כדין חטף תחת גרונס): (4) מלו תוכך (יח' כח, טז); (5) אשר ברכו (יש' פט, כה); בחציצה ההברה הראשונה של צורת "היה" בעתיד קל (הברה כזו ראויה לגעיה - עיין

להלן, 351): (6) היו יהיה (בר' יח, יח); (7) לו תהיה (וי' ז, לג); חציצה כזו מצויה ב-3 מקומות נוספים במקרא, ובהם המשרת מרכא: כה יהיה (יש' כד, יג), פי יהיה (יש' לט, ח), לא תהיה (שמ"ב כג, כו); בחציצה של הברה סגורה מנוקדת בתנועה ארוכה ומוקפת לתיבה שטעמה בראשה (הברה כזו ראויה לגעיה -

עיין להלן, 333): (8-9) בין בית-אל (יהו' ח, ט, יב); (10) והנה אין-שם (מל"ב ז, י); (11) מאות איש-נער (שמ"א ל, יז); (12) יגף שור-איש (שמ"א כא, לא); (13) אשר אין-לו (דב' יד, י). יש עוד

רק 3 מקומות נוספים מטוג זה במקרא, ובהם המשרת מרכא: האף אין-זאח (עמ"ב יא, ב), אשר אין-לו (וי' יא, יב), אמות בית-אב (במ' כה, טו); (14) פרע לנו (שמ"ב כו, ו) - בין טעמי שתי התיבות הברה אחת, ובה געיה לתקון הקריאה; (15) פשד שלמן (הו' י, יד) - בין הטעמים הברה אחת סגורה, ובה געיה.

רוב היוצאים הללו נמנים ב"דקדוקי הטעמים" (מהדורת דותן, שער ג), והרבה במקורם המסורה.

יוצא אחד מן הכלל הפוך: אין לעמוד (עז' ט, טו) - המשרת מרכא, אף על פי שהברה + חטף חוצצים

בין טעמי שתי התיבות.

מרכא-חביר

[253]. משרת החביר עשוי לבוא עמו בתיבתו, והטעמה זו של החביר ומשרתו בתיבה אחת מצויה למדי במקרא (כמאה פעם), אם כי פחות משמצויה הטעמת המונח עם הזקף בתיבה אחת (למעלה, 221). המשרת עשוי לבוא עם החביר גם כשהוא בראש תיבה (שלא כדין המונח הבא עם הזקף), אבל בתנאי שבינו לבין החביר אין חוצץ אלא שוא שאחר תנועה ארוכה; ולפי שבין המשרת לחביר החצוצה באופן כזה מעטה, משמש המרכא כמשרת. דרך משל: פשטו (שו"ט, מד), את-לשבו (דב"י, טז), וילכו (שמ"ב ד, ז). אין מרכא בא עם לפני החביר חטף תחת גרונות, כגון: כאשר (בר"ל, כה), אבל בא מרכא כאשר לפני החביר חטף תחת עיצור לא גרונה, כגון: ושממו (יה"ל, כח); אין מרכא בא עם לפני החביר תנועה, כגון: אהליבמה (בר"ל, לו, יח) או שוא שאחר תנועה ארוכה + תנועה, כגון: הרשעים (יר"כ, כה, לא). ו-3 יוצאים מכללים אלה, שבהם בא מרכא לפני חטף: ותעלו (יה"ל, ג), אל-תלחמו (דה"ב יג, יב), על-הפנהים (דה"ב לא, ט).

אין המרכא בא עם החביר בתיבתו אם כבר קדם משרת אחר לחביר, כגון: לא תצאו (שמ"י, כב, כב). מכלל זה 3 יוצאים במקרא, שבהם בא מרכא עם החביר בתיבתו אף על פי שקדם לו משרת (דרגא): אם-תעירו ואם-תעוררו (שה"ש ב, ז; ג, ה; ודיבור הדומה, שם ח, ד).

254. כללי מרכא-חביר מתוארים ב"דקדוקי הטעמים" (מהדורת דותן, שער ד) והרכבה בספרות המסורה. בכתבי-היד ובדפוסים כמעט שנשתכח צירוף טעמים זה בגלל דמיון המרכא והגעיה. כבר בל באה ברוב המקומות געיה, ולא מרכא. בדרך כלל צירוף טעמים זה ניכר יפה בכתבי-היד עד שנת 1000, אבל לאחר מכן הוא הולך ומשתכח, עד שנעלם מן הדפוסים כליל.

255. דיני המשרתים השני, השלישי ומטה לחביר - כמשרתי הפשטא. שני משרתים:

אשר תביא מארצך (דב"כ, ב) אלה אלופי החרי (בר"ל, כא)
וישלח אתם משה (במ"י, ג) על מה חפו (יש"א, אה)

גם בין שני משרתי החביר, כבין שני משרתי הפשטא, עתים השני מפסיק יותר כגון: שם שם לו (שמ"ט, כה), אך על-פי דוב-הראשון מפסיק יותר, כגון: וינגע ה' את-פרעה (בר"י, יז). במקרה

מטוב זה מניחים שראויה היתה התיבה שלפני החביר להיות מוטעמת בגרש, אלא שנשתנה הגרש למשרת החביר, לפי שאין גרש בא סמוך לחביר אלא אם כן התיבה המוטעמת בחביר ארוכה ביותר, כגון: וישמרו את-כל-צורחו (יה"מ, ג, יא), ויכתב משה את-מוצאיהם (במ"ג, ב), הארון צריח-ה' בחרבה (יהו"ג, יז), ועוד מקומות מעטים.

[256]. ב-8 מקומות באים שני משרתי החביר בתיבה אחת, והראשון מוטעם בהברה פתוחה הראויה לגעיה:

והאמרו לא-כי (יש"ל, טז) ואמלטה רק-אני (איוב א, טו, טז, יז, יט)
עד-יערה עלינו (יש"ל, טו) בן-קוליה בן-מעשיה (נחמ"י, ז)
ואלניהו וטוביהו (דה"ב יז, ח)

257. שלושה משרתים לחביר:

ויבכו בני ישראל את-משה (דב"ל, ח) ארבעה משרתים: הלוא כבני כשפים אתם לי (עמ"ט, ז).

כללי המפסיקים הפחותים המשמשים בתחום החביר הם ככללי המפסיקים הפחותים בתחום הפשטא (למעלה, 250).

זרקא

258. זרקא, נקרא גם: צינור, צינור. בכתבי-יד צורתו: —, בדפוסים: —. הוא מטומן בסוף התיבה, ולא בהברה המוטעמת; סיבת סימון זה אולי כדי להבחין בינו ובין הצינורית, שהיא מעין טעם משנה המשמש בטעמי אמ"ת, והבא בדרך כלל בהברה פתוחה הקודמת להברה המוטעמת (להלן, 368). בדרך כלל אין הזרקא נכפל בכתבי-היד בתיבה שטעמה מלעיל אלא לעתים רחוקות ביותר, כגון: אנכי (לך שמ"ב ג, ח), חנני (ל דה"ב יט, ב).

זרקא משמש מפסיק פחות בתחום הסגול, ובדרך כלל אחר כל שני זרקאים, כי

זרקא עשוי להחרף בא סגול. מכך יוצא אחד במקרא:

כה-אמר ה' למשיחו לְכֹרֶשׁ אֲשֶׁר-הִחַזְקֵתִי בְיָמָיו (יש" מה, א) - מסתבר שמסיבות ענייניות הוחלף בתיבת "כורש" סגול למונח. מקום זה הוא היחיד במקרא, שבו שני מונחים משרתים לרביע (בכתיב היד העתיקים בתיבת "כורש" מונח, ולא לגרמיה). ועיין דברי רש"י על פסוק זה, להלן, 286.

259. לפני זרקא עשויות לבוא עד 4 תיבות המחוברות אליו בטעמן. משרת אחד לזרקא הוא מונח, כגון: וַיִּבְרַךְ אוֹתָם (בר' א, כח). ו-10 מקומות יוצאים מכלל זה, שבהם המשרת מרכא: (1) אֶמֶר לְבָנֵי-יִשְׂרָאֵל (שמ" ו, ו), (2) אֶת-רֹאשׁ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל (שמ" ל, יב), (3-4) בְּכָל אֲשֶׁר-הִתְחַלְכַּתִּי (שמ"ב ז, ז; דה"א יז, ו), (5-6) שׁוֹר וּמְרִיא-וְצֹאֵן (מל"א א, יט, כה), (7) וַחֲצִי שְׁבֶט-מְנַשֶּׁה (דה"א ה, יח), (8) וַיַּעַל בְּבַעַל-פְּרָצִים (דה"א יד, יא), (9) נִסְפָּה מִפְּנֵי-צָרָתָא (דה"א כא, יב), (10) נִגְדַּת הַיֹּשְׁבִים (רות ד, ד). בכולם התיבה המוטעמת בזרקא ארוכה ובה על פי רוב געיה, אך מצויים מקומות דומים אחרים, ובהם המשרת מונח ולא מרכא, כגון: וַיְהִי בְנֵי-יְהוּדָה (במ" כו, כ).

260. אם שני משרתים לזרקא, דין השני כדין המשרת השני לפשט או לתביר, היינו: אם הטעמת התיבה השניה באות הראשונה שבה, המשרת מונח, כגון: זֹאת תֹּרַת הַנְּזִיר (במ" ו, כא); אם אין ההטעמה באות הראשונה, המשרת אזלא, כגון: וַתֹּאמֶר שְׂרָי אֶל-אַבְרָם (בר' טז, ה).

[261]. בשני מקומות במקרא המשרת השני לזרקא בא באות הראשונה של התיבה, והוא מרכא, ולא מונח. לא מעמך יִשְׂרָאֵל (דה"ב ו, לב), הוא מספר למלך (מל"ב ח, ה). אם לפני המשרת השני לזרקא בא זרקא נוסף (היינו: במקום שבו שני זרקים רצופים משמשים בתהום הסגול), משמש מונח גם אם טעמה של התיבה אינו באות הראשונה (5 מקומות במקרא), כגון: אֲשֶׁר צִוָּה אֲחִיכֶם (יהו" כב, ה), - ביד ישעיהו בן-אמון (יש" כ, ב).

[262]. המשרת הראשון משני משרתים לזרקא הוא בדרך כלל מונח, כגון: וַיֹּאמֶר מֶשֶׁה לְפָרְעֹה (שמ" ח, ה). אבל אם בא פֶּסֶק (להלן, 283) בין התיבה המוטעמת במשרת לתיבת הזרקא - המשרת מרכא, כגון: וַיַּעֲבֹר עַל-פְּנֵי (שמ" לד, ו). מכלל זה שני יוצאים, שבהם בא פֶּסֶק לפני התיבה המוטעמת בזרקא, ואף על פי כן המשרת מונח: וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵם רְאוּבֵן (בר' לז, כב), - הִנֵּה חֲרָדָא אֵלֵינוּ (מל"ב ד, יג). גם אם יש געיה

בתיבה המוטעמת בזרקא, המשרת הראשון מרכא, ולא מונח. כך בדרך כלל אם בתיבת הזרקא געיה בהברה סגורה במבנה סדיר (להלן, 315), כגון: לָכוּ וְנַחֲשֶׁבָה עַל-יִרְמְיָהוּ (יר' יח, יח), וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּמַחְנֶה (שמ" לו, ו); וכן במבנה לא סדיר (להלן, 320), כגון: וַיַּחֲנֹם ה' בְּיַד-יִשְׂרָאֵל (יהו" יא, ח), וַיִּבְלֹם שְׂמֻחָתְכֶם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם (במ" י, י); געיה בהברה סגורה בעלת תנועה ארוכה (להלן, 333): וַתֵּלֶךְ עֲלֵיוּ רִנָּה-ה' (שו" ג, י), וַיִּבְלֵי רְאוּבֵן בְּקוֹר-יִשְׂרָאֵל (דה"א ה, א). ביחס לגעיה בהברה פתוחה (להלן, 322) התמונה ברורה פחות, לפי שגעיה מסוג זה אינה מסומנת בקביעות בכתבי-היד העתיקים. אם נביא כמניין את כל התיבות הראויות לגעיה בהברה פתוחה, הרי בדרך כלל לפניהן המשרת מרכא, כגון: אֶת-בְּרִיית ה' אֱלֹהֵיכֶם (יהו" כג, טז), וַיַּעֲבִירוּ קוֹל בְּכָל-עָרֵיהֶם (נחמ" ח, טו). ו-4 מקומות יוצאים מכלל זה, שבהם תיבת הזרקא ראויה לגעיה בהברה פתוחה, והמשרת מונח: וַיֵּלֶךְ שְׂאוּל וְאֲנָשָׁיו (שמ"א כג, כה), וַיָּקֶם מִשְׁעָנָיו בְּיָדָיו (מל"ב ד, כט), וְהִנֵּה אֲרֻמָּה אוֹפְנִים (יהו" י, ט), וַיִּכְלֹא מֶשֶׁה וְאַהֲרֹן (שמ" י, ג). אם המשרת השני מונח (מסומן בראש התיבה), גם הראשון מונח, אפילו יש געיה בתיבת הזרקא: אם מִעֲנֵי הַעֲדָה (במ" טו, כד), - אֲשֶׁר הֵם זִבְחֵיהֶם (וי" יז, ה).

ומצויים 8 יוצאים מן הכלל הפוכים, שבהם התיבה המוטעמת בזרקא אינה ראויה לגעיה כלל, ואף על פי כן המשרת מרכא (ולא מונח, כדיון): (1) אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי בֵית-חֲרוֹן (יהו" יח, יד), (2-3) חֲסִידִים מֶלֶךְ-צִי מַלְאָכִים (שמ"ב ה, יא; דה"א יד, א), (4) אֶת-רֹאשׁ אִישׁ-בִּשְׁת אֶל-דָּוִד (שמ"ב ד, ח), (5) הוֹיָאשׁ בֶּלֶב אֲנָכִי (מלעיל; שמ"ב ג, ח); (6) קָרְבוּ וְאִמְרִין קִדְם-מֶלֶכָא (דנ" ו, יג), (7) יַחֲרִישׁ לָהּ אִישָׁהּ (במ" ל, טו), (8) יָבֹא אֶת-רַעְהוּ בַּעַר (דב" ט, ה). שני יוצאים נוספים הם במקומות שבהם אזלא ומרכא מוטעמים בתיבה אחת: אֶם-יֵצְאוּ בְנוֹת-שִׁילָה (שו" כא, כא), לְאֻזְרוֹת לְתַרְנוּמוֹ (נחמ" יב, מד). יש מקום נוסף שבו צירוף טעמים זה: וְאֶל-אֵיתָנָא בְּנֵי (וי" י, יב), אך בו יש פֶּסֶק לפני תיבת הזרקא, ולפיכך אינו נמנה עם היוצאים מן הכלל.

263. כללי משרת הזרקא ורשימת היוצאים מצויה ב"קדוקים הטעמים" (מהדורת דותן, שער ט) ובמקומות נוספים מרובים בספרות המסורה. אך לא כל הכללים והיוצאים מהם נמנים שם.

בהטעמת שני משרתים לזרקא יש שיטות שונות בכתבי-היד. יש כתבי-יד שבהם המשרת הראשון לזרקא הוא תמיד מונח (כגון ק); יש כאלו שבהם המשרת השני לזרקא הוא תמיד מונח (כגון ש). ביין

טעמי המקרא

/263/

חילופי ב"א וב"נ יש חילופים מרובים בהטעמת משרתי הזרקא. גם בדפוסים יש הרבה שינויים בהטעמת המשרתים הללו ביחס לכתבי-היד.

264. כללי המשרתים השלישי ומטה לזרקא הם ככללי משרתים אלו לפשטא ותביר, היינו: חלישא קטנה ולפניו מונחים:

וַיִּשְׁלַח הָאֱלֹהִים מַלְאָךְ לִירוּשָׁלַם (דה"א כא, טו).

הַנָּנִי עָמַד לְפָנֶיךָ שֶׁמֶל עַל-הַצֹּר (שמ"ו יז, ו).

כללי המפטיקים הפחותים המשמשים בתחום הזרקא הם ככללי המפטיקים הפחותים בתחום הפשטא והתביר (למעלה, 250).

גרש גרשיים

265. נקרא גם: טרס. מן המפטיקים המשמשים בתחום רביע, פשטא, תביר וזרקא. מצוי בשתי צורות: גרש (אחד), צורתו בכתבי-היד: —, בדפוסים: —; גרשיים, צורתו בכתבי-היד: —, בדפוסים: —. שניהם מסומנים בהברה המוטעמת שבתביבה, מעל לאות. גרש וגרשיים שווים בכוח הפסקתם, והם שתי תמורות של טרס אחד. יש כתבי-יד, ביחוד מאלו שבניקוד טברני "מורחב", שבהם משמש רק גרש, ואין בהם גרשיים.

אם אין משרת לפני התביבה, או שלפניה המשרת מונח, הרי אם היא גופה מוטעמת מלרע — משמש

גרשיים, אם מוטעמת מלעיל — משמש גרש.

מלעיל

בלא משרת לפניו: וַיָּבֹאוּ (בר"י יז, ז).

המשרת מונח: הֵן הָרָאנוּ (דב"ה, כא).

מלרע

וַשְׁמִרָם (שמ"ו יב, יז).

כִּי תִכְלֶה (דב"כ, יב).

לֶךְ וְאַמְרָה (שמ"ג טז, ו).

אם לפניו המשרת אזלא — משמש גרש הן אם התביבה מוטעמת מלעיל הן אם מוטעמת מלרע:

וַיִּקַּח אֲבִרָהֶם (בר"כ, ו).

וַיִּקַּח תָּרַח (בר"י, לא).

טעמי המקרא

/266/

266. כללי משרת הגרש גופו הם ככללי המשרת השני לפשטא, תביר או זרקא, היינו: אם טעמה של התביבה באות הראשונה — משמש מונח, אם לא באות הראשונה — משמש אזלא. אבל אם לפניו המשרת חלישא קטנה — משמש אזלא גם אם הטעמת משרת הגרש היא באות הראשונה (לפי שאחר חלישא קטנה בא תמיד אזלא — למעלה, 246): וְשֶׁם אִישׁ יִשְׂרָאֵל (במ"כ, יד), וַיַּעַשׂ לוֹ אֹהֶד (ש"ו ג, טז).

267. המשרת השני לגרש הוא חלישא קטנה, ולפניו מונחים:

אֶת כָּל-הַמְדַּבֵּר הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא (דב"א, יט).

וַיֵּצֵאוּ אֶת-עֲצָמוֹת מַלְכֵי-יְהוּדָה וְאֶת-עֲצָמוֹת-שָׂרֵי וְאֶת-עֲצָמוֹת הַכֹּהֲנִים (יר"ח, א).

אזלא-גרש בתביבה אחת

[268]. הטעמת המשרת אזלא עם הגרש בתביבתו מצויה למדי במקרא, ובאה בתנאים מסוימים הדומים לתנאי הצירופים מונח-זקף ומרכא-תביר (למעלה, 221, 253). אם אין משרת לפני התביבה המוטעמת בגרש, ובה הברה פתוחה הראויה לגעיה (להלן, 322), והברה זו אינה בראש התביבה — עשוי לבוא אזלא במקום הגעיה. בדרך כלל צירוף טעמים זה בא כשהתביבה המוטעמת בגרש באה בתחום פשטא, תביר או זרקא, ולא כשהיא באה בתחום רביע. השווה, דרך משל, הטעמת גרש בלבד בתחום רביע, לעומת הטעמת אזלא וגרש בתביבה אחת בתחום פשטא:

וְהַבְּיָאוֹתִים אֶל-הַר קְדֹשִׁי (יש"ו, נז, ז) וְהַבְּיָאוֹתִים עַל-הָאָרֶץ הַזֹּאת (יר"כ, ט).

וַיֵּאמְרוּ אִישׁ אֶל-יָעֶהוּ (בר"י, ב) וַיֵּאמְרוּ אִישׁ אֶל-אָחִיו (שמ"ט, טז, ו).

אך יש יוצאים אחדים, שבהם באים אזלא וגרש בתביבה אחת גם בתחום רביע, בעיקר כאשר התביבה ארוכה ולפניה חלישא קטנה:

לֹא-תַעֲלֶה וְלֹא-תִלְחָמוּן עִם-אֲחֵיכֶם בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל (מל"א יב, כד; ובדומה דה"ב יא, ד).

או שלפניה חלישא גדולה:

אֶל-הַהָרִים וּבְכָל-גְּאֻיֹת נָפְלוּ דְלִיּוֹתָיו (יה"ל, יב).

ולעמים רחוקות ביותר גם כשאין חלישא קטנה או גדולה לפני התביבה, כגון:

לְכָל-הָאָתָת וְהַמּוֹפְתִים (דב"ל, יא).

הַמּוֹלִיכִךְ בַּמְדַּבֵּר הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא (דב"ח, טו).

[269] גם כשהחובה המוטעמת בגרש באה בחיוב פשטא, חביר או זרקא יש יוצאים מן הכלל, היינו חובה הראויה לגעיה בהברה פתוחה ובכל זאת היא מוטעמת בגרש בלבד, בלא אזלא. כאשר החובה ראויה גם לגעיה בהברה סגורה במבנה סדיר משובה (להלן, 315), מועדפת געיה זו מאזלא, כגון:

ויעמידו אח-בית האלהים (דה"ב כד, יג)

אבל אם המבנה הסדיר אינו משובה (להלן, 318) מועדף האזלא מן הגעיה:

וינחמו בארץ תחתית (יח"ל טז, טז)

עמים געיה בהברה סגורה במבנה לא סדיר (להלן, 320) מועדפת מאזלא:

אל-האנשים העמךים עמו (שמ"א יז, כו)

עמים געית-שוא (להלן, 329) מועדפת מאזלא, כגון:

והעליה את-ירמיהו הנביא (יר"ל ח, י)

כהוציאם את-המלכים האלה (יהו"י כד, י)

אך (שלא כבהטעמת הצירוף מונח-זקף) עמים באים בחובה גם געית-שוא וגם אזלא:

והיתה לבני ישראל (במ"כ כז, יא)

ואת-שפחותיכם ואת-בחוריכם הטובים (שמ"א ח, טז)

עמים מועדפת געיה בהברה פתוחה רחוקה (להלן, 324) מן האזלא בהברה פתוחה קרובה יותר לטעם גרש:

ואעמיד מחתיות למקום (נחמ"ד ד, ז; ולא: ואעמיד)

ומצויים יוצאים מעטים נוספים מן הכלל:

ואמרת כה-אמר אדני ה' (יח"ט טז, ג)

ותעבדו אלהי נכר (יר"ה ה, יט)

חלישא גדולה

270. מן המפסיקים המשמשים בחזומי רביע, פשטא, חביר או זרקא. מסומן בראש החובה, כנראה להבחנה בינו ובין הטעם המחבר חלישא קטנה, שצורתו כצורתו, אלא שהוא מסומן בסוף החובה (למעלה,

246). כתלישא קטנה כך גם טעם זה צורתו בכתבי-היד עיגול בלבד: — בדפוסים נוסף לו עוקץ

זעיר בצד שמאל למטה באלכסון: — אם הטעם בא בחיבות מוקפוח, הוא מסומן בראש השניה, כגון: כל-קרבנם (במ"ח ט, ט)

בכתבי-היד אין החלישא הגדולה נכפל אלא לעמים רחוקות, כגון: הוציא (ל"ה ג, ג; ש"ג: 1)

הוציא, ומאסתי (ש"ג מל"ב כג, כז), ומפוחה (ש"ג מל"ב יז, כד). בדפוסים הרגילים אינו נכפל.

אבל יש דפוסים הנוהגים להכפיל כל טעם שאינו מסומן בהברה המוטעמת, ובהם החלישא הגדולה נכפל אפילו בחובה בת הברה אחת, כגון: כל (במ"ח ח, כ), וכל שכן בחיבות בנות הברות אחדות, בין טעמן מלרע בין מלעיל.

271. החלישא הגדולה והחלישא הקטנה קרובים זה לזה בנעימתם. לפיכך יש הרבה חילופי נוסח ביניהם בכתבי-היד ובדפוסים. משום כך, כנראה, אין ח"ג ות"ק באים רצופים, בלא חציצה של טעם אחר, פרט למקום אחד במקרא: בא הנה ואשלחה אתך אל-המלך (שמ"ב יד, לב). ח"ג אינו מתרדף (וכך גם ת"ק).

[272] ב-5 מקומות במקרא יש חובות המוטעמות בח"ג ובגרש כאחת. בדרך כלל הח"ג מסומן במקומו, בחילת החובה, והגרש בהברה המוטעמת, אך הקורא מזהר להטעים את הגרש לפני הח"ג. בכתבי-היד יש שהטעמים מסומנים בסדר הקריאה, ולא כמקובל, היינו הגרש לפני הח"ג: ואת (צפ"ב טו, ג) בדפוסים: ואת, ולא-לה (יח"מ מח, י; בדפוסים: ולא-לה), קרבו (וי"ד יד; בדפוסים: קרבו), ואת (בר"ה ח, כט; בדפוסים: ואת), שבו (מל"ב יז, יג; בדפוסים: שבו). מדר ההטעמה של הגרש לפני הח"ג חמוה, לפי שבדרך כלל, בטדירת המפסיקים הפחותים לפשטא, חביר או זרקא, ח"ג קודם לגרש (למעלה, 237).

273. כמשרתי החלישא משמשים מובחנים, ועשויים לבוא עד 5 משרתים:

ונתתי לך (בר"ה יז, ח)

ואתה תחזה מפל-העם (שמ"ח יח, כא)

ועל-הנחל יעלה על-שפתו מזה ומזה כל-עץ-מאכל (יח"מ מז, יב).

טעמי המקרא

פזר

/274/

274. יש שני סוגי פזר: פזר גדול, הנקרא גם: קרני פה, עגלה (שמות מאוחרים). צורתו בכתיב-היד: ^ופזר, בדפוסים: ^פפזר; פזר קטן, הוא הפזר הרגיל, פזר סתם. צורתו בכתיב-היד: ^זפזר, בדפוסים: ^זפזר. בחיבורי המסורה נקראת צורת הפזר הגדול "צורת טית", וצורת הפזר הקטן "צורת צדי". שניהם מסומנים בהברה המוטעמת שבתיה, מעל לאות. הם משמשים מפסיקים פחותים בתחומי רביע, פשטא, חבין או זרקא.

הפזר הגדול מצוי 16 פעמים במקרא בלבד, ולפניו בדרך כלל שורה ארוכה של משרתים, ועל כל פנים לא פחות משניים. המשרת הראשון הוא גלגל (שמות מאוחרים: ירח בן יומו, אופן). צורתו בכתיב-היד כעגול, חסר במקצת: ^גגלגל. בדפוסים כאתנח הפוך ^גג. מסומן בהברה המוטעמת, מחת לאות. המשרתים השני ומטה הם מונחים.

[275]. ואלו המקומות במקרא שפזר גדול בא בהם:

1. את-פאת-קדמה אלפים באמה (במ' לה, ה).
2. צאו לערי יהודה (דה"ב כד, ה).
3. ושם היו לפנים (נחמ' יג, ה).
4. ככה ינער האלהים (נחמ' ה, יג).
5. וישלח אשר-על-הבית ואשר-על-העיר (מל"ב י, ה).
6. ובאו אליך ואמרו אליך (יר' לח, כה).
7. וירם יאשיהו לבני העם (דה"ב לה, ז).
8. גם הנה-העץ אשר-עשה המן (אס' ז, ט).
9. ומביאים הערמות ולקטים על-החמרים (נחמ' יג, טו).
10. והי נא אזנך-קשבת ועיניך פתוחות (נחמ' א, ו).
11. הנני ממלא את-כל-ישיבי הארץ הזאת (יר' יג, יג).

טעמי המקרא

/275/

12. אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן-נון (יהו' יט, נא).
 13. שרי השבטים ושרי המחלקות המשרתים את-המלך (דה"א כח, א).
 14. ושני אנשים שרי גדודים היו בן-שואל (שמ"ב ד, ב).
 15. והנותר לנשיא מזה ומזה לתרומת-הקדש ולאחזת העיר (יהו' מח, כא).
 16. ובני תורין ודכרין ואמרין לעלן לאלה שמלא (עז' ו, ט).
- על סיבת ההטעמה בפזר גדול נמסר ב"הורית הקורא" (92): "וטעם אלו הפזרין הגדולים אמרו לפי שיש בפסוקים אלה חוזק ביותר ונגבהין יותר מדאי, לכך נעשו פזרין גדולים".

276. הפזר הקטן, הרגיל, הוא טעם מצוי. משרתיו מונחים, כגון: ונתתה אחם (שמ"ב כז, ב), ולעמים יש לו אפילו משרתים מרובים, כגון:

כי יקרא קן-צפור לפניך (דב' כב, ו).

ובהגיע תר-אסתר בת-אביחיל לד מרדכי (אס' ב, טו).

במקום אחד בא משרתו, המונח, עמו בחיבתו: אנא (בר' נ, יז).

הפזר הוא מן הטעמים המתדפסים לעתים קרובות, וביחוד ברשימות שמות פרטיים:

ואחיו שמעיה ועזראל מללס גללי מעי נתנאל ויהודה (נחמ' יב, לו).

זכריהו בן יעזראל ושמירמות ויחיאלי ועלי אליאב ובנניהו ומעשיהו ומחזיהו ואליפלהו

ומקניהו ועבד אדם (דה"א טו, יח).

לגרמיה

277. שמו המלא: מונח לגרמיה, היינו: מונח לעצמו, מפסיק, בניגוד אל הטעם המחבר מונח. צורתו כמונח המשרת ואחריו פסק. במערכת ההטעמה הבבלית מקביל לו טעם בעל סימן מיוחד: ^נ (ניגדא). במערכת טעמי אמ"ת יש עוד שלושה טעמים מפסיקים שצורתם כצורת טעם מחבר, אך נוסף אחריהם פסק: מהפך לגרמיה, אזלא לגרמיה (להלן, 366), שלשלח גדולה המפסיק (המצוי גם בכ"א ספריים), ועומת שלשלח קטנה המחבר (להלן, 367).

טעמי המקרא

/277/

הפסק הוא קו מאונך. בכתבי-היד מידחו כחצי גובה אות והוא בא על פי רוב בגובה חלקן העליון של האותיות, אך לעתים גם בגובה אמצען או בגובה חלקן החתון. בדפוסים אורכו כגובה אות.

278. לגרמיה משמש בעיקר כמפסיק פחות בתחום רביע, ועל פי רוב בינו ובין הרביע המשרת מונח, כגון: והנה שבע שפלים (בר' מא, ה), מפל' הבהמה הטהורה (בר' ז, ב). עתים בא לגרמיה במישרין לפני רביע, כגון: זה יתנו (שמ' ל, יג), הפך לבן (וי' יג, ג). פסק הראוי לבוא במישרין לפני רביע מתחלף בלגרמיה, כגון: ויאמר לא (יהו' ה, יד), אבי' אבי' (מל"ב ב, יג) - אלו לגרמיה, ולא מונח ופסק. ורק במקום אחד במקרא, לפי המסורה, בא פסק במישרין לפני רביע: האל' ה' (יש' מב, ה). ברובם ככולם של המקומות הלגרמיה בא לפני רביע. חוץ מאלו מצוי הוא במקומות מעטים לפני

טעמים מפסיקים אחרים:

[279]. לפני גרש, ב-11 מקומות במקרא:

אח-מחלה בח-ישמעאל בן-אברהם (בר' כח, ט)
אי-כבוד בן-פינחס בן-עלי (שמ"א יד, ג)
במואב ובבני-עמון ובאדום (שמ"א יד, מז)
וננבא בן-שמעה אחי-דוד (שמ"ב יג, לב)
אח-חרתן ואח-רב-סכים ואח-רבשקה מן-לכיש (מל"ב יח, יז; בא: אח-חרתן)
מע' מע' אוהלה (יר' ד, יט; הראשון לגרמיה, השני פסק)
ויקה' עבד-מלך אח-האנשים (יר' לח, יא)
אשר-במואב ובבני-עמון ובאדום (יר' מ, יא)
באים מדרך-שער העליון (יה' ט, ב)
הן' ישא-איש בשר-קדש (חגי ב, יב)
ויעש' בירושלם חשבנות (דה"ב כו, טו)

טעמי המקרא

/279/

לפני פשטא, ב-3 מקומות:

ראשיכם אל-תפרעו ובגדיכם לא-תפרמו (וי' י, ו)
אשר-יוצק על-ראשו שמן המשחה (וי' כא, י)
ושם שני-בניו מחלון וכליון (רות א, ב)

לפני חביר, במקום אחד:

וישלח מלך-אשור את-רבשקה מלכיש ירושלמה (יש' לו, ב)

לפני פזר, בשני מקומות:

למכנש לאחשהרפניא (דנ' ג, ב)
ושרביה ימין (נחמ' ח, ז).

280. פרט למקומות אלו, לגרמיה בא אך לפני רביע. כל מונח וקו אחריו לפני רביע (פרט ליש' מב, ה, הנזכר למעלה) הוא לגרמיה. שאר המקומות שבא בהם סימן הקו המאונך, היינו אחר כל שאר המשרתים, וכן אחר מונח שאינו לפני רביע ואינו ברשימה שלמעלה - הוא פסק. במסורה נמנים כל הפסקים שבמקרא (רשימה מוסמכת למדי - בספרו של ויקס, 127-129). ויש כתבי-יד, בייחוד אלו שבניקוד "מורחב", המעירים על כל קו מאונך אם הוא פסק (פס"פ), או לגרמיה (לג"ל). גם בכתבי-יד שאינם מעירים דרך שיטה, יש הערות במקומות שעשויים לטעות בהם; כך, למשל, במס' ל מעירים: "לג"ל" בשני המקומות שבהם טעם זה בא לפני פזר (עיי' למעלה), וביש' מב, ה, מעירים "פסק".

281. משרת אחד ללגרמיה הוא מרכא, כגון: ויכרע על-ברכיו (מל"ב א, יג), והנה מצרים (שמ"ד י, י).

[282]. שני משרתים ללגרמיה מצויים רק ב-5 מקומות במקרא. הראשון הוא מרכא. אם התיבה

השנייה טעמה בראשה, המשרת מונח:

כי המלט אמלט (שמ"א כז, א).

אם התיבה השנייה טעמה בראשה וקדם לה שוא, המשרת מרכא:

אשר בית ישראל (יה' ח, ו).

/282/

טעמי המקרא

אם טעמה של התיבה אינו בהברה הראשונה - המשרת אזלא:

ושבע עשרה שנה (מל"א יד, כא; דה"ב יב, יג)

ואיננו חסר לנפשו (קה"ו ב).

בשיטת הטעמת משרת אחד ושני משרתים ללגרמיה יש הרבה שינויים בכתבי-היד ובדפוסים.

פסק

283. פסק, פסיק הוא קו מאונך הבא בסוף התיבה, ברווח שבינה לבין זו שאחריה, והוא מסומן אחרי התיבה המוטעמת בטעם מחבר, ומורה שיש להפסיק בקריאתה הפסקה כלשהי, אך לא עד כדי הפיכת הטעם המחבר לטעם מפסיק. הפסק הוחקן כנראה לאחר התקנת מערכת הטעמים, המחברים והמפסיקים, ובא להשלימה במקומות שבהם מערכת זו לא הספיקה. התקנתו המאוחרת ביחס עשויה להסביר את חוסר השיטתיות שבסימונו.

הפסק הוא אחד ה"מבטלים" לרפיון בגדכפ"ת אחר אהו"י, כגון: אתו' באש (דב"ט, כא) - בקיום הדגש, בגלל הפסק. הוא משפיע בבחירת המשרתים, כגון אלו של חביר (למעלה, 251) וזרקא (למעלה, 262), בדרך כלל בצורה זו, שאם בא פסק בין התיבה המוטעמת בטעם מחבר ובין זו המוטעמת במפסיק, קביעת המשרת נעשית בדומה למקרה שבו מספר הברות גדול יותר חוצץ בין הטעמות המשרת והמפסיק. כללי הפסק מתוארים באופן מקיף למדי ב"דקדוקי הטעמים" (מהדורת זיתן, שער טז). ויקס מחלק את הפסק לשני סוגים:

284. א. הפסק הרגיל. משמש להפרדת תיבות סמוכות זו מזו. עשוי לבוא אחר כל הטעמים המחברים:

1. להפריד אות מחברתה, היינו להפריד בין שתי תיבות, שאחת מהן פותחת בעיצור דומה לזו שבו מסיימת קודמתה, כגון: וברזל' לרג (דה"א כב, ג), ואנשים' מעט (נחמ"ב, יב); וכן בין ב-מ: וישב' ממנו (במ"א, א).

2. להפריד בין תיבות דומות, כגון: יום' יום (שמ"ט, ה), אברהם' אברהם (בר"כ, יא), הַבּוֹגֵד' בּוֹגֵד וְהַשּׁוֹדֵד' שׁוֹדֵד (יש"ב, ב), שָׁקַץ' תִּשְׁקָצֵנוּ וְתַעֲבַל' תִּתְעַבְּבוּ (דב"ז, כו), הַשֹּׁמֵר' יִשְׁמַר וְהַחֲדָל' יִחְדָּל (יח"ג, כז).

/284/

טעמי המקרא

3. להפרדה עניינית בין שתי תיבות: ויאמר' לא (בר"י, טו), עשו' פלה (בר"י, כא).

4. להפרדה לשם מניעת פגיעה בכבוד ה': חרפת' אדני' (יש"ל, כד).

5. להדגשה, כגון: ה' ימלך (שמ"ט, יח), ה' אחד (דב"ו, ד).

285. ב. הפסק המיוחד. משמש להראות על הפסקה מעטה במקום הראוי לחצייה בתוך שורה של טעמים מחברים. כך, דרך משל, במשרתי פשטא, חביר וזרקא:

ויקרא' אלהים' לאור' (בר"א, ה)

ותמצא' כקן' ידיל' (יש"י, יד)

וישם' המלך' אחשוורוש' מס' (אס"י, א)

ויאמר' ה' אלהים' אל-הנחש' (בר"ג, יד)

ובייחוד בשורת משרתי גרש, ת"ג ופזר:

קיימו' וקבלו' היהודים' עליהם' ועל-זרעם' (אס"ט, כז)

וקמץ' הכהן' ממנה' (וי"ה, ב)

וישארו' שני-אנשים' במחנה' שם האחד' אלדד' (במ"א, כו).

עמים משמש הפסק בשני התפקידים כאחד: כפסק רגיל, להפרדה, וכפסק מיוחד, לסימון החצייה:

חשב' ה' להשחית' (איכה ב, ח)

אשר' ברא' אלהים' אדם' (דב"ד, לב).

בכל הסוגים הללו הפסק בא בשיטה לא קבועה, עתים בא ועתים אינו בא; והמקומות הראויים

מבחינות אלו לפסק ואין בהם פסק עולים בהרבה על אלו שבא בהם פסק.

הטעמים והפרשנים

286. הפרשנים, וכן התרגומים, מבינים את הפסוקים בדרך כלל בהתאמה למערכת הטעמים. לעתים הם

מצטטים את הטעמים שבפסוק, ורק לעתים רחוקות חולקים על בעל הטעמים ומפרשים בדרך אחרת. חומר

על נושא זה: מ' ברויאר, פיסוק טעמים שבמקרא, ירושלים תשי"ח, 135-158; ע"צ מלמד, מחקרי

המרכז לחקר הפולקלור א, ירושלים תשל"ל, קצה-קצט; ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, 331.

אבן-עזרא ב"מאזנים" אומר: "כל פירוש שאיננו על דעת בעלי הטעמים לא חאבה לו ולא חשמע אליו".

רש"י מצטט לעתים את הטעמים ומבאר לפיהם את הפסוק. דרך משל:

עשו^ד כלה^ד (בר' יח, כא), רש"י: "ולפיכך יש הפסוק נקודת פסיק בין עשו לכלה כדי להפריד תיבה מחברתה". רשב"ם: "פסיק יש בנתיים להפריד את הדבר. לומר אם כן עשו אעשה אותם כלה". מקדש^ד ארצי^ד כוננו^ד דרך^ד (שם טו, יז): "הטעם עליו זקף גדול להפרידו מתיבת השם שלאחריו. המקדש אשר כוננו ירך ה'".

וישלח את-נעריו בני ישראל ויעלו עליו ויזבחו זבחים שלמים ליהוה פרים (שם כד, ה). בבלי חגיגה ו, ב: "בעי רב חסדא האי קרא היכי כתיב וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות כבשים ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים. או דלמא אידי ואידי פרים הוו. למאי נפקא מינה. מר זוטרא אמר לפיסוק טעמים. רב אחא בריה דרבא אמר לאומר הרי עלי עולה כעולה שהקריבו ישראל במדבר, מאי פריט הוו או כבשים הוו. תיקול. רש"י: "לפסוקי טעמים. בנגינות אם תאמר שני מינין צריך אתה לפסוק הטעם של ויעלו עולות באתנחתא כמן שאנו קורין אותו או בזקף קטן טעם שמפסיק הדבור ממה שלאחריו. ואם מין אחד היה צריך אתה לקרותו באחד משאר טעמים שאין מפסיקין כגון פשטא או רביע".

אחרי^ד דרך^ד מבוא השמש (דב' יא, ל): "להלן מן הירדן לצד מערב וטעם המקרא מוכיח שהם שני דברים שננקדו בשני טעמים אחרי נקוד בפשטא ודרך נקוד במשפל והוא דגש ואם היה אחרי דרך דבור אחד היה נקוד אחרי במשרת בשופר הפוך ודרך בפשטא ורפה". רשב"ם: "אחרי דרך הרי הם כמו שני פשטות. אבל בשביל שטעמו של דרך באות ראשונה נעשה שופר מהפך".

ממצרים ומקוה סתרי המלך יקחו מקוה במחיר (מל"א י, כח): "ולכך נקוד על ומקוה טעם זקף גדול ללמוד שהתיבה עומדת בעצמה ואינה דבוקה לאחריה".

כה-אמר ה' למשיחו לכורש אשר-החזקתי בימינו (יש' מה, א). בבלי, מגילה יב, א: "דרש רב נחמן

בר רב חסדא: מאי דכתיב כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו. וכי כורש משיח היה. אלא

אל הקב"ה למשיח קובל אני לך על כורש". רש"י: "חרי קראי כתיבי דסמיכי אהדי וניקוד טעם מקרא

זה מוכיח על דרש זה שאין לך טעם זקא במקרא שאין סגול באחריו וכאן ננקד למשיחו בזקא ולכורש

ננקד במאריך להפרישו ולנתקו מעם למשיחו".

וארא כי על-פל-אדות אשר נאפה משובה ישראל שלחתי ואתן את-ספר כריחתיה אליה (יר' ג, ח): "נקודות טעמי מקרא זה מלמדין על פירושו ישראל נקוד זקף מובדל משלחתי שלחתי נקוד זקף גדול לעצמו וזה פירושו: וארא - נסתכלתי בה ליפרע ממנה, ולמה כי על כל אדות אשר נאפה משובה ישראל, ומה היתה נקמתי - שלחתי מעל פני".

ופניהם וכנפיהם פרדות מלמעלה (יה"א, יא): "אלמלא שראיתי טעם זקף גדול נקוד על ופניהם לא הייתי יודע לפרשו, אבל הניקוד למדני להבדילם זו מזו ולהעמיד תיבת ופניהם בפני עצמה, וכן פירושו: ופניהם להם, וכנפיהם היו פרדות למעלה מפניה ומכסות אותם... ודוגמת לשון מקרא זה יש עוד בפרשה זו: וגביהם וגובה להם ויראה להם. תיבת וגביהם עומדת בעצמה" (א, יח): וגביהם וגובה להם ויראה להם. רד"ק: "מלת ופניהם נפרדת בטעם לומר שאינה דבוקה עם הבאה אחריה. ו"ל ופניהם היו כמו שנזכר, וכנפיהם היו פרדות מהגוף ופרושות למעלה לעופף".

רשפי^ד רשפי^ד אש שלחתי (שה"ש ח, ו): "רשפים של אש חזקה הבאה מכח שלהבת של גהינם. טעם הזקף הגדול הנקוד על רשפי מלמדנו על תיבת אש שהיא דבוקה לשלהבת יה לומר אש של שלהבת יה". ציטוט הטעמים אצל רד"ק:

אם-גלעד און אן-שוא הין בגלגל שורים זבחו (הו' יב, יב), רד"ק: "היו... או יהיה טעמו דבק עם בגלגל. ואע"פ שהזקף במלת היו אין כל טעמי הפירושים הולכים אחרי טעמי הנקוד" ("הנקוד" - הטעמים).

הטעמת פסוקים נבחרים מבחינה תחבירית ופרשנית

[287]. להלן מובא מבחר פסוקים שיש עניין בהטעמתם מבחינה תחבירית או פרשנית. רשימות כאלו

לקטתי בעיקר מספרו של ויקס, נספח I (עמ' 130 ואילך) ומקומות אחרים בספרו, וכן מן מ'

ברויאר, פיסוק טעמים שבמקרא, 135 ואילך.

לפני גשחנו לניתוח פסוקים יש לזכור, שמלבד הגורמים התחביריים והענייניים המשפיעים על

ההטעמה, יש גם נטיות שונות הכרוכות בחוקי ההטעמה. אחת מהן קובעת, למשל, שצירוף בן שתי

תיבות, שבדרך כלל הראשונה בו מחוברת בטעמה לשנייה, כגון: (את-אלהי הנזכר) (בר' לה, ב), כשהוא

טעמי המקרא

/287/

בא קשור לתיבה הבאה אחריו, לעתים מושכת אליה תיבה שלישית זו אח החלק השני של הצירוף, ועל ידי כך כאילו הצירוף מתפרק, כגון: אלהי נכר-הארץ (דב' לא, טז) - "נכר" התקרב בטעמו לתיבה שלאחריו יותר מלזו שלפניו, שאלה הוא קשור יותר מבחינת הענין. דוגמות נוספות ל"התפרקות" כזו:

הצירוף: חרון אף, כאילו מתפרק: חרון אף-אלהינו (עז' י, יד)

"	ארון ברית,	"	"	ארון ברית-ה' (דב' לא, כה)
"	עצר כח	"	"	ולא-עצר כח-ירבעם (דה"ב יג, כ)
"	ארבעה עשר	"	"	בארבעה עשר-יום (במ' ט, ג)
"	הנה נא	"	"	הנה נא-אדני (בר' יט, ב)
"	מעשה ידי	"	"	מעשה ידי אדם (דב' ד, כח)
"	שאר ישוב	"	"	ושאר ישוב בנך (יש' ז, ג)
"	טמל הקנאה	"	"	טמל הקנאה הזה (יה' ח, ה)

[288]. נטייה הפוכה לכך היא, שכאשר צירוף בן שתי תיבות קשור לתיבה הבאה לפניו, לעתים מושכת אליה תיבה זו, בייחוד אם היא נוטה להקפה, אח התיבה הראשונה שבצירוף ו"מפרקת" אותו, כגון:

הצירוף:	פי החירות,	כאילו מתפרק:	על-פי החירות (במ' לג, ז)
"	לא רחמה,	"	אח-לא רחמה (הו' א, ח)
"	זית שמן,	"	ארץ-זית שמן (דב' ח, ח)

בכל הפסוקים מתחום זה הבנת בעלי הטעמים את הצירופים התחביריים לא היתה שונה מהבנתנו, וההטעמה השונה מסתברת מן הנטיות השונות של הטעמים וצירופיהם.

לקט פסוקים מוטעמים והסברת הטעמתם

289. בר' א, יא: עץ פלי עשה פלי למינו - התיבות "עץ פרי" מוטעמות בגרש, הנמצא בתחום הפשטא.

הכוונה אפוא מיני עצים עושי פרי, ולא: עושים פירות ממין העץ (כפירוש חז"ל).

בר' ו, ט: נח איש צדיק תמים היה בדורו - "צדיק" מוטעם בחביר, ובכך נפרד מן "תמים",

המחובר אל "היה". וכך: שבע שבתות תמימות חיינה (וי' כג, טו), כבשים בני-שנה ארבעה עשר

תמימים יהיו (במ' כט, יג).

טעמי המקרא

/289/

בר' יט, א: וישתחו אפים ארצה (בר' יט, א) - "אפים" נמשך אל "וישתחו" ומופרד מן "ארצה"; וכך בדרך כלל ביטוי זה, כגון: ותקד בת-שבע אפים ארץ (מל"א א, לא), אפים ארץ ישתחו לך (יש' מט, כג) ועוד.

בר' כ, יג: ויהי כאשר התעו אתי אלהים מפני אבי - תיבת "אלהים" מוטעמת בזרקא, ובכך היא מופרדת מן הקודמת לה ונמשכת אל אחריה. כנראה הוטעם כך משום שלא נראה היה למטעימים לומר שה' התעה את אברהם.

שמ' לג, יט: וקראתי בשם ה'; לד, ה: ויקרא בשם ה' - "בשם" מופרד מן "ה'", והכוונה לא שיקרא בשמו של ה', אלא שיקרא-בשם את ה'. אבל בר' יב, ח: ויקרא בשם ה' - קרא בשמו של ה'. וי' יד, כג: והביא אתם ביום השמיני לטהרתו אל-הכהן - "ביום השמיני" נמשך לשלפניו ומופרד משלאחריו, היינו: והביא אותם ביום השמיני - לשם טהרתו.

וי' טז, ל: כי-ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו - חציית הפסוק בתיבת "אתכם". מכל חטאתיכם - תטהרו לפני ה'. פירוש חז"ל: "מכל חטאתיכם לפני ה'", היינו: מן העבירות שבין אדם למקום בלבד, הוא בניגוד לפיסוק הטעמים.

דב' יא, יג: לאהבה את-ה' אלהיכם ולעבדו בכל-לבבכם ובכל-נפשכם - החצייה בתיבת "לעבדו", והיא נמשכת לשלפניה ומופרדת משלאחריה, היינו: אהבת ה' ועבודתו יש לעשותם בכל לב ובכל נפש. דב' כו, ה: ארמי אבך אבי - הטעמים מתאימים לפירוש: הארמי (לבן) ביקש לאבד את אבי (יש"י, ת"א) ולא לפירוש: אבי היה ארמי אובד.

דב' לב, ה: שחח לו לא בניו מומם - החצייה בתיבת "לא", כרש"י ות"א. ואילו ראב"ע ואחרים מחברים "לא בניו", נגד הטעמים.

דב' לג, יז: בהם עמים ינגח יחזק אפסי-ארץ - "יחזק" מוטעמת במפסיק, היינו: בהם את העמים הוא ינגח יחד, את אפסי הארץ.

ש"ו ו, כד: ויבן שם גרעון מזבח לה' ויקרא-לו ה' שלום - לפי הטעמים, ה' קרא למזבח "שלום", בניגוד לכל המפרשים המסבירים שהמזבח נקרא "ה' שלום".

מל"ב, י, טו: ויאמר אליו ה' את-לבבך ישר כאשר לבבך עם-לבבך ויאמר יהונדב יש ויש תנה

את-ידך - המפרשים מחברים "יש ויש" כפל לחזק (רד"ק), אך הטעמים מפסיקים בין שתי התיבות.

מל"ב כד, טו: הולין גולה מירושלם בבליה - בעל הטעמים מפריד "גולה" מן "הולין" ומצמיד "גולה מירושלם".

יש' א, ה: על מה חכו עוד תוסיפו סרה - החצייה בחיבת "עוד", ולכן אין לחבר: עוד תוסיפו סרה.

יש' א, ט: לולי ה' צבאות הותיה לנו שריד כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו - החצייה בחיבת "כמעט", ולכן יש לחבר "שריד כמעט", ולא: כמעט כסדם היינו.

יש' א, יג: לא תוסיפו הביא מנחה-שוא קטרת תועבה היא לי - הטעמים מחברים "קטרת" עם "תועבה", היינו: לא: הקטרת היא תועבה לי, אלא - מנחתכם היא לי קטרת-תועבה.

יש' ו, ב: שרפים עמדים מפעל לו - החצייה בחיבת "ממעל", ואין "ממעל לו" מחוברות - כדי להרחיק את ההגשמה.

יש' ט, ה: ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור - הטעמת "פלא" בח"ג, במישרין לפני פשטא, ואחר גרש, תמוהה, ובאה להפריד, משום מה, בין "פלא" ל"יועץ".

יש' כה, א: ה' אלהי אפה - לפי הטעמים: אתה הוא ה' אלהי, ולא: ה', אתה אלהי.

יש' כח, ו: ולריוח משפט ליושב על-המשפט ולגבורה משיבי מלחמה שעה - החצייה אחר החיבה השניה, ולא אחר החמישית, כפי שהיה נראה מן ההקבלה.

יש' כט, טז: הפככם אם-כחמר היצר יחשב - הטעמים מחברים "כחמר היצר", היינו: הפככם, תהפוכותיהם ייחשבו כחומר של היוצר, ולא: האם היוצר עשוי להיחשב כחומר.

יש' לח, יג: שניתי עד-בקל פארי פן ישבר כל-עצמותי - החצייה בחיבת "כארי", היינו לא: ישבר כל-עצמותי כארי, אלא כפירוש רש"י: התגברתי כארי לסבול יסורים כל הלילה, אך החולי שובר כל עצמותי.

יש' מ, ג: קול קורא במדבר פנו דרך ה' - לפי הכלל שמתוך שני טעמים רצופים הראשון מפסיק יותר (למעלה, 198), מסתבר שהחצייה בחיבת "קורא" מכאן שלפי הטעמים יש לפרש: קול קורא: פנו במדבר דרך ה'.

יש' מ, יג: מי-תכן אח-רנח ה' - חיבת "רוח" מופסקת, וכוונת הטעמים אפוא: מי תכן את הרוח? - והחשובה: ה'. וכך רש"י, ת"א ועוד. הוטעם כך כדי להרחיק את ההגשמה.

יש' מג, יז: המוציא רכב-וסוס חיל ועזוז יחדו ישכבו בל-יקומו דעכו כפשתה כבו - האתנח בחיבת "ועזוז", היינו: חיבת "יחדו" נמשכת לאחריה: יחד ישכבו ולא יקומו.

יש' מה, טז: בושו וגם-נכלמו כלם יחדו הלכו בכלמה חרשי ציירים - החצייה בחיבת "כלם". אין לקרוא "כלם יחדו", אלא חיבת "יחדו" נמשכת לשלאחריה.

יש' נו, ט: כל חיתו שדי אהיו לאכל כל-חיתו ביער - לפי הטעמים הפירוש הוא: כל חיות השדה (פנייה), בואו לאכול את כל החיות הנמצאות ביער (כך רש"י ות"א, אך לא רד"ק ואחרים).

יש' ס, ט: לא-יהיה-לך עוד השמש לאור יומם ולילה הירח לא-יאיר לך - הטעמים מפרידים "ולילה" מן "הירח", היינו: ובאשר לנוגה - הירח לא יאיר לך.

יר' טו, יח: למה היה כאבלי נצח ומכתי אנושה מאנה הרפא היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו - החצייה בחיבת "אנושה". אמנם, כל המפרשים מפרשים "מאנה להרפא" כקשור אל "מכתי".

יח' טו, ג: מה-יהיה עץ-הגפן מכל-עץ הזמורה אשר היה בעצי היער - החצייה בחיבת "מכל עץ", ולכן אין לחבר "עץ הזמורה", אלא כדברי רש"י: לא על גפן הכרמים... אני אומר לך, אלא על זמורות גפן הגדילה ביערים.

יח' מד, כב: והאלמנה אשר תהיה אלמנה מפהן יקחו - החצייה בחיבת "אלמנה", ואין לחבר, לפי הטעמים, "אלמנה מכהן", אלא "מכהן" - מקצת הכהנים, להוציא כהנים גדולים, מותרים באלמנה.

עמ' ו, ו: השתים במזקלי יין (עמ' ו, ו) - כוונת הטעמים, וגם רוב המפרשים: השותים יין במזרקים, ובא "מזרקי" בנסמך במקום הנפרד, או הכוונה: השותים במזרקי כסף או זהב יין.

דה"א ג, יז: ובני יכניה אשר - הטעמים מחאימים יותר לפירוש: ובני יכניה האסיר, מאשר לפירוש המקובל, הרואה ב"אסיר" שם פרטי לבנו של יכניה.

דה"א ז, ג: ובני יזרחיה מיכאל ועבדיה ויואל ישיה חמשה ראשים מלם - חיבת "חמשה" מופסקת, היינו: בס"ה חמישה. וכולם ראשים לביית אבותם.

דה"ב כד, יד: ויעשו כלים לביית-ה' מלי שרת והעלות וכפות וכלי זהב וכסף - לפי ההטעמה, נראה "העלות" כשם כלי (רד"ק, שורשים) או כשם פעולה: והעלות-נרות וכפות (גנאח, השרשים).

טעמי המקרא

המקף

290. תיבה שאינה מוטעמת בטעם כלשהו, לא מפסיק ולא מחבר, והיא נקראת עם התיבה שאחריה בטעם אחד, כאילו היו תיבה אחת, מסומן אחריה מקף. על פי רוב מוקפת תיבה אחת, כגון: את-העם (שמ' יג, יז), עתים מוקפות שתיים, כגון: את-לב-פרעה¹ (שמ' יד, ד), ולעתים רחוקות שלוש, כגון: על-כל-הבר-פסע (שמ' כב, ח). ל

לפי שתיבות מוקפות אין בהן טעם עצמי, היינו: הברה שהיתה תחילה מוטעמת היא בהקפה בלתי מוטעמת, הרי שלעתים קרובות מתקצרות תנועות, ובעיקר צירי מתקצר לסגול, כגון: את, את-; שם, שם-; יקטל, יקטל-; חולם מתקצר לקמץ קצר ("קטן"): כל, כל-; יקטל, יקטל-; קטל, קטל-; חק, חק-; עז, עז-; לב, לב-.

291. בכתבי-היד העתיקים המקף הוא דק וקצר יותר מן המקף שבדפוסים. אם בין התיבה המוקפת ובין זו שאחריה רווח גדול מדי, או שיש צורך ברווחים למילוי השורה, אין המנקד מאריך את המקף, וכן אינו מסמן מקפים אחדים, כבדפוסים, אלא כותבו כדרכו, ורווח בינו לבין התיבה שאחריה, כגון: את-האור. עתים אין שום רווח בכתב-היד בין התיבה ובין זו שאחריה, וזה הספיק, לדעת המנקד, להורות על כך שהיא מוקפת, כגון: את-עניי (תח' לא, ח).

292. לאמתו של דבר, המקף הוא סימן מיותר, שהרי אם בתיבה אין סימן טעם כלשהו, ממילא הרי היא מוקפת. אף על פי כן בכתבי-היד העתיקים, רובם ככולם, וכן בדפוסים, המקף מסומן בקביעות אחר כל תיבה שאין בה טעם משלה, ורק לעתים רחוקות ביותר לא טרח המטעים לסמן מקף בכתב-היד. בא; למשל, חסר מקף ב-50 מקומות במקרא (מתוך רבבות מקומות שבהם מסומן המקף, כדין). השמטת סימן המקף נדירה ביותר בל; אינה מצויה כלל בקש; ואילו בבש¹ היא מצויה יותר מבא. השמטת סימן המקף מצויה בכמה כתבי-יד בניקוד טברני "מורחב".

[293]. לעתים רחוקות בא בכתבי-היד מקף אחר תיבה מוטעמת בטעם מחבר, ובעיקר כשהטעמתה מלעיל, כגון: שְׁנַאי-בַּצַּע³ (שמ' יח, כא), וְתֹאמַר-אֶתָּר (ל' אס' ז, ו). אפשר בא מקף זה משום שההברה האחרונה של התיבה הראשונה אין בה טעם (לפי שהתיבה "מלעיל").

טעמי המקרא

/293/

כ"י ל² (למעלה, 37) חסר בו לעתים קרובות מקף אחר תיבה זעירה, כגון: כל קדשיו (דב' לג, ג), ויש בו לעתים קרובות מקף אחר תיבה מוטעמת בטעם מחבר, כגון: ועזר-מצריו (דב' לג, ז). מבחינה זו שיטת הטעמתו שונה במקצה מן השיטה המקובלת.

תולדות המחקר וספרות

294. בספרות המסורה נזכרים כללי הקפה בודדים. ב"דקדוקי הטעמים" באים כללים בקשר לתיבות אחדות שניקודן משחנה בהקפה: בן, בן-; כל, כל-; אח, אח-; בספרות המסורה באים כללים דומים להקפתן של תיבות נוספות: הן, שם, ועוד. על ניקודן השונה של תיבות שונות כשהן מוקפות וכשאינן מוקפות עומדים הרבה מן המדקדקים הראשונים, אך אינם מתארים את דיני ההקפה עצמם.

כנראה יהב"י (יקותיאל הנקדן בן יהודה) הוא זה שחיבר מסכת כללי ההקפה; חיבורו זה נשתמר בכתב-יד בלבד, אך מסתבר ששימש יסוד למחברים הבאים אחריו, ובייחוד להידנהיים. אליהו בחור הקדיש פרק שלם לכללי ההקפה (טוב, טעם, פרק ח). פרקים דומים באים אצל "מקנה אברים" לר' אברהם דיבלימס, בסוף הספר (לדברי הידנהיים, מסתמך דיבלימס ברוב דבריו על יהב"י); ר' שמואל ארקולטי, "ערוגת הבושם", פרק יא; ו' הידנהיים, מקטע הטעמים, רדל היים חס"ח, שער ג, פרק ג - אצלו, כנראה בעקבות יהב"י, הדיון המקיף ביותר בהקפה. פרק קצר ונאה על ההקפה בדקדוקו של ברגשטרסר (סעיף 11). דיון מקיף בלוגיות כללים חדשים: F. Pratorius, Über den rückweichenden Accent, Halle a/S 1897, 9-21. סעיפים מעניינים אחדים גם אצל: A. Spanier, Die massoretischen Akzente, Berlin 1927, 130-142.

סיבות ההקפה

295. המקף הוא אחד הסימנים המצויים ביותר במקרא (יש בו למעלה מ-50,000 מקפים). הוא בא בעיקר בגלל 3 סיבות:

א. סמיכות טעמים. שתי תיבות רצופות הסמוכות זו לזו בעניינן, וטעמיהן סמוכים בלא חציצה, אינן רצויות בדרך כלל. אמנם, לעתים קרובות מצויה סמיכות כזו במקרא, כגון: מבשר טוב (יש' נב, ז), אהב שחד (יש' א, כג), מגיעי בית (יש' ה, ח). אך במקומות אחרים ביקשו המטעמים למנוע סמיכות טעמים כזו בשתי דרכים; אחת מהן היא נסיגת הטעם בתיבה הראשונה, כגון: עשה לי (בר' כא, ו), ויבן אלה, ילכו בם, ימשלו בם (הו' יד, י). אך הנסיגה אפשרית רק בחנאים מסוימים, ובעיקר שההברה שממנה נסוג הטעם עשויה לבוא בלי טעם (היינו: כשאינה הברה סגורה מנוקדת בחנועה ארוכה), וההברה שאליה נסוג הטעם היא הברה פתוחה. הדרך השנייה למניעת סמיכות טעמים היא ההקפה, היינו: קריאת שתי התיבות בטעם אחד, כגון: אמרי-לי (בר' כ, יג); במקום: אמרי לי, בסמיכות טעמים), נמצאו-בם (יר' מא, ח), מגלת-ספר (יר' לו, ב), אחטם-לך (יש' מח, ט), מרחק-ארץ (יש' ח, ט).

296. ב. תיבות זעירות. לתיבות קצרות נטייה לאנקליטיביות, היינו להיות מוטעמות בטעם של התיבה שאחריהן, ולכן הן נוטות להקפה. אין התיבות הזעירות דומות זו לזו מבחינת הנטייה להקפה; יש תיבות שנטייתן מרובה ויש שנטייתן מועטה. ההבחנה אינה נקבעת לפי משמעותן של התיבות או לפי חלקי הדיבור שאליהם הן משתייכות, שכן מליח כגון "אף" דינה כדין שם בסמיכות כגון "יד"; מלת-השאלה "אי" דינה כדין שם בסמיכות "מי", וכיו"ב. הנטייה להקפה נקבעת לפי מבנה התיבה, ובעניין זה יש שלושה סוגים:

297. 1. תיבות המסתיימות בהברה סגורה מנוקדת בחנועה קצרה נטייתן להקפה היא המרובה ביותר, ובדיבור בן שתי תיבות, למשל, הן בדרך כלל מקפחות, כגון: אל-אברהם (בר' כ, י). אך מידת הנטייה אינה שווה בכל התיבות; יש מהן המוקפות כמעט תמיד: אל, אל, בל, בן, בת, מה, פן; ויש מהן המוקפות בדרך כלל, אך לא תמיד, כגון: את, כל, על, אם, עם, אף, גם, עד, אך, רק; אשר; ובשמות: גן, הר, יד וכו', הבר, נהר, שפת; חק, רב, הן, ייש, שם.

298. 2. תיבות המסתיימות בהברה פתוחה, כגון: פי, לא, או, מה, מי, כה, אי, חי, מי, ידי, בני, ימי; פי, בלי, זה, הנה, הוא - נטייתן להקפה פחותה משל בנות הסוג הקודם, ובדיבור

בן שתי תיבות, למשל, אינן מוקפות בדרך כלל, כגון: כי נמצאו (שמ"א ט, כ), אבל אם התיבה השניה טעמה בראשה (ויש אפוא סמיכות טעמים), הן מוקפות, כגון: פי-טוב (בר' א, ד).
299. 3. תיבות המסתיימות בהברה סגורה מנוקדת בחנועה ארוכה, כגון: אין, בין, בית, איש, קציר, שער, חור, יום, קול, אוי - נטייתן להקפה היא המעטה ביותר, ובדיבור בן שתי תיבות, למשל, אינן מוקפות, בין התיבה השניה אין טעמה בראשה, כגון: אין אתו (בר' מ, ח), בין טעמה בראשה (ויש סמיכות טעמים), כגון: אין כל (במ' יא, ו).

אם לפני התיבה הזעירה אותיות-שימוש, כגון: ואה, מפל, כאשר, מבני - הנטייה להקפה פוחתה.

300. ג. חסכון בטעמים. לעתים מוקפות תיבות אחרות, שאינן משני הסוגים הקודמים, אך יש קרבת עניין ביניהן. הקפתן באה כנראה כדי לחסוך את השימוש בטעם נוסף, ולפיכך הוקפו במסיבות מסוימות אף על פי שבדרך כלל אינן מוקפות. דרך משל:

עליך ואם-רע בעיניך לבוא-אתי בבל חדל (יר' מ, ד).

לולא הוקפו התיבות "לבוא-אתי", היה צורך להטעים "אתי" בחביר, שהרי אין שני משרתים לספחא, וזה היה גורר גם הטעמת "בעיניך" ברביע, ולא בחביר - היינו הגדלת כל הטעמים בדיבור זה:

— ואם-רע בעיניך לבוא אתי בבל חדל.

ובדומה לכך:

ויבא משה וידבר את-כל-דברי השירה-הזאת באזני העם (דב' לב, מד).

לולא הוקפו התיבות "השירה-הזאת" היה צורך להטעים:

ויבא משה וידבר את-כל-דברי השירה הזאת באזני העם

הקפה לשם חסכון בטעמים מצויה לעתים קרובות בשורת משרתי פזר, ח"ג או גרש, כדי למנוע ריבוי משרתים, כגון:

ביום הוציא-אותם מארץ-מצרים מכור הברזל (יר' יא, ד)

עלות בבקר-בבקר ובערב-בערב וקטרת-סמים ומעלכת לחם (דה"ב יג, יא).

כללי ההקפה תלויים לא בלבד בסוגי התיבות השונות ומבניהן, אלא גם בטעמים שהתיבות מוטעמות בהם ובגודל חחומו של כל טעם. הכללים מרובים ואינם מענייננו בשיעור זה. גם תיאור מלא שלהם עדיין לא נערך.

301. השינויים בין כתבי-היד השונים ביחס להקפה מרובים מן השינויים ביחס לטעמים גופם, אבל בקבוצת כתבי-היד העתיקים, המשקפים את האסכולה הסברנית המקובלת, השינויים אינם מרובים ביותר. לעתים באות בגלינות כתבי-היד הערות על נוסחאות אחרים ביחס להקפה. ב"ספר החילופים" של ב"א וב"נ יש ב-80 חילופים או הסכמות ביחס להקפה, כגון: ב"א: כפ-עלה (בר' כו, כב), ב"נ: כפ; ב"א: יפה-תאר (בר' לו, ו), ב"נ: יפה; ב"א: כפ-אני ה' (יש' מה, ג), ב"נ: כפ; ב"א: קו תחו (יש' לד, יא), ב"נ: קו-תחו (וכך אלש¹) ועוד.

302. לגבי כללי ההטעמה, תיבות מוקפות נחשבות כתיבה אחת. כך, למשל, לגבי דיני טעם-משנה, כגון: אל-האשה (בר' ג, א) - הצירוף המוקף מוטעם במונה-זקף, לפי שבגלל ההקפה הברת ה' אינה נחשבת בראש תיבה, ולכן עשוי לבוא בה טעם-משנה; כהנה-בד קדש (וי' טז, ד) - המשרת אזלא, ולא מונה, לפי שבגלל ההקפה תיבת "בד" אינה מוטעמת בראשה, ולפיכך המשרת אזלא. הצירוף המוקף נחשב לתיבה אחת לענין הגעיות, כגון: או-אשה (דב' יז, ב) - געיה בהברה פתוחה, שהיא שנייה לפני הטעם (להלן, 322); את-לבך (שמ"א ט, כ) - געיה בהברה סגורה, במבנה סדיר משובח (להלן, 315).

303. כאשר בתיבה מוקפת יש געיה, כגון: טובת-שכל (שמ"א כה, ג), אין זה טעם ואין זו נסיגת טעם; גם אין געיה בתיבה מוקפת שונה במהותה מגעיה בתיבה שאינה מוקפת. כל שכן שמבחינת שיטת הטעמים אין כל נסיגת טעם במקום שגעיה אינה עשויה לבוא, כגון: נחבאו-שם (יהו' י, כז), ומשל-בך (בר' ג, טז), ספרו-נא (בר' מ, ה).

304. הסיבות העיקריות להקפה הן, מצד אחד, לשונית, היינו: תיבות זעירות עשויות במידות הדיבור להיות הגויות בלי טעם עצמי, אלא בדרך אנקליטית, בטעם אחד עם התיבה שאחריהן. גם תיבות סמוכות בטעמן עשויות להיות הגויות בטעם אחד. מצד אחר, יש להקפה גם סיבות מוסיקליות. הכרוכות בנעימת קריאת המקרא. על פי רוב הדרישות להקפה בשני מישורים אלו מחאימות, היינו, בדיבורים כגון: מן-המצפה (שמ"א ז, יא), אף-קדקד (דב' לג, כ); ונספר-לו ויפתח-לנו (בר' מא, יב) אפשר להניח שההקפה הלשונית וההקפה המוסיקלית מחאימות.

יש תיבות שתיים הן מוקפות ועתיים אינן מוקפות, כגון תיבת "את". השווה, למשל: את ספיה קצירך לא תקצור ואת-ענבי נדריך לא תבצור (וי' כה, ה). בשני דיבורים מקבילים פעם תיבת "את" אינה מוקפת ומנוקדת בצירי, ופעם מוקפת ומנוקדת בסגול. עלינו להניח, שגם בדיבור נהגה תיבה זו בשתי דרכים אלו במסיבות שונות, אך הטעמתה בשתי דרכים אלו בפסוק שלפנינו נקבעה על ידי מערכת ההטעמה. היינו: מן הבחינה הלשונית שתי הצורות אפשריות, ובחירתן בפסוק שלפנינו נקבעה לפי הבחינה המוסיקלית.

305. לעתים אין התאמה בין שתי מערכות אלו; וזה ניכר בעיקר בכך, שתיבה מוקפת היא, ואף על פי כן לא נתקצרה חנועתה. דרך משל: ואם-שלש-אלה (שמ"א כא, יא) - יש סמיכות טעמים, והחנועה נתקצרה; שלש-עשרה עיר (יהו' כא, לג) - אין סמיכות טעמים, והחנועה לא נתקצרה, למרות ההקפה; היינו: יש הקפה מוסיקלית, אך אין הקפה לשונית.

תיבת "רב", כשהיא סמוכה לתיבה שטעמה בראשה היא מוקפת ומנוקדת בקמץ: רב-בעס (קה"א, יח) - יש הקפה לשונית ויש הקפה מוסיקלית; לפני תיבה שאין טעמה בראשה אינה מוקפת ומנוקדת בחולם, כגון: רב השנים (וי' כה, טז) - אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית. אבל במקרה כגון: למה-לי רב-זבחיכם (יש' א, יא), או: על רב-פשיעה (איכה א, ה) - יש הקפה מוסיקלית, אך אין הקפה לשונית. בצירוף: חק-עולם (וי' ו, יא) יש הקפה לשונית ויש הקפה מוסיקלית; בצירוף: וחק השמן (יה"מ, מה, יד) אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית; ואילו בצירוף: חק-הג (איוב כו, י) אין הקפה לשונית, אך יש הקפה מוסיקלית.

בדיבור: ומגער-בך (יש"נ, נד, ט) יש הקפה לשונית וגם הקפה מוסיקלית; בצירוף: לנחל אח-
הארץ (במ"ל, יח) אין הקפה לשונית ואין הקפה מוסיקלית; ואילו בצירוף: ויכלו לנחל-את-הארץ
(יהו"ט, מט) אין הקפה לשונית, אך יש הקפה מוסיקלית.
כך, למשל, בחיבת "יש"ש"ש-לנו (בר"מ, כ), מצד אחד; יש"ה (בר"כ, כח, טז), מצד שני;
ואילו בדיבור: יש-דברים הרבה (קה"ו, יא) אין הקפה לשונית, אך יש הקפה מוסיקלית.
בדיבור: בן-אברהם (בר"כ, כה, יט) יש הקפה לשונית וגם הקפה מוסיקלית; בדיבור: בן חמישי
(בר"ל, יז) אין הקפה לשונית וגם אין הקפה מוסיקלית. ב"דקדוקי הטעמים" (מהדורת דותן, שער ו)
נמסרים 4 מקומות במקרא שבהם בחיבה זו אין הקפה לשונית, אך יש הקפה מוסיקלית: ותלד בן-שש
(בר"ל, יט), וימלט בן-אחור (שמ"א, כב, כ), ולמפילש בן-קטן (שמ"ב, ט, יב), והוליד בן-פרץ
(יה"י, יח). בהמשך אותו שער נמסרים 7 מקומות אחרים, שבהם יש הקפה לשונית, אך אין הקפה
מוסיקלית: בן הישראלי (וי"כ, י), את-בן הבקר (וי"א, ה), בן ברכיה (נחמ"ו, יח), בן ברכיהו
(יש"ח, ב), בן משלמה (דה"א, ט, כא), בן יאיר בן-שמעי (אס"ב, ה), הלבן מאה-שנה (בר"י, יז, יח).

חיבות זעירות

[306]. לחיבות זעירות יש נטייה להקפה. מצד אחר, כבר הזכרנו (למעלה, 206), שלחיבות זעירות
יש במסיבות מסוימות נטייה להיות מוטעמות במפסיק דווקא. יוצא אפוא שבמסיבות מסוימות החיבות
הזעירות מאבדות את טעמן המוסיקלי בכלל, והן מוטעמות בטעם החיבה שאחריהן; ואילו במסיבות
אחרות, להפך, הן מקבלות טעם מוסיקלי העולה על זה של החיבה שאחריהן. השווה, דרך משל, בדיבור
אחד: את-שרה אשתו (בר"כ, יט) - חיבת "שרה" מוטעמת בטעם משרת, ואילו חיבת "אח" חסרת טעם
כל עיקר, היינו: מוטעמת פחות ממנה; בדיבור אחר מוטעמת: את שרה אשתו (בר"כ, יד) - חיבת
"שרה" מוטעמת בטעם משרת, ואילו חיבת "אח" בטעם מוסיקלי מפסיק, היינו: מוטעמת יותר ממנה.
נטייה זו מצויה בהטעמת המקרא.

ספרות:

307. כללים מעטים בענייני געיות מצויים ב"דקדוקי הטעמים", מהדורת א' דותן, ירושלים תשכ"ז,
שערים יד, טו, כ; ובמקומות אחרים. בספרות המסורה ואצל ראשוני המדקדקים הדיון בגעיות מועט
ואינו שיטתי. מערכת מפורטת של כללי הגעיה ערך יקותיאל הכהן ברבי יהודה (יהב"י הנקדן);
וכללים אלו נחפרטמו לפי כתבי-יד בידי יג"פ גומפרץ, לשוננו כב (תשי"ח), 36-47, 137-146.
יהב"י הוא זה שחילק את הגעיות לסוגים וקבע את המונחים "געיה קלה" (געיה בהברה פחוזה) ו"געיה
כבדה" (געיה בהברה סגורה).
בעקבותיו נערכו החיבורים של כללי הגעיה בספרות: "מקנה אברס"; ו"היידנהיים, ספר
משפטי הטעמים, רדלגהיים תס"ח, מה-א-ס, כ. פרקים מפורטים על הגעיה, אך בפחות שיטתיות מכללי
יהב"י, יש בספרו של אליהו הלוי האשכנזי, טוב טעם, פרק ז; וכן אצל ידידיה שלמה מנורצ'י, מאמר
המאריך, בסוף תנ"ך מנטובה 1744.

את החיבור השיטתי והמקיף ביותר של כללי הגעיה ערך יג"פער: Archiv für

wissenschaftliche Erforschung des AT, האלה 1869, 55-67, 194-207. כלליו מיוסדים על

השיטה הנהוגה בכתבי-יד מאוחרים ובדפוסים, וכדרכו של בער, הוא ערך שיטה גם במקום שבמקורות

אין שיטה. כללי בער נתקבלו בספרי הדקדוק המדעיים, כגון פרגשטרסר, א, סעיף 11.

יש חיבורים אחדים של שיטת סימון הגעיה בכתבי-יד. השיטה הנוהגת בק מחוורת בקצרה על ידי

א"ש הרטום, כללי המתג בכתב-היד של משה בן-אשר, הכינוס העולמי למדעי היהדות קיץ תש"ז, א,

ירושלים תשי"ג, 190-194. חיבור קצר של הגעיה בכתבי-יד אחדים - י' גרינשפן, סיני מט (תשכ"א),

מח-נט. חיבור מפורט של כללי הגעיה בא - ספרי, כחר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט,

194-89.

שמה

308. הסימן הנראה כקו מאונך תחת האות, והבא בדרך כלל לפני ההברה המוטעמת שבחיבה ונוסף על

סימן הטעם, נקרא בספרות המסורה: געיה, געיה. חוסר געיה נקרא: חטף. דרך משל, מס"ג א

מש' ד, טז: "איוב לא ישנו חטף (במשמעות 'פעם שנייה') משלי לא ישנו גע' (במשמעות 'שינה').
"געיה" הוא המונח העתיק. המונח המאוחר, המקובל היום, הוא: מתג. בספרות המסורה משמש "געיה"
בלבד. המונח "מתג" מצוי כבר אצל ר' אבהו (המחצית הראשונה של המאה ה"ג), ואילו אליהו הלוי
האשכנזי ("הבחורף סוף המאה ה"ו") כבר סבור, שהמונח הנכון הוא "מתג", ואילו "געיה" הוא כינוי
לאחד מסוגי המתגים בלבד (המתג הבא עם השוא).

צורחה

309. הגעיה הוא קו קצר מאונך. בדפוסים הוא מאונך ממש, ואילו בכתב-היד יש שהוא נוטה במקצת לימין.
כדי שהיה הבחנה בינו ובין המרכא, הדומה לו בצורתו והנוטה לשמאל. ב"הורית חקורא" נאמר שב"א
רב"נ נהגו לכתוב את הגעיה נוטה במקצת לימין. אבל רק במיעוט כתבי-היד העתיקים היא נתונה בנטייה
לימין, ואילו ברובם היא מאונכת ממש.
הגעיה היא חלק ממערכת הטעמים, ובדרך כלל היא מסומנת רק בכתב-יד שיש בהם טעמים, ואינה
מצויה בכתב-יד שיש בהם רק ניקוד. קל להבחין בין געיה לטעם, לפי שהגעיה מסומנת בדרך כלל לפני
ההברה המוטעמת שבהיבה, בעוד רוב הטעמים מסומנים בהברה המוטעמת.

310. אם תחת התיבה נכתב סימן ניקוד, הגעיה נכתבת בדרך כלל לשמאלו. יש כתבי-יד, כגון אל,
המקפידים על כך ומסמנים את הגעיה תמיד לשמאל סימן הניקוד, ורק לעתים רחוקות ביותר לימינו,
ובעיקר כשיש דוחק במקום, כשיש חיקון, וכיו"ב. בכתב-יד אחרים, כגון קשש¹, הגעיה נכתבת לעתים
קרובות לימין סימן הניקוד, בלי שום סיבה מיוחדת. גם געיה-שוא נכתבת על פי רוב לשמאל השוא, אך
יש כתבי-יד הכותבים אותה לעתים קרובות גם לימינו, ללא סיבה מיוחדת. געיה הבאה עם חטף נכתבת
על פי רוב לשמאלו, עתים לימינו, ויש כתבי-יד, כגון לש¹, הכותבים אותה גם באמצעו: — שיטת
כתיבה כזו אינה מצויה באק.

קריאתה

311. לגעיה אין ניגון משלה, והיא מורה על האטת הקריאה ומשיכתה בלבד, כדברי "הורית חקורא",
77: "אבל הגעיה והיא צורת מקל נטויה לאחור שתמצא תחת התיבה במקצת מקומות אינה לא שר [מטטק]
ולא משרת אלא לרמוז בה שצריך למשוך באותו האות מעט". מטבד שהאטת הקריאה היא עיקר חכלית הגעיה,
ואינה מורה על הרמת הקול וסלסולו, כטעם. אבל אפשר שבמשך הזמן, כשהתחילו לראות בגעיה טעם-משנה,
וגם כללי סימונה נשתנו, קראה בהרמת קול, כטעם נמוך.

סוגי הגעיות

312. יש שתי סיבות להטעמת הגעיות:
א. סיבות מוסיקליות, החלויות בקריאה הדקלומית של המקרא. הטעמת געיות מסוגים אלו חלויה
במבנה התיבה להברותיה, בטעם שהתיבה מוטעמת בו או בטעם שלפניה או שאחריה. כאלו רובן של הגעיות.
ב. סיבות פוניטיות, החלויות בעיצורי התיבה ותנועותיה, או באלו שבהיבה שלפניה או שאחריה.
כאלו מיעוטן של הגעיות.
לא תמיד אפשר להכיר אם הוטעמה געיה מסוימת מסיבות מוסיקליות או מסיבות פוניטיות, ועתים
אפשר להסבירה בסיבות אלו ואלו כאחד. אבל משמעות הגעיה, עם כל החלוקה לסוגים שאנו נוהגים לחלקה,
היא אחת: האטת הקריאה, בין האטה כזו נדרשת מסיבות מוסיקליות (כהקדמה מוסיקלית לטעם שהתיבה
מוטעמת בו), בין היא נדרשת מסיבה פוניטית (כדי שכל העיצורים והתנועות ייגו כראוי).
313. בתיאור שיטת הטעמת הגעיות ראוי לעמוד, מצד אחד, על השיטה הנהוגה בכתב-היד, ומצד אחר,
על השיטה הנהוגה בדפוסים. בדרך כלל הטעמת רוב סוגי הגעיות בכתב-היד אינה עקיבה, ובדפוסים
הונהגה שיטתיות בכמה מסוגים אלה. כמו כן נבדוק אילו סוגי געיות נזכרים בספרות והם משמשים נושא
לחילופים, בעיקר לחילופי ב"א וב"נ (למעלה, 155-156), שהגעיות הן נושאם העיקרי.

ואלו סוגי הגעיות:

הגעים המוסיקליות:

געה בהברה סגורה ("געה כבדה", "געה קטנה"), בחיבה שמבנה סדיר ובחיבה שמבנה אינו סדיר
געה בהברה פתוחה ("געה קלה", "געה גדולה")
געה-שוא
געה בהברה סגורה בעלת תנועה ארוכה (ארוכה-תנועה)

הגעים הפוניטיות:

געה שתכליתה להניק את השוא שאחריה
געה לפני עיצור גרוני
געה השורשים "היה", "חיה"

הגעים המוסיקליות

314. השמות "געה כבדה" ו"געה קלה" לשני הסוגים העיקריים של הגעים המוסיקליות הן חידושו של יהב"י, וכפי שהעיר דותן - חידוש לא מוצלח. דותן גופו במהדורת "דקדוקי הטעמים" מכנה שני סוגים אלו "געה קטנה" ו"געה גדולה". מונחים אלו הם עתיקים ומצויים במסורה. אך גם שמות אלו אינם נראים, לפי שמצאנו במסורה שהגעה בהברה סגורה נקראת "געה קטנה", אך אין ברור אם מונח זה אינו כולל גם את הגעה בהברה פתוחה, ומסתבר יותר ש"געה גדולה" מכוונת במסורה לטעם. לפיכך נשתמש בפרק זה במונחים "געה בהברה סגורה" ו"געה בהברה פתוחה".

געה בהברה סגורה

315. המבנה הסדיר. בחיבה שמשקלה "מתקלים", היינו: הברתה הראשונה סגורה, לפני הברתה המוטעמת בא שוא נע (תנועה חטופה), ובין שתי ההברות חציצה של הברה - באה געה אם התיבה מוטעמת בטעם מפסיק, כגון: נחמך (שמ"א, י). בדוגמה זו התנועה החטופה היא שוא שתחת אות דגושה; ועוד שני משקלים למבנה הסדיר: "מתפללים", היינו: התנועה החטופה היא שוא שני משני שואים רצופים באמצע התיבה, כגון: המרמלי (שמ"א, ל, ה); "מתפעלים", היינו: התנועה החטופה היא חטף, כגון:

משתתחים (בר' לז, ט). דוגמות נוספות לחיבות בסוגים אלו; משקל "מתקלים": וילפדה (דב' לא, כב), מצדך (יח' ד, ח), ונתקנוהו (ש"ו כ, לב), ובחיבות מוקפות: אח-לפך (שמ"א ט, כ); משקל "מתפללים": וישטמהו (בר' מט, כג), המשפחים (בר' מט, יד), מקבצאל (שמ"ב כג, כ), ובחיבות מוקפות: ולכל-מלאכת (דה"א כח, יג), על-פל-פני (דה"א ה, י), אח-בת-בנה (וי' יח, יז), בנהר-כבר (יח' י, טו); משקל "מתפעלים": למנאצי (יר' כג, יז), ונעמדנה (בר' מא, ג), מדהרות (ש"ו ה, כב), ותעלי (יש' נז, ח), ובחיבות מוקפות: אח-החנית (מל"ב יא, י).

געה במבנה כזה נזכרת כבר ב"דקדוקי הטעמים" (דותן, שער טו - נוסח קצר; נוסח ארוך יותר ב"קונטרסי המסורה", שם בהערות, ובספר, עמ' 96).

316. זהו המבנה הסדיר המשובח, שבו באה געה בהברה סגורה. בדרך כלל אם תיבה כזו מוטעמת במפסיק, יש בה געה; אם אינה מוטעמת במפסיק - אין בה געה. זהו הכלל, אך יש יוצאים לכאן ולכאן. מצד אחד, יש עשרות אחדות של חיבות מוטעמות במפסיק, ואף על פי כן אין בהן געה, כגון: ויאחז (ש"ו טז, ג), ואת-החזיר (וי' יא, ז; דב' יד, ח), מן-השבי (נחמ' א, ג), ויאהל (בר' לד, ג), ואת-התכלה (שמ" כה, ה).

מצד אחר, להפך, יש כ-200 מקומות במקרא, שבהם תיבה מוטעמת בטעם מחבר, ואף על פי כן יש בה געה, כגון: יטמאו (יח' לז, כג), וימצאו (בר' יא, ב), ויתקדשו (דה"ב ל, כד), ובחיבות מוקפות: אל-השמי (יש' יד, כט), את-מעברות (ש"ו ג, כח), אח-פל-דגי (במ' יא, כב), ועל-פל-עדת (יהו' כב, כ).

317. יוצאים מן הכלל אלו הם אחד הנושאים העיקריים של חילופי ב"א-ב"נ ושל הערות על חילופים גליונות כחבי-יד בכלל. דרך משל, לגבי חיבות מוטעמות במפסיקים: ויחזק (שמ" ז, יג; ט, לה) - ב"נ בגעיה; מן-השתי (וי' יג, נו) - ב"נ בגעיה; ויאהל (בר' יג, יב) - הסכמה שאין געיה; אל-מחזה (מל"א ז, ד, ה) - הסכמה שאין געיה; לגבי חיבות מוטעמות במשרתים: התיצבו (דה"ב כ, יז) - ב"נ בגעיה; הנבאים (יר' כז, טו) - ב"נ בלי געיה; ויחננו (מל"א כ, כט) - הסכמה שיש געיה; וירדפו (מל"ב כה, ה) - הסכמה שאין געיה.

למרות יוצאים מן הכלל אלו, הרי על פי רוב, ב-90% של המקומות בקירוב, הכלל שריר וקיים; כשהחיבה מוטעמת במפסיק - יש בה געיה; כשהיא מוטעמת בטעם מחבר - אין בה געיה.

[318] יש גם מבנה סדיר לא משובח של תיבות לעניין הגעיה בהברה סגורה. תיבות בעלות מבנה כזה נטייתן להטעמה בגעיה פחותה במקצת מנטיית התיבות שמבנהן משובח. ואלו סוגי התיבות שמבנהן

סדיר (היינו: מתקטלים וכו'), אך לא משובח:

א. ההברה השנייה (החוצצת) פוחחת בשוא נע (הברה חטופה), כגון: הפנעניח (דה"א ב, ג),

אשר-תבשל (שם טז, כג).

ב. ההברה השנייה (החוצצת) מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון קמץ: וילחמו (יהו"י לו),

ונשאר (מל"ב יד, י), ויתגעשו (שם"ב כב, ח), את-הארי (שם"א יז, לו); צירי: אשלחך (דב"י לב, כז);

חולם: וזרעך (מל"א ח, מב), מגאלנו (רות ב, כ), את-מעדי (וי"י כג, מד). בתיבות שמשקלן "הפועלים"

(המהנים, השערים וכו') בדרך כלל אין געיה; ובכלל רב בסוג זה כולו מספר היוצאים על אלו שתיבות

שמבנהן משובח.

ג. ההברה השנייה (החוצצת) מנוקדת בתנועה ארוכה ואחריה שוא פשוט (משקל "מתברכים"):

בדרך כלל אין געיה, פרט לתיבות בודדות, כגון: בלבבך (דב"י ל, יד; ועוד), לרצונכם (וי"י ט, ה);

ועוד, ובשרך (שם"ב ה, א).

ד. לפני ההברה המוטעמת חטף (ואפילו שוא פשוט) תחת הראשונה משתי אותיות דומות רצופות

או תחת עיצור לא גרוני אחר; אם התנועה החוצצת קצרה, הטעמת הגעיה כבתיבות שמבנהן משובח, כגון:

ויהללו (ש"י טז, כד), יתפללו (מל"א ח, ל); אם התנועה החוצצת ארוכה, דין הטעמת הגעיה כבתיבות

מסוג ב, למעלה: התקוששו (צפ"ב א, א), ויברכם (יהו"י כב, ו), ויכננו (דב"י לב, ו).

[319] עתים באה געיה בהברה סגורה בתיבה שמבנה דומה, ובו הברת הטעם אינה פוחחת בתנועה

חטופה, אבל ההברה החוצצת ראויה לגעיה (או יש בה געיה):

א. תיבה שמבנה: הברה סגורה + תיבה משורשי "היה", "חיה", שהיא ראויה לגעיה בהברתה

הראשונה (להלן, 351), כגון: אם-יהיה (יש"י כב, ב"נ: אם-).

ב. תיבה שבה בהברה החוצצת געיה לפני גרונית שוואה (להלן, 350), כגון: וזרחיה

(דה"א ה, לב) - הגעיה הראשונה מוסיקלית, השנייה פוניטית; ישמעהו (דה"א כז, יט), ישמע-נא

(שם"א כו, יט), אטלה-לך (יר"ה ז, ז).

לאמחו של דבר, גם התיבות בסוג ג לעיל (משקל "מתברכים") אפשר לראותן כשייכות לסוג זה,

לפי שגם בהן ההברה החוצצת ראויה לגעיה (בהברה פתוחה).

געיה בתיבה שמבנה סדיר היא המצויה ביותר בין הגעיות שבהברה סגורה.

320. מבנה לא סדיר. זוקי הגעיה הבאה בהברה סגורה בתיבה שמבנה אינו המבנה הסדיר, היינו

משקל "מתקטלים" על כל גווניו. מספר המקומות שבאה בהן געיה כזו קטן, ואין כללים קבועים להטעמתה.

ב-15 מקומות בקירוב הגעיה באה בהברה הרביעית שלפני הטעם, כגון: את-כל-המקלות (דב"י יב, ב).

ב-200 מקומות במקרא בקירוב הגעיה באה בהברה השלישית שלפני הטעם. על פי רוב באה הגעיה

בתיבה מוטעמת באחד מן המפסיקים שנעימחם "גבוהה", מסולסלת (למעלה, 195), היינו גרש, כגון:

מן-השיחור (יהו"י יג, ג), פזר, כגון: ממשחתם (ש"י יח, ב), ח"ג, כגון: את-הגמל (וי"י א, ד);

דב"י יז, ז), וזרקא, כגון: ולישמעאל (בר"י כ, כ); ובמקצת גם בתיבות מוטעמות במפסיקים אחרים,

כגון: ולכל-בניה (שם"א א, ד), כל-הנשים (שם"י טו, כ), ואף בטעמים מחברים, כגון: את-החברים

(דב"י ה, יט), ובכל-חית (בר"י ט, י).

ב-30 מקומות במקרא בקירוב באה הגעיה בהברה השנייה לפני הטעם. לעתים קרובות בתיבה

שטעמה מלעיל והיא מוטעמת בפשטא, כגון: נמצא-קשר (יר"י א, ט), מקרא-קדש (וי"י כג, כא; ועוד),

וישאבו-מים (שם"ב כג, טז; דה"א יא, יח); ולעתים רחוקות בתיבות מוטעמות בטעמים אחרים, כגון:

על-הצור (שם"י יז, ו), על-שפת-הים (יהו"י א, ד; שם"א יג, ה), עם-גדול (דב"י ט, ב). בסוג זה יש כמה

תיבות שטיבה הגעיה בהן כנראה פוניטית (להלן, 346).

ב-60 מקומות במקרא בקירוב באה הגעיה בהברה הראשונה שלפני הטעם (כלומר: הסמוכה לטעם).

לעתים רחוקות בלבד באה געיה כזו מטיבה מוסיקלית, כגון: ואשר-נגד (יח"י מב, א), נזעקו (ש"י

יח, כב), נכנעו (דה"ב ל, יא); בשפמות (שם"א ל, כה), שלמן (הו"י יד, א), מרשא (בר"י א, יא), ימטני

(שמ"ב כב, יז), ועל פי רוב היא באה מסיבות פוניטיות (להלן, 346). גם אפשר שבמקצתן של התיבות שנמנו כאן הגעיה באה מסיבה פוניטית, ולא מוסיקלית.

געיה לפני פסוק

[321]. געיה זו באה בעיקר בדיבור, כגון: ויאמר לא (מל"ב ב, ל) ודומיו, כנראה להגדיל את ההפסקה בקריאה אחר התיבה הראשונה, בנוסף על זו שעליה מורה הפסקה. היא נדירה ביותר ומצויה רק בכתבי-יד עתיקים.

געיה בהברה פתוחה

322. בהברה פתוחה, מנוקדת בתנועה ארוכה או קצרה, שהיא שנייה או יותר לפני הטעם, או שהיא מנוקדת בתנועה ארוכה לפני שוא - באה געיה. זוהי הגעיה בהברה פתוחה ("געיה קלה" בפי יהב"י; "געיה גדולה" בפי דותן). געיה זו באה אפוא בתיבות מעין: אנכי - הברה פתוחה לפני תנועה; יעמד, שאלה - הברה פתוחה לפני חטף; קטלו - תנועה ארוכה לפני שוא. אין הטעמת הגעיה תלויה במהות הטעם שהתיבה מוטעמת בו, והיא באה בתיבות מוטעמות בטעמים מפסיקים ומחברים כאחד. געיה בהברה פתוחה לפני תנועה: יאמר (בר' כב, יד), ובתיבות מוקפות: כי-ברך (בר' כב, יז), אמר-לו (בר' כב, ט), השקיני-נא (בר' כד, מג).

בהברה פתוחה לפני חטף: בעבור (בר' כא, ל), ובתיבות מוקפות: כי-אני (יח' לז, יד). לפני שוא שאחר תנועה ארוכה: ידך (בר' כב, יב), גלכה (בר' כב, ה), ויאמרו (בר' מז, ד), ובתיבות מוקפות: כי-ירא (בר' כב, יב).

323. אם ההברה השנייה שלפני הברת-הטעם סגורה, ואינה ראויה אפוא לגעיה זו, אך הברה כלשהי לפנייה פתוחה וראויה לה - מוטעמת הגעיה באותה הברה, כגון: העמודים (שמ"ב כז, יא), מהסתפח (שמ"א כו, ט), מהתחלנות (יח' מב, ה), שער-עירן (בר' כג, יח); האדמה (בר' ט, ב), ואחרי-כן (בר' כג, יט), לא-אדני (בר' כג, יא), האחשתרנים (אס' ח, י); ארדה-נא (בר' יח, כא), אשר-ילדה-לו (בר' כא, ג).

אם תיבה יש בה געיה, ולפני אותה געיה, לפי הכללים הנזכרים, הברה נוספת הראויה לגעיה, היינו: געיה לפני געיה (כמו געיה לפני טעם), באות בתיבה שתי געיות, כגון: לישועתך (בר' מט, יח), בהעלתך (במ' ח, ב), הועבתיהם (יח' ו, ט), האשראלי (במ' כו, לא), באהל-יעקב (בר' לא, ג). סימון כזה נוהג בדפוסים, ואילו בכתבי-היד העתיקים סימון שתי געיות בתיבה אחת נדיר.

324. אם התיבה ראויה לגעיה בשתי הברות פתוחות רצופות, כגון: ויהונתן (שמ"א יט, א), מועדפת בדרך כלל הגעיה הקרובה להברת הטעם; דוגמאות נוספות: מאחרי (שמ"ב ב, כב), ואורדך (שמ"א ל, טו), וכן בתיבות מוקפות, כגון: גדולה-מאד (יח' י, כ), כך השיטה בדפוסים ובחלק מכתבי-היד, כגון א. יש כתבי-יד המעדיפים, אם דרך קבע אם דרך עראי, את הגעיה הרחוקה מן הטעם, ומטעימים כגון: ליהושפט (ל דה"ב כ, ב; א: ליהושפט), הרצות, האמרות (ע עמ' א), הראתו (ב וי' יג, ז).

אבל אם הגעיה הרחוקה היא בתיבה מוקפת, ובהטעמתה יש משום שמירה על הטעמתה המקורית של התיבה כשאינה מוקפת, מועדפת בכתבי-היד הגעיה הרחוקה בתיבה מוקפת מן הגעיה הקרובה, כגון: כי-מכרו (בר' מז, כ), לא-תעבר (בר' לא, נב), בני-יעקב (בר' לה, כב), כי-יהפך (יש' ס, ה), הוא-העבר (דב' ט, ג). כך השיטה בכתבי-היד, אם כי יש יוצאים מעטים; ואילו בדפוסים מועדפת גם במסיבות אלו הגעיה הקרובה, היינו: כי-מכרו וכיו"ב.

[325]. בדרך כלל הגעיה בהברה פתוחה באה אך אם יש חציצה כלשהי בין ההברה הפתוחה ובין הברת הטעם, חציצה של תנועה, של חטף או של שוא שאחר תנועה ארוכה. לעתים רחוקות באה בכתבי-היד געיה כזו גם כשבין ההברה הפתוחה ובין הברת הטעם אין שום חציצה, כגון: וייראו (ב בר' מב, לה), דמ' (ל שמ"א כו, כ). לעתים קרובות יותר, אך גם כן בחינת מיעוט שבמיעוט, באה געיה כזו בתיבות מוקפות, כגון: כי-אש (א יר' יז, ד), על-פרי-גדל' (א יש' י, יב), אנשי-חיל' (א נח' ב, ד), כי-פי (ב בר' מה, יב), תבא-נא (ב שמ"ד י, ו). יש כתבי-יד המרבים במקצת בגעיה כזו גם בתיבה אחת, כגון 20 (בייחוד בתיבות מוטעמות בפשטא), כגון: לחרב' (יר' טו, ב), הבאים (יר' כו, ב). געיה במסיבות כאלה אינה נוהגת בדפוסים.

טעמי המקרא

/325/

יש כתבי-יד בניקוד טברני "מורחב" המרבים בגעיה כזו (בהברה פתוחה סמוכה לטעם), כגון
כ"י וטיקן אורב" 2: בשלשם (יח' א, א), ה"ה ה"ה (שם, ג).

326. הגעיה בהברה פתוחה וכלליה אינם מתוארים בספרות המסורה ובמקורות העתיקים, ורק מה ושם
נזכרות תיבות שיש בהן געיה. ב"דקדוקי הטעמים" (מהדורה בער-שטראק, סעיף 32) נאמר: "כל
לשון יראה געיה, כמו וייראו האנשים (בר' כ, ח), וכל לשון ראה חטף כמו וייראו ויקחו (במ' טז, כד)".
ב"הורית הקורא", 90, נאמר: "אלא במקצת מקומות היא [הגעיה] מועלת, כמו שאמרו כל לשון דחילא
געיה וכל לשון ראייה לא געיה וכמו השנה (נחמ' יג, כא) ישנה (מש' ד, טז) אחת לשון מניין מקום שנים
ואחת לשון שינה". הראשון שקבע כללים מקיפים להטעמת געיה זו הוא יהב"י, ובעקבותיו שאר
החוקרים.

327. הגעיה בהברה פתוחה היא המצויה ביותר במקרא, ובאה ברבבות תיבות. בכתבי-היד העתיקים
אין געיה זו מוטעמת בכל התיבות הראויות לה, אלא אך בחלקן, מהם כתבי-יד המרבים בהטעמתה, ומהם
הממעטים בכך. ואף על פי שסימנים שונים מוכיחים, שגם מקומות שבהם אינה מטומנת יש לראות כאילו
יש שם געיה - מסתבר שהטעמתה היתה חשובה פחות, כנראה משום שגם נשמעה בקריאה פחות, מזו של
הגעיה בהברה סגורה.

בא מסומנת געיה זו בעיקר בתיבה מוטעמת בפשטא ובזקף, פחות בתיבות מוטעמות בשאר המפסטיקים,
ולעיתים רחוקות בלבד בתיבות מוטעמות בטעמים מחברים; ובסך הכל ב-30% בלבד מן המקומות הראויים
לגעיה יש געיה.

בלש הגעיה מוטעמת לעתים קרובות במקצת יותר מבא, ב-40% מן המקומות.
המקומות בקירוב.

בבש¹ הגעיה מוטעמת לעתים רחוקות עוד יותר מבא, ב-20% מן המקומות בקירוב.

בג הגעיה מסומנת לעתים קרובות הרבה יותר, ב-75% מן המקומות בקירוב.

שאר כתבי-היד העתיקים, מהם מסמנים געיה זו לעתים רחוקות ומהם לעתים קרובות. לא חמיד

קנה-המידה הוא זה, היינו: לא חמיד כתב-יד עתיק יותר מסמן פחות געיות מכתב-יד מאוחר

טעמי המקרא

/327/

(כעדות הנוהג השונה בב' ובק, שהם בני אומה-הנוהגת בקירוב), אך בדרך כלל בכתבי-יד מאוחרים
סימון הגעיות הללו מלא יותר, עד שבדפוסים הוא מלא ממש, היינו: כל מקום הראוי לגעיה בהברה
פתוחה לפי הכללים הנזכרים, אכן באה בו געיה.

געיה אחר הטעם

[328]. סוג מיוחד של הגעיה בהברה פתוחה הוא הגעיה הבאה אחר הפעם.

אם תיבה שטעמה מלעיל והיא מסתיימת בהברה פתוחה, סמוכה לתיבה שטעמה בראשה, עשויה לבוא
געיה בהברה פתוחה זו שאחר הטעם, כגון: עבדך אלה (מל"ב א, יג), עשיתה חסד (שם"א טו, ו), עליה
מִן (יר' ט, כ), סדרו סדרל (יש' נב, יא), הוֹדֵה חֶרֶב (יח' כא, טז), גִּבּוֹרֵי חֵיל (דה"א יב, כו),
הִילָלִי שֶׁעַר (יש' יד, לא). געיה כזו באה לעתים רחוקות ביותר, בעיקר בכתבי-היד העתיקים, ובגם
בהם במקומות בודדים.

לעתים קרובות יותר באה געיה כזו כשהתיבה השנייה פותחת בשוא ואחריו הכרת הטעם, כגון:

פִּדְיָה אֲרִים (בר' כח, בב; ועוד), וַיִּנְקֶה דָּבָשׁ (דב' לב, יג), תִּאֲמִינִי בְרַעַ (מי' ז, ה), נִשְׁנוּ מֵאֵד
(יר' ט, ח), לְמַעַל לְמַעַל (יח' מא, ז). גם געיה במסובות כאלו מצויה בעיקר בכתבי-יד עתיקים,
אך לא בדפוסים.

געיה-שוא

329. געיה הבאה עם שוא (או עם חטף) בראש תיבה, ומורה על האטה בקריאה, ובעצם על הארכת התנועה
החטופה, אפשר עד לתנועה (קצרה) ממש. געיה-שוא נדירה בכ"א ספרים (כ-200 פעם במקרא), אך מצויה
הרבה בספרי אמ"ת. זוהי געיה מוסיקלית, אך לעתים קרובות היא באה עם שוא שלפני גרונות, ולפיכך
אפשר שגם סיבות פוניטיות להטעמתה. אין לה כללים קבועים, ושיטת הטעמתה דומה במקצת לזו של
הגעיה בהברה סגורה.

געיה זו באה בהברות הרביעיות, השלישיות והשניות שלפני הטעם בעיקר בתיבות מוטעמות במפסטיקים
שנעיתם "גבוהה", כגון בגרש: וְאֶת-כָּל-הָעָם (מל"ב כד, יד), וְאֶת-פִּתְרָאִים (בר' י, יד; דה"א א, יג),
מְהוֹרָאִים (יהו' י, כד); בפזר: וְכָל-צִוְיָיו (יח' מג, יא), וּבִבְלָר (דה"א יב, מא); בת"ג: כָּל-הַדָּבָר

(י"ר מ"ה); בזרקא: וְאֶת-הַצִּדִּיקִים (כ"ד, ל), וַיִּדְעָה (יח' לה, יב); ולעתים רחוקות בחיבות מוטעמות בטעמים אחרים, כגון: אֲשֶׁר-לִצְלַע (יח' מא, ט), בִּיזְ-אֶשֶׁה (ש"ו ד, ט), אֲשֶׁר-לִדְבִירָה (מל"א ו, כב); געיה-שוא מועדפת מגעיה בהברה סגורה במבנה סדיר).

געיה-שוא באה בהברה הראשונה לפני הטעם בעיקר בחיבה מוטעמת בזקף, כגון: וְנָאִיָּה (שה"ש א, ה), וְרֵאִיתָ וְקָרָאתָ (י"ר נא, טא), שְׁאוּ-זֶס (יש' יג, ב); ולעתים רחוקות גם בחיבות מוטעמות בטעמים אחרים, כגון: צֶאֱ-לֶךְ (שה"ש א, ח), וְעֵינַיִךְ (י"ר לה, ג).

330. סוג מיוחד של חיבות שבהן עשויה לבוא געיה-שוא הן אלו שמבנהן דומה למבנה הסדיר של החיבה הראויה לגעיה בהברה סגורה, אלא שבהן בראש החיבה שוא, ולא הברה סגורה. מבנים אלו הם: "מקטלים", "מפּלפלים" (דומים למשקלי "מתקטלים", "מחפּלפלים", למעלה, 315), כגון: כִּי־אֶמְעַךְ (שמ"ב ה, כד; דה"א יד, טו), חֲשִׁלָּהוּ (י"ר לד, יג); "מפּעלים" (דומה למשקל "מחפּעלים"): לְהַעֲלֹחַ (מל"א ח, א; ועוד), וְהַחֲזִיקוּ (זכ"ח כג), בְּמַעֲלָה (דה"ב לב, לג), יִדְעֲנוּךְ (הו"ח ב, ב), תַּחֲעֲבֹנוּ (דב' ז, כו), וגם: לְבֹא-חֲמַת (יח' מח, א); געיה עשויה לבוא גם במשקל "מבְּרָכִים" (דומה למשקל "מחבְּרָכִים", המבנה הסדיר, אך שאינו משובה, למעלה, 318), כגון: וְהִיָּתָה (יש' כח, ד; ועוד), וַיֵּאמְרוּ (יואל ב, יז), וְהִלְלוּ (זכ"ח ז, כא), וְנִסְבְּהָ (יח' מא, ז).

331. עד כאן על געיה-שוא בחיבה מוטעמת במפסיק. געיה זו באה לעתים רחוקות גם בחיבה מוטעמת בטעם מחבר, ובעיקר בצירופים לא רגילים של משרתים, כגון: — וַיִּדְרָשְׁתִּי — (יח' לד, י), היינו: בחיבה מוטעמת בדרגא המשמש משרת שני לרביע, שלפניו גרש; בחיבה מוטעמת במרכא משרת הלגרמיה, כשהיא ארוכה (ופותחת בשוא), כגון: אֲשֶׁר-הוּא — (מל"ב כה, יט), ולעתים רחוקות גם בחיבות מוטעמות במשרתים אחרים, כגון, במשרת הפשטא: הַמְּבִלִּי (שמ"י יד, יא; ועוד); באזלא: וְחִלַּח (שמ"כ כט, כג; ועוד).

332. געיה-שוא מסומנת דרך קבע בכתיב-היד העתיקים. כללי הטעמתה אינם מתוארים אצל הקדמונים, ואף לא אצל יהב"י. החוקרים הראשונים שקבעו כללים להטעמתה הם הייזנהיים ובער. אך בספרות

המסורה (כגון "דקדוקי הטעמים", מהדורת בער-שטראק, סעיף 11; ועיין ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, 160 ואילך) מצויים כללי הגייתו של השוא שעמו געיה, והם קובעים, שבעוד שוא בראש חיבה נהגה בדרך כלל בפתחה קטנה, הרי אם מצטרפת עמו געיה "בפתחה גדולה תצא"; הוא הדין לפני גרוניות: שוא בראש חיבה לפני גרוניות נהגה בחנועה חטופה בגון חנועת הגרוניות שאחריו, ואם מצטרפת עמו געיה "יהיה דרכה על דרך נקוד האות השני שבחיבה", כגון: בַּהֲנוֹת (ש"ו א, ז); שוא בראש חיבה לפני עיצורית נהגה בחירק חטוף, ואילו אם געיה עמו נהגה בחירק מלא.

געיה בהברה סגורה ארוכת-חנועה

333. געיה עשויה לבוא בהברה סגורה מנוקדת בחנועה ארוכה. הברה כזו מצויה בעבריה בעיקר עם הטעם, ובלא טעם בדרך כלל בחיבות מוקפות. אין הבחנה לעניין זה במהות הטעם שהחיבה מוטעמת בו, והגעיה עשויה לבוא בחיבות מוטעמות בטעמים מפסיקים ובטעמים מחברים כאחת.

בדפוסים מצויה בדרך כלל געיה בהברה כזו דרך קבע; ואילו בכתיב-היד העתיקים באה געיה על פי רוב אם ההברה הסגורה ארוכת-החנועה סמוכה להברה המוטעמת, כגון: אֵין-לֹ (הו"ח ח, ז), גֵּר-שָׁם (ש"ו יז, ז), בֵּית-אֵל (יהו"י טז), וְיִצְחָק (מל"ב ד, כו).

אם ההברה הסגורה היא השנייה שלפני הטעם, בדרך כלל אין בה געיה, כגון: שֵׁם-יוֹסֵף (בר' מא, מה), סוּר-מִמֶּנּוּ (יהו"כ ג, ו), בֵּית-דָּגוֹן (יהו"ט טו, מא), בְּרִית-יְהוָה (יהו"ג ג, ג). אם ההברה הסגורה ארוכת-החנועה היא השלישית שלפני הטעם, יש לעתים קרובות געיה, כגון: אִישׁ-יִשְׂרָאֵל (יהו"ט טז), קִצִּיר-הַשְּׂעִרִּים (רות ב, כג), שֵׁם-הַמָּקוֹם (ש"ו ב, ה; ועוד).

הטעמת געיה זו באה דרך קבע פחות או יותר בכתיב-היד העתיקים; ובדרך כלל קביעותה מרובה משל הגעיה בהברה פתוחה, אך פחותה משל הגעיה בהברה סגורה.

הגעיה באה אחר הטעם

334. חיבה המסתיימת בהברה סגורה מנוקדת בצירי, שנסוג טעמה, אך הצירי לא נחקצר לסגול, באה עמו געיה, כגון: וַיִּצָּץ צִיץ (במ"י כד), עֲרֵף פֶּלֶב, מִבֶּרֶךְ אוֹן (יש"ט טו, ג), נָבֵל צִיץ (יש"מ מ, ז, ובדומה שם, ח). געיה זו מוטעמת בכתיב-היד וגם בדפוסים.

טעמי המקרא

/335/

שיטת ההעדפה של הגעיות המוסקליות

[335]. בכתבי-היד העתיקים, כגון אלס, בדרך כלל אין שתי געיות באות בתיבה אחת (או בצירוף תיבות מוקפות) אלא במקרים נדירים. אם תיבה אחת כזו ראויה לגעיות אחדות, מועדפת בדרך כלל אחת מהן והיא מוטעמת, והאחרות אינן מוטעמות. כך, דרך משל: בְּנוֹתֵיכֶם (עז' ט, יב), אֲרֻחָמִנוּ (יר' לא, ב) - געית-שוא מועדפת מגעיה בהברה פתוחה; כַּל-הַמַּחֲלָה (שמ' טו, כו) - געיה בהברה סגורה במבנה לא-סדיר מועדפת מגעיה כזו במבנה סדיר (בהברה "ה"), וְלֹהֶפְךָ וְאֶת-הַמִּזְבְּחוֹת (א' מל"ב כג, יב) - געיה בהברה סגורה במבנה סדיר מועדפת מגעיה כזו במבנה לא סדיר (ואת-ה) ומגעית-שוא (ואת-ה); כך נוסח ב"ג).

336. שיטת העדפת הגעיות יש בה כללים ופרטים מרובים ולא כאן המקום לתאר אותם. הכלל העיקרי הוא, שבדרך כלל, אם תיבה ראויה לגעיה בהברה סגורה ולגעיה בהברה פתוחה - מועדפת הגעיה בהברה הסגורה, סדירה ולא סדירה. דרך משל: וַיַּעֲלֵנוּ (שו' יח, יב), הַמַּאֲכָלִית (שו' יט, כט) - געיה בהברה סגורה במבנה סדיר מועדפת מגעיה בהברה פתוחה (לפני החטף); אֶל-הָאֵדְמָה (דב' לא, כ), כָּל-נְשֵׁיאֵיהֶם (במ' יז, כא) - געיה בהברה סגורה במבנה לא סדיר מועדפת מגעיה בהברה פתוחה. שיטה זו משותפת לכל כתבי-היד העתיקים.

על בעיט ההעדפה בתיבות הראויות לגעיות אחדות בהברה פתוחה עמדנו למעלה, 324.

[337]. נזכיר בקצרה עוד את בעיט ההעדפה בתיבות הראויות לגעיה בהברה פתוחה וגעיה בהברה סגורה ארוכת-תנועה. בדרך כלל, אם הטעם בהברה הסמוכה שלאחר ההברה הסגורה, מועדפת הגעיה שבאותה הברה, כגון: הַעוֹד-לִי (רות א, יא), לְנוֹד-לִי (איוב ב, יב); ואילו אם הטעם בהברה השנייה שלאחר ההברה הסגורה, מועדפת הגעיה בהברה הפתוחה, כגון: הָעַם-הַזֶּה (יש' ח, יא; ועוד), הַמַּלְכִּים-הָאֵלֶּה (יהו' יא, יב), גוֹיִם-רַמִּים' (דב' ז, א).

טעמי המקרא

/338/

כתבי-היד והדפוסים

338. בכתבי-היד העתיקים מקפידים בדרך כלל בהטעמת הגעיות שבהברה סגורה, במבנה סדיר ולא סדיר, בהטעמת געית-שוא, ובמקצת גם בהטעמת געיה בהברה סגורה ארוכת-תנועה. הקפדה זו ניכרת בשלושה סימנים:

א. שיטת הטעמתן של געיות אלו בכל כתב-יד בפני עצמו בדרך כלל עקיבה.

ב. יש התאמה בשיטת הטעמתן של געיות אלו בין כתבי-יד שונים, היינו: אם תיבה מסוימת יש בה געיה מסוגים אלו בכתב-יד אחד, באה באותה תיבה בדרך כלל געיה גם בשאר כתבי-היד העתיקים.

ג. חילופי קריאה שונים ביחס לגעיות, המצויים בגליונות כתבי-יד, ובעיקר בחילופי ב"א וב"ג, עניינם כמעט אך ורק געיות מסוגים אלו.

סימנים אלו מוכיחים את החשיבות שייחסו הקדמונים לסוג זה של געיות, לעומת הגעיות בהברה פתוחה, שכנראה נחשבו פחות בעיניהם, כפי שמסתבר מתוך: (א) שיטת הטעמת געיות בהברה פתוחה אינה עקיבה בכ"י אחד כלשהו; (ב) אין התאמה בהטעמת געיה זו בין כתב-יד עתיק אחד לחברו, היינו: אם תיבה מסוימת יש בה געיה בהברה פתוחה בכתב-יד אחד, אין אחידות בהטעמת הגעיה בתיבה זו בשאר כתבי-היד העתיקים; (ג) געיה בהברה פתוחה כמעט שאינה משמשת נושא לחילופים.

339. שיטה זו של הטעמת הגעיות נשתנתה בכתבי-היד המאוחרים ובדפוסים. בדרך כלל בדפוסים נהוג להטעים את הגעיות בהברה פתוחה בעקיבות ודרך שיטה, ואילו את הגעיות בהברה סגורה אין מטעימים או מטעימים אותן דרך עראי בלבד.

340. שינוי זה שבשיטה משתקף גם בהעדפת הגעיות. אם תיבה ראויה לגעיה בהברה סגורה ולגעיה בהברה פתוחה כאחת, מועדפת בכתבי-היד העתיקים, כפי שנאמר למעלה, 336, הגעיה בהברה סגורה, ובהם מוטעם, למשל: וַיַּעֲמֵד (שמ' יד, יט). בדפוסים, להפך, מעדיפים את הגעיה בהברה פתוחה, ואותה תיבה מוטעמת בהם בדרך כלל: וַיַּעֲמֵד.

יש כמה דפוסים מדעיים, כגון דפוס בער, היידנהיים, קורן ועוד, שבהם נקטו בשיטה של סימון מלא של הגעיות, והם מסמנים בתיבות מסוג זה את שתי הגעיות, היינו: וַיַּעֲמֵד. שיטה מעין זו

טעמי המקרא

/340/

מצויה גם בכמה כתבי-יד, ומעיד עליה אליהו הלוי האשכנזי ("הבחור"), בספרו "טוב טעם", פרק ז': "וכשיהיה בראש התיבה אות המדגשת מה שאחריה ואחר הדגושה אחת מאחה"ע הנקוד בחטף פתח, אז יהיה בתיבה ההיא שני מחגים, האחת באות הראשונה במחג ראשון והשני תחת התנועה שלפני אחע"ה כדינו, אך בתנאי שיהיה התיבה במלך, כמו: ויעבר, ויעמד."

הגציות הפוניטיות

341. יש גציות שתכליתן אינה מוסיקלית ואינן מותנות במבנה התיבה ובטעמה, אלא פוניטיות, והן ממלאות תפקידים פוניטיים שונים. בין תפקידים אלו: גציה המחלווה לתנועה קצרה (או אף ארוכה) לפני שוא עשויה להורות ששוא זה נע הוא, ולא נח; גציה לפני עיצור גרוני פאטת את קריאת התנועה שלפניו ומסייעת להגזיתו כראוי; וכיו"ב. לא תמיד יודעים אנו את סיבת הטעמה הגציה הפוניטית ואיזו הגזיה משובשת באה למנוע. משמעות הגציה הפוניטית בכל מסיבותיה כמשמעות הגציה המוסיקלית, היינו: האטה בקריאת התנועה שהיא מסומנת אחריה.

גציה שתכליתה להניע את השוא שאחריה

342. גציה כזו באה במסיבות שונות: לפני עיצור שנתבטלה הכפלתו, לפני עיצור מן השורקים, לפני צרור עיצורים דומים, וכיו"ב. יש מקומות, שבהם נוסף לגציה שלפני עיצור זה בא גם חטף אחריה. לא בכל סוגי התיבות ולא בכל כתבי-היד שיטת הניקוד בחטף אחידה; יש כתבי-יד שממעטים בו ויש שמרבים בו; אחת התכונות המיוחדות את א היא ריבוי סימונם של חטפים כאלו. איכות החטף נקבעת לפי הכללים הטברניים המקובלים להגזית השוא הנע (למעלה, 332). אם הוא לפני עיצור שאינו גרוני ואינו י, או לפני גרונית מנוקדת בפתח - משמש חטף-פתח; אם הוא לפני גרונית מנוקדת בקמץ - משמש חטף-קמץ. אין חטף עשוי לבוא במסיבות כאלו לפני גרונית מנוקדת באחת התנועות האחרות וכן לא לפני י.

טעמי המקרא

/343/

הגציה אחר תנועה קצרה

גציה לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה

343. לעתים קרובות באה גציה לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה, ה הידיעה או ה השאלה. בדרך כלל אין גציה אם ה הפתוחה היא בהברה הסמוכה לפני הברת הטעם, כגון: המעט (יש' ז, יג); וכן אין גציה אם ה זו היא בהברה השלישית שלפני הברת הטעם, כגון: המקשרות (בר' ל, מא). אבל יש גציה אם היא בהברה השנייה לפני הברת הטעם, כגון: המכבד (שמ"ב י, ג; א: מ), המספן (יש' מ, כ; א: מ), המנשה (דה"א כז, כא; א: מ), במסלה (במ' כ, יט), המחפים (איוב ג, כא; א: מ). אם מבנה התיבה הוא המבנה הסדיר הראוי לגציה בהברה סגורה, כגון: המבשלים (יח' מו, כד), המשלחים (דה"ב לב, לא; א: מ) - קשה להכיר אם הגציה היא הגציה הפוניטית, שהשוא שאחריה נע, או הגציה המוסיקלית, שהשוא שאחריה נח.

יש כמה יוצאים מכללים אלו, שבהם אין גציה לפני מ, כגון: למנצח (חב' ג, יט; וכן תמיד). בתיבות אחרות אין גציה ומ' דגושה, כגון: המחאר (יהו' יט, יג), המלאה (קה' יא, ה).

344. לעתים רחוקות באה גציה אחר ה פתוחה בראש תיבה לפני עיצור אחר, חוץ ממ', כגון אחר ה השאלה: הנקלה (שמ"א יח, כג; א: נ), הברכה (בר' כז, לח); אחר ה הידיעה: וחשפמים (יח' מ, מג; א: ש), לשפנים (תה' קד, יח; א: ש), בסערה (מל"ב ב, א, יא), הנשמות (יר' לג, י), הצפרדעים (שמ"ז, כט; ועוד; ב: צ), והספרנים (מל"ב יז, לא).

גציה אחר ו החיבור שרוקה

345. גציה באה בעיקר לפני אחד העיצורים השורקים, ולעתים רחוקות בלבד לפני עיצורים אחרים. גציה בהברה הראשונה לפני הברת הטעם; לפני ש: ושבח (שו' ה, יב), ושמע (מל"ב יט, טז; ועוד), ושתה (קה' טז, ז); לפני ש: ושה (וי' כה, לד); לפני ס: וסגר (יש' כו, כ), וסערה (מל"א יג, ז); לפני ז: וזהב (בר' ב, יב), וזעקו (יר' מח, כ); לפני צ: וצעקי (יר' כב, כ); לפני ק: וקראו (יש' לד, טז; א: ק), ועוד.

טעמי המקרא

/345/

בעיה בהברה השנייה לפני הברת הטעם; לפני ס: וסחר-כוש¹ (יש' מה, יד; א: ס), וסחר-סלח² (מל"ב ז, יח; ש: ט); לפני ח: וחקש³ (יח' כו, כא; א: ת), וחקשנו⁴ (יר' ג, כה; א: ת), ולחבדיל⁵ (בר' א, יח; וי' י, י), ועוד.

בעיה אחר חנועה קצרה אחרת

346. לפני עיצור שנחבטלה הכפלתו: פנרות (יהו' יא, ב; א: נ), ממחזים (חח' יז, יד), ויתילדו (במ' א, יח), ותאלצו (שו' טז, טז; א: ל); וחיחו-ארץ (בר' א, כד), לקחה-זאת (בר' ב, כג), מקדשיהם (יח' ז, כד), ועוד.

לפני הברה הפותחת בגרונית, כגון: שועת (שמ"א ה, יב), טלעי (שמ"ב כב, ב), השחית (יש' סה, ח), שבעת (איוב א, ג), יצחק-לי (בר' כא, ו; בכ"י אחדים: צ), לקחי-נא (מל"א יז, יא).

לפני הברה הפותחת בעיצור בגדכפ"ת רפה, כגון: דרכי (יר' יב, טז), כלכל (יר' כ, ט), כדכד (יש' נד, יב), בשתי (וי' יב, מח), סרגון (יש' כ, א), רטפש (איוב לג, כה; א: ט), בשקחות (בר' ל, לח). במסיבות אחרות: הקשיבה (דנ' ט, יט; ל: ק), חשרת-מים (שמ"ב כב, יב; א: ש).

בעיה לפני הראשון משני עיצורים דומים רצופים

347. ברוב החיבות מסוג זה יש בעיה, בין העיצור הראשון היה ראוי להיות מוכפל ונחבטלה הכפלתו, כגון: והללו (יש' סב, ט), הללוך (יש' סד, י), מחצצים (שו' ה, יא), בקללו (שמ"ב טז, ז), ופללו (שמ"א ב, כה), קננו (יח' לא, ו); בין לא היה ראוי להיות מוכפל, כגון: בגללי (יח' ד, יב), חללי (יר' נא, מט), פחצצון (דה"ב כ, ב), קללת (שו' ט, נז), ברבבות (מי' ו, ז), יללת (זכ' יא, ג). ברובן של חיבות אלו בא בא חטף תחת העיצור הדומה הראשון, ולא שוא.

בחיבות אחרות מסוג זה אין בעיה, כגון: הנני (תמיד), אללי (איוב י, טו); ויש חיבות שבהן העיצור הראשון מוכפל, ואין בעיה, כגון: מחללים (מל"א א, מ), קננה (יש' לד, טו), נרננה (תה' צה, א).

טעמי המקרא

/348/

הבעיה אחר חנועה ארוכה

348. הברה פתוחה מנוקדת בחנועה ארוכה שאחריה שוא ראוייה בדרך כלל לבעיה מוסיקלית (למעלה, 322), ולפיכך אם יש בה בעיה כזו אפשר שהיא היא הבעיה המוסיקלית בהברה פתוחה. אך לפני שלעתיים קרובות האות שלאחר החנועה הארוכה מנוקדת בכמה כתבי-יד בחטף, יש להניח שלעתיים יש לבעיה גם סיבה פונטיטית.

כך, למשל, לפני ר: אקרבנו (איוב לא, לז), כל-הרכוש (במ' טז, לב; בלז הרץ ש: ה), ולעתיים קרובות בנסיות שורשי: בוך, גוש, ירד; לפני עיצורים אחרים: הוטל (יר' כב, כח; א: ט), ונאשאר (יח' ט, ח), רצפה (אס' א, ו; בכמה כ"י: צ); וכך במסיבות מסוימות בנסיות שורשי: אכל, הלך, ועוד.

349. גם כשבא שוא תחת הראשון משני עיצורים דומים רצופים, ולפניו חנועה ארוכה, באה לעתים קרובות בעיה אחר החנועה ואחריה חטף, כגון: וכוזל (יח' כו, יב; לט, י; א: ז), מחוכך (יש' נח, ט; א: ב), סללה (יר' ו, ו; א: ל); אך אין שיטה: עתים יש בעיה וחטף, עתים אין בעיה והעיצור הראשון משני הדומים מנוקד בשוא פשוט, עתים אין בעיה ויש חטף, ועתים יש בעיה, ואף על פי כן העיצור שאחריה מנוקד בשוא פשוט. בכתבי-יד השונים השיטות שונות, ואין החלטה ביניהם. מסתבר, שבעוד שוא שאחר חנועה ארוכה בדרך כלל לא היה נע, הרי אם שוא זה בא תחת הראשון משני עיצורים דומים רצופים - היה נע חמיד, ודבר זה מסומן על ידי בעיה או על ידי חטף או שניהם כאחד.

בעיה לפני עיצור גרוני (אחר חנועה קצרה)

בעיה לפני גרונית שוואה (או אחרת)

350. עתים באה בעיה לפני גרונית שוואה, בין באמצע חיבה, כגון: שמעיה (דה"א ה, ד), ושעיה (יש' א, א), ופתחיה (נחמ' יא, כד), בין בחיבות מוקפות, ובעיקר כשההברה שאחר הגרונית פותחת בל' או בנ', כגון: קח-לי (שו' יד, ג), ישבע-לי (מל"א א, נא), שמע-נא (שמ"א כח, כב). בעיה כזו באה לעתים גם בחיבה שטעמה מלעיל והיא מסתיימת בגרונית, והחיבה הבאה פותחת בל' או בנ', כגון: הרץ לי (רות א, כא), ואשבע לו (מל"א ב, ח), ונגה לו (יח' א, ד, כז).

טעמי המקרא

/350/

עתים באה געיה במסיבות דומות אחר פתח גנובה, כגון: לשמע לו (שו"ט, כה), סוף לו (רב"ט, כט, יט).

געיה באה דרך קבע בצירומי המספרים: ארבע-עשרה, שבע-עשרה, תשע-עשרה.

געיות השורשים "היה", "חיה"

351. בכמה מן הצורות הנטויות בשורשים אלו באה געיה, שתכליתה כנראה לשמור שלא תיבלע ה.

געיה זו עשויה לבוא בעיקר בשני סוגי צורות:

א. לפני ה שוואה, כגון: יהיה, תהיה, יהיו, תהיו; להיו, תהיו, מהיו, וכו'.

והיו, והיה; נהיה. וכך לפני ה בצורות משורש "חיה".

ב. לפני י אית"ן שוואה (היתה ראויה להיכפל ונתבטלה הכפלה), כגון: ויהי, ויהי.

געיה זו באה בעיקר כאשר התיבה מוטעמת במפסיק, אך גם כאשר היא מוטעמת בסעם מהבר. הנטייה

להטעמה שונה לגבי הצורות השונות. אין הטעמה עקיבה בכתב-יד אחד; אין התאמה בהטעמה בכתב-יד

היד השונים; גם אינה משמשת נושא לחילופי קריאה.

בדרך כלל אם התיבה משורשי "היה", "חיה" מוקפת לתיבה שטעמה בראשה - יש תמיד געיה, כגון:

יהיה-לו (יח' מה, ח), תהיו-לי (יר' ז, כג), ויהי-ערב ויהי-בקר (בר' א, ה).

שיטת ההעדרה של הגעיות הפוניטיות

[352]. לגבי תיבה ראויה לשתי געיות מוסיקליות נאמר למעלה, 335, שבכתב-יד בדרך כלל אין

מוטעמת בתיבה אחת יותר מבעיה אחת. אין הדבר כך לגבי תיבות הראויות לבעיה מוסיקלית ולבעיה

פוניטית כאחת, ואנו מוצאים שתי געיות כאלו מטומנות בתיבה אחת אפילו בכתב-יד כגון אל, שבדרך

כלל אינם מטעימים שתי געיות מוסיקליות בתיבה אחת. להלן דוגמות לצירומים שונים של געיות

בתיבה אחת:

געיה מוסיקלית בהברה סגורה במבנה סדיר (למעלה, 318) וגעיה פוניטית לפני עיצורים דומים:

בהחפלו (איוב מב, י), ויתפלל (דה"ב ז, יד).

געיה מוסיקלית בהברה פתוחה וגעיה פוניטית בשורשי "היה", "חיה", כגון: לא-יהיו (יח' יג, ט),

להיוחם (יח' לו, ג).

טעמי המקרא

/352/

געיה פוניטית לפני מ אחר ה פתוחה בראש תיבה וגעיה פוניטית לפני עיצורים דומים:

המלקטים (שו"ט ז, ז).

געיה מוסיקלית בהברה פתוחה (למעלה, 322) וגעיה פוניטית לפני גרונית שוואה: הונח-לנו

(איכה ה, ה).

געיה מוסיקלית בהברה סגורה (למעלה, 319) וגעיה פוניטית לפני גרונית שוואה: ידחיה

(דה"א ז, ג), אל-ישעיהו (יש"ה ד, ד), ונשבע-לחם (יר' מד, יז), הנח-לו (הו"ד יז), ויקח-לו

(דה"א ב, יט; דה"ב יא, יח), ושלח-לי (דה"ב ב, ז).

געיה-שוא מוסיקלית (למעלה, 329) וגעיה פוניטית לפני גרונית שוואה: שמעיה (ל נחמ' ו, י),

שמע-נא (שמ"א כב, יב; יר' לו, כ), שלח-לי (דה"ב ב, ו).

שיטה זו של הטעמת שתי הגעיות בתיבה אחת אינה משותפת לכל כתבי-היד העתיקים, ובמקצתם

רק אחת משתי הגעיות מוטעמת, המוסיקלית או הפוניטית.

מקף אחר געיה

[353]. יש כתבי-יד שבהם נהוג, דרך קבע או דרך עראי, להקיף תיבה שיש בה געיה אחר הטעם.

נוהג זה מצוי לגבי תיבות שבהן געיה בהברה פתוחה אחר הטעם (למעלה, 329), כגון: בושע-חמח

(ק יר' מט, כג), לגבי אלו שבהן געיה בהברה סגורה ארוכה-תנועה אחר הטעם (למעלה, 334), כגון:

לבער-קין (ש במ' כד, כב), וכן לגבי אלו שבהן געיה פוניטית שלפני גרונית שוואה או אחריה אחר

הטעם (למעלה, 350), כגון: ופושע-לו (אק יש' נט, טז), לשבע-לחם (ל¹³ איכה ה, ו). הקפה זו

תכליתה לקבוע, שאף על פי שיש אחר הטעם געיה, המורה בדרך כלל להאטח הקריאה - אין להפסיק

אחר התיבה, אלא יש לקרוא מחוברת לתיבה שאחריה, כלומר: המקף משמש כאן כמשקל-נגד לגבי הגעיה,

שפוחה לעתים ככוח פסק, שכן הגעיה מורה על הפסקה, ובא המקף להורות שאין כאן הפסקה. השווה

חיוג', מהדורת נוס', 129: "ואולם הוא [הגעיה] הפך המקיף כי המקיף יחבר המלה והגעיה פורש

המלות".

טעמי המקרא

טעמי אמ"ת

[354]. הכרת טעמי אמ"ת אינה כלולה בתכניתו של שיעור זה. לפיכך לא נביא פירוט כללי הטעמים בספרי אמ"ת, אלא אך סקירה קצרה על הטעמים המפסיקים והמחברים ועיקרי כלליהם. אין מחוברים הנאים שלפיהם באים המשרתים השונים, צירופי טעמים נדירים, וכיו"ב.

ספרות:

W. Wickes, טעמי אמ"ת, Oxford 1881; New York 1970²

א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז, שערים י, יא, יב, יג, ובמקומות אחרים.

י' בער, תורת אמ"ת, רדליהיים 1852.

י' ייבין, כתר ארם-צובה, ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, 281-356.

בדרך כלל בספרי אמ"ת מספר הטעמים המפסיקים וגוניהם מרובה, ובייחוד מרובה מספר הטעמים המחברים והאפשרויות השונות להטעמתם. מקצת הטעמים משותפים לטעמי אמ"ת ולטעמי כ"א ספרים ומקצתם אינם מצויים אלא בטעמי אמ"ת.

סילוק

[355]. בסוף כל פסוק בא סילוק, כבכ"א ספרים. לפניו עד 4 משרתים. משרת אחד הוא בעיקר מונח, כגון: לא ישב (תה"א, א), או מרכא, כגון: יומם ולילה (תה"א, ב). שני משרתים הם בעיקר טרחא (שצורתו כצורת הטפחא שבכ"א ספרים, אך הוא טעם מחבר), ומונח, כגון: ודרך רשעים האבד (תה"א, ו). כמשרתים שלישי ורביעי לסילוק משמשים טעמים מחברים שונים, וכלליהם מרובים. דוגמות ל-3 משרתים לסילוק: פי לא-עזבת דרשך ה' (תה"ט, יא), ימלט נפשו מיד-שאול סלה (תה"ט, מט); 4 משרתים לסילוק: פן נפשי תערג אליך אלהים (תה"ט, מב); ועוד צירופי משרתים אחרים.

אם הפסוק ארוך, וחצייתו במרחק רב מן הסילוק, משמש כחוצה הראשי המפסיק "עולה-ויורד",

כגון:

טעמי המקרא

/355/

משבית מלחמוה עד-קצה הארץ קשת ישבר וקצץ חנית עגלות ישרף באש (תה"ט, ו).
אם הפסוק קצר וחצייתו קרובה יותר לסילוק, משמש אחנה כחוצה, כגון:
אלהים לנו מחסה ועז עזרה בצרות נמצא מאד (תה"ט, כ).

עולה-ויורד

[356]. המפסיק המציין את חציית הפסוק אינו אחנה אלא "עולה-ויורד". הוא עשוי שני סימנים: סימן כעין מהפך מעל לחיבה ("העולה") בצירוף סימן כעין מרכא מתחת לחיבה ("היורד"). ה"יורד" מסומן בהברה המוטעמת וה"עולה" בהברה שלפניה, כגון: לנפשי (תה"ט, ג). אם טעם זה בא בחיבור מוקפות, בדרך כלל אין המקף מסומן, כגון: לא לנו (תה"ט, א); אם החיבה המוטעמת בעולה-ויורד טעמה בראשה, והחיבה שלפניה טעמה מלעיל, מסומן ה"יורד" בהברה המוטעמת, וה"עולה" בהברה האחרונה של החיבה הקודמת, כגון: ספרתה אתה (תה"ט, ט); כך אם לפניו משרת. אם לפניו רביע, אין ה"עולה" מסומן כלל, כגון: קדם סלה (תה"ט, כ). אם החיבה המוטעמת בעולה-ויורד טעמה בראשה, והחיבה שלפניה טעמה מלרע, אין ה"עולה" מסומן כלל, ורק ה"יורד" מסומן, כגון: לאל תי (תה"ט, מב, ג), ואשב ראש (איוב כט, כה); כך בכחבי-היד, ואילו בדפוסים נהגים במקרה זה לציין את ה"עולה" וגם את ה"יורד" בהברה המוטעמת: ואשב ראש, או שמסמנים את ה"עולה" בין החיבות: ואשב ראש.
החיבות המוטעמות בעולה-ויורד מנוקדות בדרך כלל בניקוד ההפסק, כגון: אל שחת (תה"ט, ל), ירושלם (תה"ט, קלז, ז).

[357]. לעולה-ויורד משרת אחד בלבד. צורתו של משרת זה בכחבי-היד העתיקים כאחנה הפוך, אבל בכחבי-יד מאוחרים ובדפוסים נהערבב עם הגלגל, משרת הפוך (ו), בגלל צורתם הדומה, ובהם משרת העולה-ויורד הוא גלגל, כמשרת הפוך. מידת שמירתו של כתב-יד על ההבחנה בין האחנה והפוך משרת העולה-ויורד ובין הגלגל משרת הפוך עשויה לשמש קנה-מידה למידת דיוקו וטהרתו בענייני טעמים. אם חיבת המשרת טעמה בראשה - המשרת מהפך. כך השיטה בכחבי-היד, אך בדפוסים גם במקרה זה המשרת אחנה הפוך (גלגל). לעתים רחוקות המשרת מרכא.

בדרך כלל, אם אין משרת לפני העולה-ויורד, בא לפניו הטעם המפסיק רביע קטן, כגון: אני שכבתי ואישנה (תה"ט, ג); אם לפניו משרת, בא לפניו הטעם המפסיק צינור (זרקא), כגון: יפה נזף

טעמי המקרא

/357/

משוש כל-הארץ (תה"מ, ג). אין עולה-ויורד מצוי אלא אחרי אחד משני טעמים אלו, ולפיכך הוא נקרא בספרות המסורה "עוקב הרביעי" או "עוקב הזרקא" (הצינור).

המפסיק הפחות שלפני הרביעי הקטן או הצינור שלפני העולה-ויורד: הוא הרביעי הגדול, כגון: והיה כעץ שתול על-פלגי מים (תה"א, ג).

אתנח

[358]. דומה בצורתו ובשיטת סימונו לאתנח שבכ"א ספרים, אך הוא מפסיק פחות במקצת מן העולה-ויורד. יש לו עד 5 משרתים.

אם לפני האתנח בא המפסיק דחי, משרת אחד לו הוא מונח, כגון: למה רגשו גוים (תה"ב, א). אם אין לפניו דחי, משרתו מרכא, כגון: רפאני ה' (תה"ו, ג).

שני משרתים לאתנח הם שני מונחים, כגון: יושב בשמים ישחק (תה"ב, ד). אבל אם בא פסק לפני התיבה המוטעמת באתנח, שני המשרתים הם טרחא ומרכא, כגון: אורך בעמים אדני (תה"נ, י). על הטרחא, שצורתו כצורת הטפחא בכ"א ספרים, אך הוא משרת, עיין למעלה, 355. כמשרתים השלישי והרביעי לסילוק משמשים טעמים מחברים שונים. דוגמה ל-3 משרתים לאתנח: אז ידבר אלימו באפו (תה"ב, ה); 4 משרתים: כי גדול ה' ומהלל מאד (תה"צ, ד). 5 משרתים לאתנח באים רק במקום אחד (מש"ג, יב).

המפסיקים הפחותים שלפני אתנח הם בדרך כלל דחי, כאשר החצייה קרובה לאתנח, ורביעי גדול, כאשר החצייה רחוקה יותר ממנו.

רביע גדול

[359]. משמש בתחום עולה-ויורד ואתנח. רביע גדול הוא הרביעי הבא במחצית הראשונה של הפסוק (לא כרביעי מוגרש, עם גרש או בלי גרש, הבא סמוך לסילוק), ולא סמוך לפני עולה-ויורד (כרביעי הקטן). פסוק קצר שאין בו אתנח, אך יש בו רביעי, כגון: למנצח אל-תשחת לרוד מכתם (תה"נח, א), רביע זה הוא רביעי מוגרש בלי גרש (עיין להלן, 363); ואילו אם בפסוק כזה שני רביעים, כגון:

טעמי המקרא

/359/

עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תה"נז, ט), הרביעי הראשון הוא רביעי גדול והשני רביעי מוגרש בלי גרש.

לרביע גדול בדרך כלל משרת אחד בלבד, והרבה טעמים מחברים משמשים בתפקיד זה במסיבות שונות, כגון מרכא: אפיקי מים (תה"יח, טז); מהפך, כגון: קמו עלי (תה"נד, ה), גם מהפך מצנור. שהוא מהפך, אלא שבתחתו ההברה הקודמת להברה הטעם פתוחה, ולפיכך באה בה צינורית. המשמשה כנעמת-עזר בתיבה מוטעמת בטעם מחבר (על פי רוב מהפך, אך גם מרכא; להלן, 368); צורתה כצורת הצינור (הזרקא), אך היא נכתבת בנטייה לימין, כגון: בקהל רב (תה"מ, י); משרת נוסף - עילג, והוא אחד מסוגי ה"שופרות", שאינו משמש בהטעמת כ"א ספרים; צורתו כצורת שופר המונח, אך הוא מסומן מעל לתיבה, בהברה המוטעמת, כגון: נחני בצדקתך (תה"ה, ט).

בשני מקומות במקרא בלבד שני משרתים לרביע גדול (תה"כז, ו; נה, כד).

מפסיקים פחותים לפני רביע גדול הם לגרמיה (להפסקה קטנה, או בקרבת הרביעי), כגון: כי ה' אלהי משפט (תה"לז, כח); ופזר (להפסקה גדולה, או במרחק מן הרביעי), כגון: פה הנה הרשעים ידרכון קשת (תה"יא, ב); ולעחים שניהם: נשקו-כר פן-יאנף ותאבדו דרך (תה"ב, יב).

דחי

[360]. משמש בתחום האתנח. צורתו כצורת הטרחא, אך אינו מסומן בהברה המוטעמת אלא בימין האות הראשונה שבתיהבה, כגון: תסתירני (תה"סד, ג); בתיבות מוקפות הוא מסומן בראש השנייה, כגון: נסה-עלינו (תה"ד, ד).

לפי שאינו מסומן בהברה המוטעמת, נוסף בכמה כתבי-יד, במקומות שבהם עשוי להתעורר ספק במקום ההברה המוטעמת שבתיהבה, קו כעין מרכא להורות על מקום הברה זו, כגון: עורה (תה"נז, ט); קח, ג, אנה (תה"קלט, ז), אנכי (מש"כד, לב; איוב כט, טז).

בכתבי-יד בניקוד "מורחב" משמש החביר תמורת הדחי; ואכן הדחי מקביל בכוח הפסקתו לחביר בכ"א ספרים.

עד שלושה משרתים עשויים לבוא לפני הדחי. משרת אחד הוא המונח, כגון: ברכ חסדך (תה"ח, ח); המונח עשוי לבוא עם הדחי בתיבתו; אם לא קדם כבר משרת לדחי, ואם תיבת הדחי ראויה לגעיה בתנועה ארוכה לפני שוא (אך לא בראש תיבה), כגון: ויצמדו (תה"קו, כח).

כמשרת שני לדחי משמשים מעמי מקומות שונים, כגון: שמע קול חזונו (תה" כח, ב). שלושה משרתים לדחי מצויים רק בשני מקומות במקרא (תה" נו, י; איוב לד, לז). המפסיקים הפחותים לפני דחי הם לגרמיה, כגון: אשר אמרו ללשנו בגביר (תה" יב, ה), ופזר, כגון: כי לא יזינו אל-פעלת ה' (תה" כח, ה), או שניהם, כגון: על-מן משחת אלהים מלהיך (תה" מה, ח).

צינור

[361]. משמש בתחום העולה-ויורד. צורתו בצורה הזקא בהטעמת כ"א ספרים, וגם נקרא בספרות הממורה "זקא". מסומן בסוף התיבה. יש מקומות בודדים בכתיב-יד, שבהם מסמנים צינור נוסף בהברה המוטעמת במקום שאפשר לטעות בזיהוי מקומה, כגון: שחן (תה" מט, טו). לצינור עשויים לבוא עד שני משרתים. משרת אחד הוא מרכא, כגון: מי זה (תה" כד, ח) או מונח, כגון: אשר עזן (תה" נט, יז). כשני משרתים משמשים על פי רוב מרכא ומונח, כגון: מי ימן מציון (תה" יד, ז; נג, ז) ופעם מהפך ומונח: מי הוא זה (תה" כד, י). עתים שני משרתים אלו באים בתיבה אחת, כגון מרכא ומונח: פתחו רשעים (תה" לד, יד), מהפך ומונח: תבוא לפניך (תה" עט, יא). כמפסיקים פחותים לצינור משמשים לגרמיה, כגון: בצר-לי אקרא ה' (תה" יח, ז), או פזר, כגון: כי כלו בצינור חיי (תה" לא, יא), או שניהם, כגון: על-זאת יתפלל כל-חסידי אליך (תה" לב, ו).

רביע מוגרש

[362]. רביע מוגרש בא דק אחר האתנה, במהצית השנייה של הפסוק, וסומן לסילוק. בספרות המסורה הוא נקרא "ספחא", ואכן הוא ממלא בקירוב את תפקיד הספחא בהטעמת כ"א ספרים. סימנו עשוי גרש ורביע, ומכאן שמו. בדרך כלל הרביע מסומן מעל להברה המוטעמת שבתיבה והגרש בימין האות הראשונה שבה, כגון: וחסאים (תה" א, ה). בתיבות מוקפות הגרש בראש השנייה, כגון: על-ציון (תה" ב, ו). אם טעמה של התיבה בראשה, הגרש והרביע מסומנים באות אחת, כגון: חמו (תה" עג, יט). אך יש כתיב-יד, כגון א, המסמנים כתיבה כזו רק גרש.

[363]. אם תיבה ראויה לרביע מוגרש באה בפסוק שאין בו אתנה, מסומן בה רביע בלבד, והוא: רביע מוגרש בלי גרש. טעם זה בדרך כלל ממלא מקומו של האתנה באותו פסוק; לפיכך גם משרתיו שונים במקצת ממשרתי רביע מוגרש. לא בכל כתיב-היד משמשים את הגרש, ויש כאלו שמסמנים גרש עם הרביע גם בפסוק שאין בו אתנה. לרביע מוגרש עשויים לבוא עד שני משרתים, ולרביע מוגרש בלי גרש - עד ארבעה. משרת אחד להם הוא מרכא, כגון: קשתו ירך (תה" ז, יג), ולעתים הוא בא עמו בתיבות, כגון: חורחן (תה" קיט, טא). שני משרתים לרביע מוגרש הם שני מרכות, כגון: ואקנה שמך כי טוב (תה" נב, יא); שני משרתים לרביע מוגרש בלי גרש הם טרחא ומרכא, כגון: צרופה אמרתך מאי (תה" קיט, קמ); אך בעניין זה יש שיטות שונות בכתיב-היד. שלושה משרתים לרביע מוגרש נדירים ביותר; דרך משל: שלא מלא כפו קוצר (תה" קכט, ז). ארבעה משרתים באים רק במקום אחד במקרא (תה" טח, לו).

רביע קטן

[364]. מפסיק פחות לעולה-ויורד, ובא תמיד לפניו. יש לו עד שלושה משרתים. משרת אחד הוא מרכא, כגון: אני שכבתי (תה" ג, ו). שני משרתים - הראשון מרכא והשני מהפך, כגון: על כי נוצאות (תה" קלט, יד). עתים באים שני המשרתים בתיבה אחת, כגון: יגל לפי (תה" יג, ו), ולעתים משרתים לרביע קטן שני מרכות בתיבה אחת, כגון: ישמחו וירצנו (תה" סז, ה). שלושה משרתים לרביע קטן מצויים רק במקום אחד (תה" א, ב). המפסיק הפחות לפני רביע קטן הוא לגרמיה. דרך משל: אלהים אלי אלה (תה" סג, ב).

פזר

[365]. הפזר בטעמי אמ"ת צורתו כפזר הרגיל ("הקטן") בהטעמת כ"א ספרים, היינו: ("צורת צדי"). יש כתיב-יד שבהם הבחנה בשתי צורות של פזר. כשבא לפניו משרת, צורתו ("צורת טית"), כצורת הפזר הגדול ("קרני פרה") בהטעמת כ"א ספרים (למעלה, 274); ואילו כשאין לפניו משרת, צורתו צורת "צדי". מציאותה או אי-מציאותה של הבחנה בין צורות הפזר עשויה לשמש אחד מקני-המידה למיון כתיב-היד.

/365/

טעמי המקרא

לפזר עשויים לבוא עד שלושה משרתים. משרת אחד לפזר נדיר, והוא על פי רוב מרכא, כגון: בני אִישׁ (תה"ד, ג). להטעמת שני משרתי פזר שיטות שונות בכתבי-היד השונים, וגם חילופי אסכולות (כגון בין ב"א לב"נ). כללי הטעמה זו באל הם אלו: המשרת הראשון הוא גלגל, המשמש כמשרת הפזר הגדול בהטעמת כ"א ספרים; המשרת השני הוא מהפך, אם טעם התיבה בראשה, כגון: אִז ימלא שִׁחוק (תה"כ, כו, ב), ואזלא, אם אין טעמה בראשה, כגון: וַיִּשְׁמְחוּ כָל-חֹסֵי בָר (תה"ה, יב). בשלושה משרתים לפזר משמשים טעמים מחברים שונים, כגון: כִּי לֹא-בָדָה וְלֹא שָׁלַח (תה"כ, כה). המפסיק הפחות לפני פזר הוא לגרמיה, כגון: יִתְּמוּ חֲטָאִים מִן-הָאָרֶץ (תה"ק, ד, לה).

לגרמיה

[366]. טעם זה, המשמש אחרון בשורת המפסיקים, מצוי בשתי צורות: אִזְלֵא לַגְרָמִיָּה ומהפך לַגְרָמִיָּה, והם שתי חמורות של טעם אחד. צורתם כצורת הטעמים המחברים אזלא ומהפך, אלא שבא בהם פסק אחד התיבה. אם לפני התיבה משרת, הטעם הוא אזלא לגרמיה. אם אין לפני משרת, הרי אם התיבה קצרה, משמש מהפך לגרמיה, כגון: עֲנִי (תה"ד, ב), ואם ארוכה - אזלא לגרמיה, כגון: בְּהַצֹּתוֹ (תה"ט, ב). אבל אם הלגרמיה בא במישרין לפני סילוק, משמש תמיד מהפך לגרמיה, אפילו בתיבה ארוכה, כגון: וַהֲתִבּוֹנֵן נִפְלְאוֹת אֵל (איוב לז, יד). ללגרמיה עשויים להיות עד שני משרתים. כמשרת אחד ללגרמיה משמשים טעמים מחברים שונים; על פי רוב מהפך, כגון: אֲשֶׁר פָּרְלָו (תה"א, ג), ועתים הוא בא עם הלגרמיה בתיבתו, כגון: וַיִּרְאוּ (תה"י, טז); עתים המשרת עילוי, כגון: תַּעֲרֹךְ לִפְנֵי (תה"כ, ה), ועם הלגרמיה בתיבתו, כגון: מִה-תִּשְׁתַּחֲוֶה (תה"מ, יב, יג, מ, ה); עתים המשרת מרכא, כגון: כָּל עֲצֻמוֹתַי (תה"ה, י), ועם הלגרמיה בתיבתו, כגון: יִתְּצֵבּוּ (תה"ב, ב). שני משרתים ללגרמיה באים רק בשלושה מקומות במקרא, כגון: כִּי בָכַר עֲלֵינוּ (תה"ק, יז, ב).

/367/

טעמי המקרא

שלשלת

[367]. בטעמי אמ"ת השלשלת משמשת הן כמפסיק (בהטעמת כ"א ספרים, למעלה 229), ואז בא אחריה פסק והיא מכונה "שלשלת גדולה", והן כמשרת, ואז אין אחריה פסק והיא מכונה "שלשלת קטנה". השלשלת הגדולה באה אך במחצית השנייה של הפסוק ואחריה שני משרתי הסילוק, כגון: וַכִּבְדּוּ לַעֲפֹר יִשְׁכֶּן סֵלָה (תה"ז, ו). בדרך כלל אין לה משרתים. במקום אחד (תה"ט, ב) יש לה משרת אחד; ובשני מקומות יש לה שני משרתים, כגון: עַל-כֵּן זָחַלְתִּי וְאִירָא מַחֲוֹת דְּעֵי אֲתָכֶם (איוב לח, ו). השלשלת הקטנה, המשרת, בא בסך הכל 8 פעמים במקרא בתוך שרשרת משרתים לסילוק, לאחנח או לרביע מוגרש בלי גרש, כגון: לֵךְ דְּמִיָּה תְּהִלָּה אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן (תה"ט, ב), בַּפֶּה שֶׁלֵּי מַלְכֵּם בָּה (תה"ט, טו).

הצינורית

[368]. הצינורית משמשת נעימה-משנה לטעם מחבר. היא נראית כצינור, אך נטויה באלכסון לימין. בדרך כלל היא באה בהברה פתוחה סמוכה לפני ההברה המוטעמת, מנוקדת בתנועה ארוכה, כגון: יִשׁוּבוּ (תה"ז, י), או קצרה, כגון: וְיָעַר (תה"ק, לו, טו). אך אינה באה לפני חטף או לפני שוא. בכתבי-היד המסורתיים המקובלים היא באה בדרך כלל עם המהפך, ולעתים רחוקות גם עם המרכא, בצירופי משרתים מסוימים, כגון: הוֹשִׁיעָה נָא (תה"ק, כה). ואילו בכתבי-יד בניקוד טברני "מורחב" באה הצינורית דרך קבע גם עם המונח והמרכא, וגם בהברות פתוחות לפני חטף או שוא, כגון: בְּעֵדָת (כ"י וסיקן אורב" 2, תה"א, ה).

המתיגה

[369]. סימן שצורתו כצורת המתיגה הבאה עם הזקף בהטעמת כ"א ספרים (למעלה, 223). גם היא משמשת כנעימה-משנה לטעם מחבר. באה רק עם המרכא המשרת לרביע מוגרש ולסילוק. היא באה במקצת כחב"י-היד הטברניים המסורתיים ובקטעי בניזח, אך אינה מצויה, למשל, באל"ש. גם אינה מצויה בדרך כלל בכתבי-יד בניקוד "מורחב".

היא משמשת בהברות פתוחות או סגורות הסמוכות לפני הטעם, כגון: **וְבָרְכִים יְיָ** (תה"י, טו), **הַכֹּמֶה תוֹדִיעֲנִי** (תה"נא, ה).

[370]. נעִימָחֶם המוֹסִיקִית המִיּוּחֶדֶת של טעמי אמ"ת משתקפת עוד בחופעות אחדות, שאך נזכירן כאן:
א. ריבוי התיבות המוטעמות בשני טעמים, ואפילו בצירופים נדירים. הטעם הראשון בא עתים
בהברה פתוחה-ראויה לגעיה, כגון: **תִּלְמִנָּה** (תה"לא, יט - רביע קטן), **וְאֶמְנָתִי** (תה"צח, ג); ועתים
בהברה סגורה שאינה ראויה לגעיה, כגון: **בְּמִכְלָשׁ** (מש"כז, כב), **בְּמִדְבָּר** (איוב כד, ה - רביע גדול),
בְּרַכְנוֹכֶם (תה"קיה, כו).

ב. נסיגת הטעם לראש תיבה - תופעה, שסיבתה בנראה מוסיקלית והיא גורמת להטעמת תיבות
בהברתן שאינה מקובלת, כגון: **אֶעֱשֶׂה בְּקֶרֶם-עֲתוּדִים** סלה (תה"טו, טו), **מֵאִיר עֵינַי שְׁנֵיהֶם ה'**
(מש"כט, יג), **אֲשֶׁרִי הָאִישׁ** (תה"א, א), **לִקְנִי ה'** (תה"צח, ט), **יְהִלְמִנִי צְדִיק'** (תה"קמא, ה). תופעה
זו אמנם נדירה, אך בהטעמת כ"א ספרים אינה מצויה כלל.

בהדפסה שנייה זו תוקנו טעויות אחדות שנפלו בהדפסה הראשונה. רובן מתקנות במקומן, בגוף
החוברת; ואילו כאן מובאים תיקונים והשלמות שהם ארוכים יותר ולפיכך אי אפשר היה לשלבם בגוף
החוברת. על תיקונים אלו ואלו אני חייב תודה לידידים וקוראים שונים על הערותיהם, ובעיקר
מ"ברויאר, מ"מדן, י"בן-דוד ונ"אלוני.

לעמ" 95, סעיף 148. בספרות התלמוד והמדרש מצויות דרשות מרובות על פסוקי מקרא, שדרכן
דומה לדרכה של המסורה, ובהן בא **תיאור** תיבה במקרא, בעיקר מבחינת כתיב מלא או חסר, חוטפת ו
החיבור וכיו"ב, ביחד עם **המניין**, היינו: השוואה למקומות דומים. דרך משל:
כל "תלדת" שנאמרו בחו' חסרין בר מן תריין. "אלה תולדות פרץ" והדין (בר"ב, ד.
בראשית רבה יב, ו).

דאמ"ר יוחנן. כל "צדיקים" שנ' בסדום "צדיקים" כח' (בראשית רבה מט, ט).
בכולם כח' "קרבנו" ובו כח' "וקרבנו" (במ"ז, יג); בכולם כח' "עתדים" חסר ובו כח'
"עתודים" (במ"ז, יז). ספרי זוטא, במ"ז, יא; הורוביץ, עמ" 252).
ר' אחא בש"ר חננא. בכל ספר מלאכי כח' יי צבאות. וכן כח' אלהי יש' (מל"ב, טז).
כביכול לא ייחד שמו על הגירושין אלא אלהי יש' בלבד (בראשית רבה יח, ה).

מונחי מסורה מובהקים נוספים בספרות התלמוד והמדרש:
אנ"ך (לעיל, עמ" 64): ר' פינחס בשם ר' אבהוא. בחורה ובנביאים ובכתובים מצינו שאין
זיווגו של איש הזה אלא מן הקב"ה. בחורה "ויען לבן ובתואל ויאמרו" וגו'. בנביאים "ואביו
ואמו לא ידעו כי מיי" וגו'. בכתובים "בית והון" וגו'.
חברו (למעלה, עמ" 68): אמ"ר סימון. שני פסוקין נתנבא [בארה] ולא היה בהן כדי ספר
וניטפלו בישיעה. ואילו הן "וכי יאמרו אליכם" (יש"ח, יט-כ) וחבירו (ויקרא רבה טו, ב).
חול (למעלה, 68): "אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו". "אלהי אברהם" קודש.
"אלהי נחור" חול. "אלהי אביהם" משמש קודש וחול (בראשית רבה עד, טז).

לעמ' 103, סעיפים 162-163. "אור תורה" לא בא בעיקרו אלא כדי לתקן שיבושי דפוס במ (ובמהדורה אחרת), שעבר עליה לונזאנו בפרוטרוט. אין הוא מנמק, אלא פוסק. בעל "מנחת שי" העתיק כמעט בנאמנות גמורה את הערותיו לתורה, וכמעט שאין תוספת אחת משלו המתייחסת לשיבושים במ. בנביאים ובכתובים לא היה לפניו "אור תורה", משום כך הניח שם "מנחת שי" מאות שיבושים במ שלא טרח לחקנם - שלא כדרכו בתורה. כמו כן יש ב"מנחת שי" דיונים במסורות שונות ובתיבות יחידאיות בלי קשר לטעויות באחד המקורות שלפניו (ברויאר).

לעמ' 114, סעיף 190. שמה סימני הניקוד נזכרים כבר ב"רשימת מונחים קראית" שנכתבה כנראה במאה הו' (נ" אלוני, ספר קורנגרין, 324-363).

לעמ' 129, סעיף 220. אין שני מונחים משרתים לזקף אלא אם כן לפנייהם פשטא. ויוצא מכלל זה, שבו שני מונחים משרתים לזקף ואין פשטא לפנייהם: אזי אזי לך (יח' טז, כג). (ברויאר). לעמ' 130, סעיף 220. מונח ושני מרכות מצויים לעתים אפילו במ, וכבר בעל "אור תורה"

מעיר עליהם, כגון לדב' א, יז: "אשר בלא חרין חוטרין"; שם, כג: "שנים בלא חרין חוטרין" (ברויאר). טעם זה נזכר בכ"י ספר "תוכן עזרא": "וידבר שופר מכורבל ושתי מרכות". בכתב-יד רוניכלין (בניקוד טברני "מורחב") אין סימן לעילוי, אך המכרבל שונה מן המונח הרגיל, כגון: עשה כל (יש' מד, כד), מכרבל, ואילו: דבר עבדו (שם, כו), מונח רגיל (עילוי). עיין פ' קאלה, Masoreten des Westens, ב, שטוטגרט 1930, *59.

לעמ' 163, סעיף 286. מקומות נוספים שבהם רש"י מצטט את הטעמים (על פי E. Shereshevsky, JQR 62 [1972], 277-287):

בספר התורה הזה (דב' כט, כ). רש"י: "ולמעלה הוא אומר בספר התורה הזאת גם כל חלי וכל מכה וגו' (דב' כח, סא: בספר התורה הזאת). הזאת לשון נקבה מוסב אל התורה. הזאת לשון זכר מוסב אל הספר ועל ידי פיסוק הטעמים הן נחלקין לשתי לשונות. בפרשת הקללות הטפחה נתונה תחת בספר והתורה הזאת דבוקים זה לזה לכך אמר הזאת. וכאן הטפחה נתונה תחת התורה. נמצא ספר התורה דבוקים זה לזה לפיכך לשון זכר נופל אחרינו שהלשון נופל על הספר."

והיה הנלכד בחרם ישרף באש אחו ואת-כל-אשר-לו (יהו' ז, טו). רש"י: "ישרף באש. האהל והמטלטלין. אחו ואת כל אשר לו. כדין המפורש למטה אותו, והבהמה בסקילה."

והזקף שהוא על באש מוכיח שהוא נפרד מאותו. שכן מצינו מקראות שהטעם מחלקן". ובספרי אמ"ח:

בעצחק תנחני ואחר פבוד תחני (תה' עג, כד). רש"י: "אילו היה טעם על כבוד היה פתרונו לאחר שהשלמת לסנחרב כל הכבוד שפסקת לו תחניו אליך הפלאת נסיך לישראל והחרבת את סנחריב. עכשיו שהטעם על ואחר זה פתרונו. ואחרי כן לכבוד תחני משכחני אליך לכבוד ולתפארת". יגיד עליו רעו מקנה אף על-עולה (איוב לו, לג). רש"י: "אבל הניקד שנקד מקנה פתח מוכיח שהוא אינו דבוק לאף שאילו היה דבוק היה נקוד קמץ ולא היה בו פיסוק הטעם שהוא נטעם ברביעי".

